

Tämä metsäinen maailma, joka kätkee sisäänsä sodan

Ekofeministisiä pohdintoja Väinö Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta*
ja muusta jatkosodan kirjallisuudesta

Salla Virjamo

Pro gradu -tutkielma

Kirjallisuustieteiden tutkinto-ohjelma, kotimainen kirjallisuus

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2026

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Pro gradu -tutkielma

Kirjallisuustieteiden tutkimusohjelma, kotimainen kirjallisuus

Salla Virjamo

Tämä metsäinen maailma, joka kätkee sisäänsä sodan

74 sivua

Tässä pro gradu –tutkielmassa pohditaan suomalaista jatkosodan kirjallisuutta ekokriittisestä ja ekofeministisestä näkökulmasta. Tutkimuksen kohteena on kolme teosta: Väinö Linnan *Tuntematon sotilas*, Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia* sekä Yrjö Kokon *Pessi ja Illusia*. Teoreettisena pohjana tutkimuksessa vaikuttavat muun muassa Greg Garrardin ja Lawrence Buellin ekokriittiset pohdinnat, Mies & Shivan ajatukset ekofeminismistä, Arto Jokisen teokset maskuliinisuudesta ja väkivallasta, sekä lukuisten suomalaisten ekokritiikin tutkijoiden, kuten Toni Lahtisen, Markku Lehtimäen, Karoliina Lummaan ja Kaisa Kurikan aiemmat tutkimukset.

Tuntematon sotilas - sekä alkuperäisenä että sensuroituna versiona - toimii työssä punaisena lankana, jonka ympärille kietoutuvat Jussi Talven sotaromaani ja Yrjö Kokon satu. Tutkielmassa nostetaan esille jatkosodan luonto, eläimet ja naiset ja yritetään nähdä nämä miehisen vallan alle jääneet ”Toiset” aktiivisina toimijoina. Tutkimuskysymykset ovat: minkälainen rooli luonnolla on suomalaisessa sotakirjallisuudessa? Mitä tapahtuu, kun ympäröivälle luonnolle antaa oman äänen, feministiset kasvot ja oman tahdon?

Tutkimuksessa selviää vastauksia kysymyksiin ja todetaan, että ekofeministisellä luennalla luonto on äänekkäämpi ja voimakkaampi kuin ensi lukemalla uskoisimme. Tutkimuksen tarkoitus on tuoda kuuluviin se *Tuntematon*, jolta puuttuu oma ääni.

Avainsanat: ekofeminismi, ekokritiikki, sotakirjallisuus

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
1.1	Tutkimuksen lähtökohdat – mistä kaikki alkoi	5
1.1.1	Ekofeministinen <i>Tuntematon</i>	6
1.1.2	Ei kahta ilman kolmatta – Linna, Talvi ja Kokko	7
1.2	Tutkimuskysymys	8
1.3	Teoreettinen viitekehys	10
2	<i>Tuntemattoman</i> läpimurto	14
2.1	Totta ja tarua, sotaa ja satua	14
2.2	Ystäviä, vihollisia ja tuntemattomia sotilaita	16
2.3	Talvi, Linna ja Havu: kriitikon sivallus	19
3	Metsäinen maailma, joka kätkee sisäänsä sodan	22
3.1	Tuntematon luonto	22
3.2	Korpisoturin kivinen tie - ympäristötekstien vaatimukset	25
4	Teosten eläinkuvasto	30
4.1	Mies kuin elukka – antropomorfismi ja personifikaatio	30
4.2	Uskollinen sotaratsu – viattomat hevoset sodan keskellä	33
4.3	Tervetuloa peikkojen maailmaan: <i>Pessin ja Illusian</i> eläimet	35
4.4	Siivekkäitä vertauskuvia: sotakirjallisuuden linnut	37
5	Ekofeministinen luenta	41
5.1	Valloitettu, valloittava Äiti-maa	43
5.2	Mitäs me jermuilijat	46
5.3	Lotta, itkevä äiti ja parhaat päivänsä nähnyt nainen	49
5.3.1	<i>Tuntematon sotilas</i>	49
5.3.2	<i>Ystäviä ja vihollisia</i>	52
5.3.3	<i>Pessi ja Illusia</i>	53
6	Vesi – hyppy feminiiniseen virtaan	56
6.1	<i>Tuntemattoman</i> suo	57

6.2	<i>Tuntemattoman joki</i>	59
6.3	<i>Tuntemattoman lumi</i>	61
6.4	<i>Pessi ja Illusia – ja Ystäviä ja vihollisia –teosten vesi</i>	63
7	Lopuksi	65
7.1	Luonnon hätähuuto ja sodanvastaisuus	66
7.2	Pauhaava äänetön	67
	Lähteet	70

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat – mistä kaikki alkoi

Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* (= *Tuntematon / TS* 1954) on klassikko, jatkosodan muistomerkki ja suomalaisen identiteetin erottamaton palanen. Teosta on tutkittu, siteerattu, sensuroitu, kritisoitu ja ylistetty. Sitkeiden korpisotureiden tarina on muokkautunut käännösteiksi, elokuviksi ja teatterin lavalle. Kertoja kuljettaa lukijan tavallisten rivisotilaiden joukkoon, keskelle konekiväärikomppanian tuskaista taivalta. Jatkosodan päättymisestä oli 1954 kulunut vain kymmenen vuotta, joten teksti on kirjoitettu, kun kaikki oli vielä tulenarkaa ja tuoreessa muistissa. Romaanin ilmestymisestä on nyt, vuonna 2026, kulunut 72 vuotta, eivätkä sodan haavat ole umpeutuneet. Ne seuraavat sukupolvien mukana kipeissä muistoissa ja vaietuissa tarinoissa. *Tuntematon sotilas* edustaa yhtä näistä tarinoista. Se on kaikkien yhteinen, sitä vaalitaan ja kunnioitetaan. Miksi pureudun sellaiseen, joka on pyöritetty ympäri ja koluttu läpi? Voiko kivenkoloista vielä löytyä jotakin tutkimisen arvoista?

Löytöretkeni *Tuntemattoman* (lyhenne, jota käytän teoksesta) pariin alkoi vesisateesta. Taruin kiinni niihin hetkiin, joissa suomalainen luonto tuntui taistelevan sotilaiden mukana: myötäilemällä tunnelmia, helpottamalla kulkua ja asettamalla haasteita. Huomasin, että se minkä keskellä soditaan, on jäänyt piiloon. Teos on fiktiota, mutta jatkosota täyttää totta. *Tuntematon* edustaa suomalaisille jatkosotaa, ja teoksen esittelemä kuvaus luonnosta heijastaa kansallismaisemamme tarinaa. Kaikuuko sodanvastainen julistus myös metsistä, puroista ja lintujen laulusta? Luonto on läsnä teoksen alkumetrienvälisiltä viivoilta viimeisen sivun ihmettelevään aurinkoon asti. Miten on mahdollista, että se oli silti onnistunut piilottamaan itsensä. Olin eläytynyt miesten kärsimykseen, enkä heti huomannut, että heidän ympäriltään tuhottiin sitä maata, jonka puolesta taisteltiin. Pohdintani johdattivat minut ekokriittisen kirjallisuuden tutkimuksen kentälle. Ekokritiikin tarkoituksena on neuvotella ja kyseenalaistaa, avata tuttua ja totuttua kohti uusia näkökulmia. Halusin osallistua keskusteluun ja ottaa selville: minkälainen *Tuntematon* eteeni avautuu, kun annan puheenvuoron luonnolle?

1.1.1 Ekofeministinen *Tuntematon*

Yllä olevat pohdinnat ovat kulkeneet mukamani vuosikautia, ensimmäisestä kirjallisuusseestä kandidatuksen kautta kohti tutkimusseminaaria ja tätä pro gradu -tutkielmaa. Kokoan tässä tutkimuksessani yhteen kaiken, mitä olen vuosien saatossa ehtinyt miettiä *Tuntemattomasta*, sen kohtaamisesta sensuurista ja 1950-luvun kirjallisuuskentän ilmapiiristä. Aluksi minulla oli utelias ja intohimoinen katse kohti jatkosodan klassikkoa. Ajan myötä tuo katse on kohdistunut ekokritiikistä yhä enemmän kohti ekofeminismia. Oma tulkintani nojaa vahvasti ekofeminismin suuntaan, jolloin ekokritiikki kulkee mukana ohjailevana lankana, muttei enää yksin riitä siihen, mihin omat pohdintani kulkeutuvat. Niin ikään koen, että tämä tutkimus kaipaa rinnalleen muutakin sotakirjallisuutta kuin Linnan tuotannon. Sen sijaan, että laajentaisin katsettani Linnan myöhäisempään sotakirjallisuuteen ja poimisin feministisen luonnon esille *Täällä pohjantähden alla* -trilogiasta, jätänkin näkökulman paikoilleen jatkosotaan, ja annan tilaa muille ajan kirjailijoille. Minua kiinnostaa, miten teokset ovat löytäneet tiensä kirjamarkkinoille. Koska Linnan teoksen kohtaama sensuuri liittyy vahvasti siihen, mitä on jätetty sanomatta ja miksi, käyn tutkielmassani aluksi läpi myös kirjojen julkaisuhetkiä. Tämä toimii teosten esittelyinä ja johdantona sitä seuraavien lukujen ekofeministisille tulkinnoille.

Tuntemattoman osalta monet päätelmistäni ovat toisintoja kandidatuksistani. En ole lähtenyt muokkaamaan sellaista, mistä olen edelleen samaa mieltä. Siteeraan siis itseäni runsaasti ja hyödynnän sitä, mitä *Äänetön sotilas* -nimellä kulkeneen työni äärellä aikoinaan sain selville. Paljon on kuitenkin tullut lisää, muovautunut uusiin muotoihin ja mittoihin. *Tuntematon* on poiminut rinnalleen kaksi muuta teosta, ja vuosien saatossa kypsyneet ajatukseni saaneet uusia sävyjä ja ulottuvuuksia. Kandidatukseni laajensi kirjallisuuskurssini esseitä, ja tämä tutkielma tekee saman kandidatyölleni – tutkimukseni laajenee, tarkentuu ja syvenee.

Niin ihminen ja luonto sopivat harmaudessaan yhteen. Puissa vapisivat lehdet vielä kuin viluissaan tuulen puhaltaessa laukeuden ylitse Laatokalta - - - Lehdet leijuivat alas maantien loputtomaan kuraan, ja ruskea, samea vesi ritisi ohuessa jäässä raskaitten kolonnien uurtamisraiteissa - - - ja kylät lepäsivät sellaisina öinä valveilla kuunnellen ja jännittäen sieluaan: sota lainehti ohi kylän. (Talvi 1954/1963 = *Y&V*, 8.)

Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia* -teos puhuttelee minua tutkijana, koska se ilmestyi samana vuonna *Tuntemattoman* kanssa. Parivaljakkona nuo kaksi romaania eivät kietoudu toisiinsa vain julkaisuvuotensa takia, vaan niiden yhdyshenkilönä toimii Helsingin Sanomien kriitikko Toini Havu, joka 1954 julisti, että siinä, missä Jussi Talvi on luonut suuren sotakirjallisuuden klassikon, on Linna lähinnä nolannut itsensä ylimielisyydellään. (Varpio/Jäntti 2000, 25–26.)

Sivuutin Havun ajatukset pitkään, kunnes aloin itse toden teolla kyllästyä Linnan miehiseen katseeseen ja *Tuntemattoman* naishahmojen vähyteen. Olin aikojen saatossa etsinyt romaanin feminiinistä puolta metsästä ja kivenkoloista ja halunnut jopa sivuuttaa sen tosiasian, että naishahmot ovat Linnan tekstissä aivan yhtä kapeassa valokeilassa kuin tuon ajan yleisessä ilmapiirissä muutoinkin (Häggman 2003, 171–173, 228). Toini Havu siis viitoittaa tutkimuspolkuani, kun annan tilaa Jussi Talvelle. Havu antoi tunnustusta Talven kirjallisille ansioille, joten otan selvää, missä valossa Talven teos näyttää luonnon ja naishahmot. Saavatko ne tilaa? Miten luontoa tässä teoksessa puhutellaan? Millaista vuoropuhelua kahden jatkosodassa palvelleen miehen teokset keskenään käyvät?

1.1.2 Ei kahta ilman kolmatta – Linna, Talvi ja Kokko

Tutkimukseni kolmas kohde ja jatkosodan romaani on Yrjö Kokon *Pessi ja Illusia* vuodelta 1944. Kokon teos eroaa Linnan ja Talven realistisesta otteesta täysin. *Pessi ja Illusia* on aikuisille suunnattu satu, jossa sota näyttäytyy toisaalta kaiken keskiössä, toisaalta taustalla jylisevänä kulissina. Kaikki lähti liikkeelle siitä, että etsin *Tuntemattoman* rivien väleistä kuvauksia luonnosta. *Pessi ja Illusia* on vastaus noille etsinnöille – teos on pelkkää luontoa alusta loppuun asti. Lukija laskeutuu ”ruohonjuuritasolle” aivan kirjaimellisesti. Ekofeministisestä näkökulmasta kirja on loputon aarreaitta. Luonto inhimillistetään täysin häpeilemättä, ja miehin katse ulotetaan jopa eläinhahmojen naiskuviin. Jokin Kokon opettavaisessa kerronnassa herätti mielenkiintoni, ja sopiihan kirjailija mukaan kolmikkoon jo sotakokemuksiensakin takia. Myös Yrjö Kokko taisteli jatkosodassa, ja *Pessi ja Illusia* on kirjailijan kertoman mukaan kirjoitettu juoksuhaidoissa alun perin ilahduttamaan kirjailijan omia lapsia. Sotatoverit ihastuivat Kokon satuihin ja yllyttivät tätä luomaan kertomuksistaan kokonaisen kirjan. (Kokko 1944 = *P&I*, 14.)

Täytyy osata nähdä ruohon sisään, puitten taakse, järven pohjaan ja luoksepääsemättömien vuoren onkaloihin ja revontulien kattamien tunturien harjoille, sillä siellä on paljon sellaista, jota vain kirjailijat aavistavat ja lapset tuntevat - - - he ymmärtävät kukkien ja eläinten kieltä. (*P&I*, 7).

Näistä jatkosodan palasista koostuu pro gradu -tutkielmani. Toivon sen olevan sodanvastainen julistus ja luonnonvoimien jylhähdys miehisen vallankäytön ja sodan julmuuden keskellä. Jatkosodan teemat ovat vuoden 2026 maailmassa pelottavan ajankohtaisia. Vaikka tutkimukseni kirjailijat kertomuksineen puhuvat viime vuosituhannen kieltä, pauhaa sota maailmassa edelleen yhtä hyödyttömänä, maskuliinisena ja tuhoavana. Linnan *Tuntematon* kulkee tutkimuksen keskiössä, mutta käsi kädessä sen sivuilla astelevat nyt myös Talven ja Kokon teokset.

Poimin esiin teosten luontokuvausta, naishahmoja ja feminiinisyyttä. Ekofeminismi toimii kolmen teoksen alle levittäytyvänä mattona, jonka avulla pidän huomion siellä, minkä yli sotakoneisto jyrää: ympärille levittäytyvässä, viattomassa luonnossa. Tutkimuksen edetessä aavaan tarkemmin jokaista kohdeteosta, niiden ilmestymisen ajankohtaa ja ympärillä vallitsevan yhteiskunnan ilmapiiriä. Seuraavaksi pureudun tarkemmin ekokritiikin ja ekofeminismin teoriaan ja tutkimustani viitoittavaan aiempaan tutkimukseen. Esittelen tutkimuskysymykseni ja tärkeimmän teoriapohjan sekä teokset, jotka vahvimmin sekä tukevat että haastavat omia pohdintojani.

1.2 Tutkimuskysymys

Sade taukosi ja sarastus voimistui. Tuulenhengi varisteli pisaroita oksilta. Märkiin vaatteisiin tarttui roskaa kuusen juuren vuosikymmeniä vanhalta neulasmatoilta. Epäröivä lintu aloitti konsertin ja tykistötuli kumisi jossakin. (*TS*, 104)

Kuvauksessa sekoittuvat ikiaikainen ja uusi, harmonia ja epätasapaino. Sotaa on käyty jo niin kauan, että miehet tietävät, mitä se heille tarjoilee. Väsymys painaa, ja taisteluita joudutaan käymään yön pimeydessä. Tunnelma alkaa olla hermostunut, ja pelko tulevasta kytee takaraivossa. Kaverin hyräily ärsyttää, ja vitsit alkavat olla vähissä. Tuulenhengi ja vuosikymmeniä vanha neulasmatto kohtaavat tykistötulen: metsän rauhaa rikkoo jokin, jonka ei kuuluisi olla siellä.

Tässä tutkimuksessa pohdin, mitä *Tuntemattoman* rivit kätkevät sisäänsä. Voiko sateelle ja oksien pisaroille lukea muitakin merkityksiä kuin sään vaihtelut? Mitä vesi kirjallisuudessa edustaa? Onko turhaa yrittää etsiä symboliikkaa tai vertauskuvia – siirtyykö luonto pohtimalla vain kauemmas itsestään ja kasaantuu pelkäksi ihmisen itsekkääksi ajatusvirraksi? Miksi lintua kuvaillaan epäröiväksi? Kertooko epäröinti luonnon tasapainon järkkymisestä, vai heijastaako kertoja linnun epäröinnissä pelkästään sotilaiden mielialaa – tulkitseeko ihminen eläimen käyttäytymistä vain omaksi hyödykseen. Onko luonto niin viaton kuin luulen, ja jos ihminen on osa luontoa, onko sodankäyntikin vain luonnollinen osa historian kulkua?

Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus toimii oppaanani, kun poimin esille yllä olevan lainauksen kaltaisia hetkiä, jolloin kertojan katse ulottuu pois päin sotilaista, ja huomio kiinnittyy kokonaiskuvaan. Symboliikan ja alistetun luonnon pohdinnat vievät kohti ekofeminismiä, jonka avulla annan tässä tutkielmassa oman mielikuvituksen työskennellä niiden elementtien parissa, jotka herättävät huomioni. Annan puheenvuoron myös eläimille, *Tuntemattomassa* erityisesti vertauskuvallisissa rooleissa. Alkuperäinen tutkimuskysymykseni oli: mikä rooli

on *Tuntemattoman sotilaan* luonnolla? Minkä viestin se kätkee sisäänsä? Tuohon kysymykseen etsin vastausta jo kandidotkimuksessani, ja nyt kysymys on johdattanut minut myös uusien arvoitusten äärelle. Otan mukaan kaksi muuta sotateosta ja pohdin tarkemmin kaikkien teosten kohdalla sekä luonto- että naiskuvaa, niiden vähyyttä ja ahtautta.

Tutkimuksessani tilaa saa myös *Tuntemattomasta* vuonna 2000 julkaistu, kohuakin herättänyt, sensuroimaton versio *Sotaromaani*, jossa Yrjö Varpion johdolla avataan ensi kertaa yleisölle pääsy Linnan alkuperäiseen käsikirjoitukseen. Kaj Häggmanin kirjoittamasta, WSOY-kustantamon omasta historiikista *Avaramille aloille, väljemmille vesille – Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003*, saan arvokasta tietoa siitä, mitä tapahtui kulisissa, kun Linna sai tietää, miten rankalla kädellä hänen teostaan sensuroidaan. Koska omat mietintäni ovat alusta asti kietoutuneet *Tuntemattoman* sodanvastaisuuden ympärille, on aiheellista kasata punaiseen lankaan palasia myös siitä tosiasiasta, ettei Linnan alkuperäinen sanoma päätynyt suomalaisten kirjahyllyihin. Käyn läpi teoksen kustantamisen ja julkaisun vaiheita, joissa mukaan saapuu myös Toini Havun ylistämä Jussi Talven teos. Vaikka Kokon satu edustaa eri vuosikymmentä ja genreä, puolustan sen mukanaoloa tutkimuksessani, koska se omalla kauniilla ilmaisullaan tuo vastakaikua ja uutta väriä sekä omaan tulkintaani että kahden muun teoksen tapaan kuvata sotaa ja luontoa.

Kaikki valitsemani teokset ovat sodassa taistelleiden mieskirjailijoiden luomia aikalaiskuvia, enkä halua millään tavalla väheksyä sitä näkökulmaa, jonka he teksteissään eteeni luovat. Haluan ottaa huomioon sen, miten eri tavalla maailma näyttyy minulle opiskelijana ja naisena 2020-luvulla, ja miten helppoa minun on jälkiviisaana poimia tekstistä puutteita tai huomioita. 1940- ja 1950-luvulla, sodan juuri päätyttyä, tilanne ja maailma ympärillä oli tyystin toinen. Kaunokirjallisuus on aina aikalaistensa luoma kuva todellisuudesta, ja varsinkin *Tuntemattoman* kaltaiset klassikkoteokset eivät pelkästään kerro omasta ajastaan, vaan ne juurtavat mieliimme eräänlaisen dokumentin jatkosodasta, miehisyydestä ja suomalaisuudesta. Siksi on tärkeää heittäytyä rohkeasti klassikoiden äärelle ja antaa niiden paljastaa itsestään myös sellaisia asioita, jotka aiheuttavat minussa, tutkijana tai naisena, modernissa Suomessa, ihastusta, ihmettelyä, inhoa tai ärsyntyntymistä. Taide parhaimmillaan herättää tunteita, eivätkä reaktiot poista arvoa klassikoilta. Jokainen teoksista on ollut minulle unohtumaton lukukokemus ja muokannut käsitystäni kirjallisuudesta, kirjoittamisesta ja sodankäynnistä. Tutkimukseni on kunnianosoitus sekä näille teoksille että ekofeministiselle luennalle.

Tutkimuskysymykseni ovat: millainen rooli on luonnolla ja naisella suomalaisessa sotakirjallisuudessa? Mitä tapahtuu, kun ympäröivälle luonnolle antaa oman äänen, feministiset kasvot ja oman tahdon? Näiden kysymysten inspiroimana lähdän ottamaan selvää, mitä kaikkea suomalaisilla sotaromaaneilla on tarjota minulle kirjallisuudentutkijana. Aloitan käymällä läpi tutkimuksen taustalla vaikuttavaa teoriaa.

1.3 Teoreettinen viitekehys

”Kevään ääniä ei enää kuulunut. Aamut - - - olivat nyt mykkiä. Hiljaisuus lepäsi niittyjen, metsien ja soiden yllä - - - Ei noituus eikä vihollisen hyökkäys ollut syynä siihen, että uutta elämää ei enää syntynyt tässä sairaassa maailmassa. Ei, sen asukkaat olivat itse aiheuttaneet tuhon.” (Carson 1962/1970, 12.) Rachel Carsonin *Äänetön kevät* (*Silent Spring* 1962) on ekokritiikin ensimmäinen lähde ja uuden tutkimussuuntauksen alku. Carsonin teos maalasi ihmisten mieliin tulevaisuuden kauhukuvan ja vauhditti osaltaan ympäristökysymysten esiinmarssia. Raamatullisia piirteitä uhkuva ennustus luonnon tuhoutumisesta oli mukana luomassa polkua kansannousuun ja ympäristöherätykseen. Katse kääntyi pois ihmisestä ja kohdistui ympäröivään luontoon. Kirjallisuudentutkijat kiinnostuivat luonnon esiintymisestä kirjallisuudessa vastavuoroisena ilmiönä – ympäristön puolesta puhuva, ekokriittinen suuntaus löysi tiensä tutkimuskentälle.

Miten luonto representoidaan kaunokirjallisuudessa ja miksi, ja mikä vaikutus sillä on maailmaan? Kirjallisuus ei vain heijasta ympäristöään, vaan muokkaa ja muuttaa yhteiskuntaa. Ekokritiikki haastaa, kyseenalaistaa ja neuvottelee. Se pureutuu miettimään syitä ja seurauksia: ekokritiikin tavoitteena on pyrkiä egosentrismista kohti ekosentrismia. (Garrard 2012, 1–7, Lahtinen & Lehtimäki 2008, 7–28.) Lawrence Buell on asettanut tarkat määreet sille, minäkalaiset teokset ansaitsevat paikkansa ekokriittisen katseen alla. Buellin ajatusten pohjalta otan selvää, pääsevätkö kohdeteokseni ympäristötekstien joukkoon. (Buell 1996, 7–8.)

Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus nostaa siipiensä suojaan eläimet. Ekofeministi kääntää katseensa sinne, missä teksti esittää eläimet luonnon ja naisen tavoin alistettuina, ylimpänä kulkevan miehen ”Toisena”. Näille alistetuille halutaan antaa oma ääni (Warren 2000, 25, Lahtinen 2008, 21.) Garrard pohtii ekokritiikkiä esittelevässä teoksessaan lajeja, villieläimiä ja kesytettyjä, toiseutta, oikeutta katseelle ja takaisin katsomiselle, sekä ihmisen velvollisuutta eläinten kunnioittamiseen (Garrard 2012, 146–181). *Tuntemattoman* hevoset ja linnut ansaitsevat oman paikkansa pohdinnoissani. Eläimet kulkevat Linnan teoksessa useammin vertauskuvien kuin elävien eläinten hahmoissa. Erilaisia lintuja inhimillisine piirteineen vilahuttaa

sotilaiden puheissa ja sananparsissa. Biologin näkökulman asiaan tuo professori Martti Soikeli, joka on poiminut talteen *Tuntemattoman* linnut ja ötökät. Karoliina Lummaan väitöskirja auttaa minua ratkomaan siivekkäiden vertauskuvien salaisuutta. Lummaan avulla pohdin, kerroko sanallistettu, adjektiivin muotoa kantava lintu enemmän sanojastaan kuin yhdestäkään linnusta (Lummaa 2010, 88–91).

Tuntematon sotilas ja *Ystäviä ja vihollisia* ovat antoisa teoskaksikko, koska kahden eri kertojan tyyli ympäristön kuvailussa vaihtelee. Teoksista löytyy sekä eroja että yhtymäkohtia. On mielenkiintoista tutkia, mihin kertojan katse milloinkin tarkentuu, ja minkä elollisen olemassaolo tai kärsimys saa tilaa tekstissä. Garrardin, Carsonin, Lahtisen & Lehtimäen lisäksi kirjallisuuden eläinkuvausta ja jatkosodan viattomia luontokappaleita on auttanut ymmärtämään Ilmari Ojala teoksellaan *Suomenhevonen Suomen puolesta 1939–1945* (1997). Eläimiä käsittelevässä luvussa pureudun sotaromaanien eläinkuvastoon. *Pessi ja Illusia* kulkee matkassa antamassa asiaan toisenlaista perspektiiviä.

Yrjö Kokon *Pessi ja Illusia* erottuu kahdesta muusta kohdeteoksestani luonto- ja eläinkuvaukseltaan. Eläimet hallitsevat teosta, ja ihminen jättyy taka-alalle, omituiseksi hahmoksi, jota keijun ja peikon silmin piilosta tarkkaillaan. Ekokritiikin avulla asetelma kääntyy ymmärrettävästi pääläelleen, koska tietenkäin tulkinta eläimistä on koko ajan kirjoittavan ihmisen tekemä, ja voimme vain arvailla, mitä ”ajattelee” tai ”tuntee” jokin toinen eläin. Kaikki eläimistä kirjoittaminen on representoimista, eikä Kokon kirja muuta yritä ollakaan – onhan se jo genrensä puolesta satua ja fantasiaa. Koska tapahtumapaikkana ja -aikana kuitenkin on jatkosota, ei ole turhaa ottaa tämän teoksen tarjoamaa näkökulmaa mukaan tutkimukseen. Kokko toimii teoksessaan myös opettavassa roolissa ja kertoo ympäröivästä luonnosta monia mielenkiintoisia faktoja.

Ekofeminismi on ekokritiikin suuntaus, joka tutkii luonnosta puhumisen totuttuja malleja. Se huomaa ja kyseenalaistaa luonnon naisellistamisen, ja siirtää valokeilaan vaiennetut (Garrard 2012, 26–30). Nostan pintaan Äiti-maan ja Suomi-neidon käsitteet. Sotilaita nielevän Äiti-maan kautta siirryn pohtimaan, mitä tapahtuu, jos annan aktiivisen ja kostavan naisen äänen myös auringolle, sateille, pakkasille ja suolle. Ekofeminismi ei ole yhtenäinen suuntaus, vaan on syntynyt monen eri liikkeen, kuten radikaali- liberaali- ja kulttuurifeminismin kohtaamisissa. Ekofeminismi pyrkii muuttamaan vallalla olevia rakenteita ja peilaa yhteiskunnan ja luonnon välisiä suhteita. (Lundbom 2001, 49–55, Mies & Shiva 1994, 36–54.) Ekofeminismi kulkee tutkielmassani mukana jatkuvana suodattimena. Lehtimäen, Meretojan ja

Rosenholmin (2018) kokoamat julkaisut teoksessa *Veteen kirjoitettu – Veden merkitykset kirjallisuudessa*, sekä Kukku Melkkaan (2008, 136–155) artikkeli Aino Kallaksen *Pyhän joen kostosta* toimivat aikoinaan alustana pohdinnoilleni. Ekofeminististen työkalujen avulla olen tulkinut tutkimuksessani luonnon – ja erityisesti veden – naiselliseksi elementiksi. Vesi muuntautuu jatkosodan keskellä sadepisaroksi, hukuttavaksi joeksi, petolliseksi suoksi, upottavaksi hangeksi, janon sammuttajaksi ja virkistäväksi kylvyksi. Vuodenajasta toiseen se virtaa sotilaiden mukana, ja on siksi ollut oiva matkakumppani myös omalle työlleni. Ekofeminismi toimii tutkimuksessani uteliaan kokeilun, leikin ja kyseenalaistamisen välineenä.

Luonto-sanana käyttö on monimutkaista: mikä on ”luonnollista” tai ”luontevaa”, miten eroaa ihmisen ”luonto” vaikkapa kiven ”luonnosta”. Käytän tässä tutkimuksessa käsitettä ”luonto”, kun tutkin kaiken sen elävän, ei-inhimillisen sanallistamista, jonka keskellä jatkosota taistellaan. Puut, eläimet, maa, taivas ja vedet ovat luontoa, jonka keskellä ihminen sotii. Kirjallisuuskeskeinen ekokritiikki tutkii, miten luontometaforat vaikuttavat käsityksemme luonnosta, ja millaisia neuvottelevia kohtaamisia inhimillisen ja ei-inhimillisen välille syntyy. Sana ”ympäristö” laajeni Carsonin teoksen ja 1960-luvun herätyksen myötä tarkoittamaan koko sitä aineellista pohjaa, jonka ihminen hiljalleen teoillaan tuhoaa. Syntyi ”ympäristöherätys”. Tuon ympäristön palasessa – suomalaisissa metsissä – seikkailevat *Tuntemattoman* sankarit. Ekofeminismiin keskittyvissä pohdinnoissani luonto uhkuu feminiinisyyttä, ja eläimiä käsittelevän otsikon alla pohdin sitä, miten kohtaavat ihmisen ja eläimen luonto. ”Luonto” saisi myös tutkimuksessani elää monimutkaisena tarkoitusten kirjona. (Lahtinen & Lehtimäki 2008, 8–9.)

Tässä työssä taustalla vaikuttavat myös Jyrki Nummen ja Pekka Liljan tutkimukset *Tuntemattomasta*. Nummen väitöskirja *Jalon kansan parhaat voimat* käsittelee sotakirjallisuuden perinnettä ja rivisotilaan näkökulmaa. Nummi ei ole ekokriitikko, mutta suuntaa useiden samojen sitaattien ja kohtausten äärelle kuin oma työni. Erityisesti tutkijan huomiot Linnan hirviömaisestä Äiti-maasta kulkevat käsikkäin ekofeministisen luentani kanssa (Nummi 1993, 39). Liljan tutkimus *Väinö Linnan Tuntematon sotilas konfliktiromaanina* korostaa, että sodan keskellä kulkevan kertomuksen sitkeimmät konfliktit tulevat muualta kuin tulittavan vihollisen taholta. Miesten sisäisten kamppailujen lisäksi Lilja kääntää katseensa ympäristön aiheuttamiin haasteisiin. Konfliktilla tarkoitetaan tässä yhteydessä minkä tahansa vastakkaisten voimien taistelua. (Lilja 1984, 6–7.)

Yrjö Kokkoon tutustuessa käsiini kantautui Turun yliopiston tutkijoiden kirjoittama teos *Sotakuiset maailmat: Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus* (2020). Tutkija Kaisa Kurikka pohdii *Pessi ja Illusia* -teosta käsittelevässä artikkelissaan ihmisten tarvetta uskoa – ei vain johonkin sepitettyyn, vaan tähän maailmaan ympärillämme. Omassa tutkimuksessani *Pessi ja Illusia* kulkee seassa väriläiskänä ja runollisena lisänä kaiken karmeuden keskellä, ja siksi Kurikan artikkeli antaa hyvän teoreettisen pohjan omille mietinnöilleni. (Hyttinen ym. 2020, 79–112.)

Arto Jokisen teokset ovat olleet merkittäviä lähteitä työlleni. Jokisen väitöskirja *Panssaroitu maskuliinisuus: Mies, väkivalta ja kulttuuri* (2000) sekä postuumisti julkaistu *Isänmaan miehet: maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa* (2019) pureutuvat juuri niihin teemoihin, joiden parissa itsekin viipyilen. Kun aikanaan sain Jokisen teokset käsiini, koin suurta helpotusta. Joku muu oli jo tarttunut aiheisiin ja sanonut kaiken oleellisen. Voin itse tukeutua Jokisen sanoihin ja käyttää niitä pohjana ja inspiraationa omalle työlleni. Avaan Jokisen ajatuksia talvisodan hengestä, tuhoisasta maskuliinisuudesta, jermuilun käsitteestä ja väkivallasta yhtä matkaa Linnan ja Talven teksteistä poimittujen siteerausten kanssa. Jokinen nostaa taitavasti ja rohkeasti tikunnokkaan asioita, joita täytyy uskaltaa sanoa.

Tämän teoriapohjan ja aiemman tutkimuksen turvin lähden selvittämään, aukeaako jo tarkkaan kolutusta sotakirjallisuudesta esiin jotakin, joka tukee jo sanottua ja nostaa esiin myös uusia kulmia. Tutkimukseni julistaa sodanvastaista sanomaa ekofeminismin keinoin. Tavoitteenani on saada kuuluviin se *Tuntematon*, jolta puuttuu oma ääni (vrt. Lahtinen & Lehtimäki 2008, 21).

2 Tuntemattoman läpimurto

Päästyäni armeijasta palasin tehtaaseeni ja solmin avioliiton sekä vannoin Herran nimeen paistavani kerran kirjakauppojen ikkunoilta (Linna kirjeessään WSOY:lle 3.3.1947, Häggman, 152).

Tässä luvussa esittelen kolme kohdeteostani, käyn läpi niiden ilmestymisajankohtia ja pohdin, mitä kirjallisuuden kentällä tapahtui ennen ja jälkeen sen hetken, kun WSOY julkaisi Väinö Linnan myyntimenestyksen. Tutkin ensin, millaista kirjallisuutta suomalaiset halusivat lukea vuoden 1944 tienoilla, kun Kokon *Pessi ja Illusia* -teos julkaistiin. Mikä Kokon teoksessa oli sellaista, joka vastasi aikalaisten kirjallisuuskysyntään. Tämän jälkeen otan tarkempaan tarkasteluun ne kiehtovat vaiheet, joihin liittyvät Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia*, Toini Havun kuuluisa kritiikki ja Väinö Linnan alkuperäinen käsikirjoitus. Tämä luku toimii tutkielmassani alustuksena ekofeministisille mietinnöilleni, joita kokoan yhteen seuraavissa luvuissa. Etenen tällä kertaa aikajärjestyksessä, vaikka Kokon teos muutoin onkin sivuroolissa. Se kuitenkin maalaa kuvaa suomalaisessa kirjallisuuden kentässä tapahtuneista muutoksista, jotka kaikki osaltaan vaikuttivat siihen, että juuri Linnan teos kaikesta sotakirjallisuudesta nostettiin jalustalle, jossa se enemmän tai vähemmän patsastelee vielä tänäkin päivänä.

2.1 Totta ja tarua, sotaa ja satua

Kirjallisuushistoria III (Lassila 1999) muistuttaa, että sodan keskellä kansalaiset eivät halunneet realismia. Aikalaislukijat olivat valmiita vastaanottamaan Linnan ja Talven kaltaiset dokumentaariset sotakuvaukset vasta kymmenen vuotta sodan päättymisen jälkeen. Jatkosodan tuoksinassa haluttiin pakoa todellisuudesta, ja sitä tarjoili heille muiden muassa Yrjö Kokko vuonna 1944 teoksellaan *Pessi ja Illusia*. Aikuisille suunnattu satu vie lukijan peikkojen ja keijukaisten maailmaan, mutta samalla se on koskettava sukellus keskelle juuri sitä, mikä Linnan *Tuntemattomasta* puuttuu. Kokon teos on pelkkää luontokuvausta alusta loppuun, kirjaimellisesti ruohonjuuritasolla etenevää kuviteltua satua, jonka ympärillä, outojen ihmisten maailmassa, käydään sotaa. Vaikka *Pessi ja Illusia* edustaakin täysin eri laitaa sotakirjallisuudessa, haluan juuri tuon vastakohtien ja äärilaitojen peilaamisen vuoksi ottaa sen mukaan tarkasteluuni.

Heti sodan päättymisen jälkeen elettiin aikaa, jolloin kirjojen lukijoita oli enemmän kuin koskaan aiemmin. Tavallinen kansa innostui lukemaan, ja tämä näkyi myös kustantamoihin lähetettyjen käsikirjoitusten määrässä. Elettiin kirjallisuuden ja kirjoittamisen kulta-aikaa. (Lassila 15–17.) Ekofeministin silmin aika sotien jälkeen on mielenkiintoista, koska tuolloin

luontosuhde kirjallisuudessa koki uudenlaisen käänteen. Sodan julmuudet ja ympäristön tuhoaminen saivat aikaan tarpeen palauttaa suomalaisten viaton luontosuhde ja luonnon puhtaus. Kuoleman keskellä myös naisesta ja uuden syntymästä tuli kantavia teemoja, ja tämä kaikki sekoittui niin, että nainen mystisenä elämän kantajana yhdistyi luontoon ja edusti vastakohtaa sodalle, miehisyydelle ja kuolemalle. Naisessa ja luonnossa elivät tulevaisuus, elinvoima ja lohtu. Samaan aikaan naiset olivat itsetietoisempia ja itsevarmempia kuin ennen sotia, ja seksuaalimoraali oli sallivampi.

Maailma muuttui, ja suomalaiset muuttuivat sen mukana. Kirjallisuudelle, joka palauttaisi luonnon pyhyiden ja puhtauden, oli kysyntää. *Pessi ja Illusia* oli sukellus mikrokosmokseen, joka lohdullisesti jatkoi elämäänsä ihmisen luoman kaaoksen keskellä ja sen jälkeen. Tarinassa on nimensä mukaisesti pessimismia, mutta ennen kaikkea toivoa, kauneutta ja lupausta uusista ihmeistä. (Lassila 18–27.)

Olin joskus aikonut kirjoittaa kirjan eläimistä ja kukista, sellaisina kuin minä olin ne nähnyt lapsena ja näin yhäkin silloin, kun suru ja murhe täytti mieleni ja pakenin lapsen maailmaan, joka sisimmässäni sai vuosi vuodelta yhä kauniimman ja aurinkoisemman hohteen. Mutta vaikka koetin, en osannutkaan kirjoittaa, aina tuntui kuin kynäni olisi heti tylsistynyt ja kirjoituskoneeni muuttunut kylmäksi ja ajatuksettomaksi teräkseksi. (*P&I*, 7.)

Näin Yrjö Kokko pohdiskelee kirjoittajana kokemiaan vaikeuksia alkusanoissaan. Hän kuvaillee, miten aikuiseksi kasvaminen aiheuttaa sen, että kadottaa kyvyn ymmärtää eläinten ja kukkien kertomuksia. Yksi kuitenkin säilyi, ja se oli kirjailijan luja usko luontoon. (*P&I*, 7–9.)

”Usko” on mainittuna alkusanoissa näin suoraan, joten se istuu hyvin Kaisa Kurikan artikkeliin, jossa uskominen otetaan tarkempaan pohdintaan. Kurikka mainitsee myös Kukku Melkkaan (2011) tutkimuksen *Pessi ja Illusia* -teoksesta. Melkas on puhunut siitä, miten Kokon käyttämä minäkertoja asettaa sodan tarinassa keskiöön. En ollut itse ajatellut asiaa aikaisemmin näin, koska verrattuna Talven ja Linnan teoksiin, *Pessi ja Illusia* tuntui päinvastoin tarjoilevan minulle sodasta kaivatun hengähdyksen. Teos on kuitenkin toivon lisäksi täynnä haitteita, ja kenties tuo surullinen vire syntyy juuri siitä, että vaistoamme koko ajan ikään kuin tarkentavamme katseemme pois pahasta. Satua sävyttää toivon lisäksi suuri syyllisyys, koska kertojana toimiva ihminen on syypää siihen, että nämä keksityt hahmot ja todelliset kukat ja ötökät tuhoutuvat. Kokko omalla tavallaan tekee saman, mitä itse toivon tekeväni tällä tutkimuksella: hän todella antaa äänen äänettömälle. Teoksensa alkusanoissa kirjailija kertoo seuraavaa:

Ajoimme pitkin lumista tietä, jonka molemmilla sivustoilla levittäytyi sodan hävittäjä ja autoittama maa, kranaattien hakkaamaa metsää, kylien raunioita ja pirstottuja kirkkoja - - - Mielialani tahtoi painua murheelliseksi, sillä joulukuoli oli jo tulossa - - - Jo toinen joulukuoli täytyisi viettää sodassa! - - - Valmistukseni jotakin omakohtaista joulukuolia lapsilleni olin illoin kirjoittanut heille joulukuolehteä korsus-sani - - - Toverini tahtoivat lukea sadun - - - Mutta hyvä veli. Tästä aiheesta sinun pitää kirjoittaa kokonainen kirja! (*P&I*, 12–14.)

Kokko alkoi sodan keskellä kirjoittaa, piirtää ja valokuvata. Kirjailija kertoo peikon ja keijun kulkeneen hänen matkassaan kuin kaksi ystävää, lohtuna sodan kauheuksien keskellä. (*P&I*, 14.) *Pessi ja Illusia* yhdistää satua ja totta tavalla, joka tuli myöhemmin vaikuttamaan koko suomalaisen sadun perinteeseen. Sodanjälkeiselle sukupolvelle teos oli keskeinen, ja siitä on tehty myös elokuvaversioita, näytelmä ja baletti. Lukijoiden toiveesta Kokko muunsi sadusta myöhemmin myös lapsille oman versionsa. (Lassila 134–139.)

Kymmenen vuotta myöhemmin Suomi oli valmis realistisempaan näkökulmaan, kansa kaipasi aitoa sotakuvausta ja kustantamot odottivat kuumeisesti, kenestä tulisi se kirjailija, joka osuisi kultasuoneen ja tallentaisi jatkosodan tapahtumat osuvimmin. Vuonna 1954 julkaistiin kaksi suurta sotateosta. Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia* -sotaromaania jouduin tätä tutkielmaa varten etsimään kirjastojen varastoista, ja kun sain sen käsiini antikvariaatista, oli selvää, miksi kirja oli maksanut vain muutaman euron. Siitä ei ollut revitty sivuja irti, vaan julkaistussa kirjassa oli seassa tyhjiä aukeamia. Tekstiä puuttui sivukaupalla. Samana vuonna ilmestynyttä Väinö Linnan *Tuntemattomia* minun ei tarvinnut etsiä kirjastosta, koska se oli jo omassa, puoli-soni ja vanhempieni kirjahyllyssä. Minulla oli teoksesta myös sensuroimaton versio, se löytyi luettuna kirjana ja kuunnelmana Yle Arenasta, ja kandidutkielman aikoihin sain sittemmin edesmenneeltä Äidiltäni lahjaksi myös romaanin tuoreimman, kovakantisen juhlaulkaisun. Toisin kuin Toini Havu ennusti, nämä kaksi peräjälkeen ilmestynyttä jatkosotaromaania ovat kokeneet lukijoiden keskuudessa melko erilaiset kohtalot. Nyt palaan vuoteen 1954, jolloin molemmat miehet viimeistelivät teoksensa ja Väinö Linna kävi taistelua sensuuria vastaan.

2.2 Ystäviä, vihollisia ja tuntemattomia sotilaita

Nyt oli parikymmentä miestä matkalla kustantajan luo - - - nuo miehet ovat niin elävän tuoreita, ettei heidän veroistaan joukkoa vielä koskaan aikaisemmin ollut kavunnut ylös Werner Söderströmin kunnianarvoisia portaita.
(Linna *TS*:n käsikirjoituksen valmistumisesta kirjeessään Inka Makkoselle syyskuussa 1954, Jäntti/Varpio 2000, 17.)

Väinö Linna oli osoittanut dialogin kirjoittamisen taitonsa erityisesti *Musta rakkaus* -romaanissaan 1948. Hänen seuraava teoksensa kulki työnimellä *Messias eli Erään ihmisen loppu*,

mutta tämä puolitiehen jäänyt tekele on jäänyt ikuisiksi ajoiksi pöytälaatikkoon. Yrjö A. Jäntti epäilee, että tuo epäonnistunut kyhäelmä kuitenkin jollain tavalla vapautti Linnan kirjoittamisen. Hän päätti kirjoittaa omalla tyyllillään, juuri niin ja juuri siitä, mistä halusi. Kirjailijan sotaromaania oli odotettu kuumeisesti, ja kun se viimein saatiin luettavaksi, se ei kustantamon johtajan eikä pääkielentarkastaja Asser Jokisen mielestä ollut sellaisenaan läheskään julkaisukelpoinen. Jokinen oli huolissaan erityisesti lukuisista sotilaiden latelemista rivouksista ja kertojan vahvasta katkeruudesta. Myös laaja murteiden käyttö edellyttäisi tarkastelua. Jäntti oli hämmentynyt teoksen saamasta nuivasta vastaanotosta kustantamossaan, ja päätti epävarmuuksissaan pyytää apua kokeneelta isältään. Jalmari Jäntti luki käsikirjoituksen ja totesi, että ”mitään näin vaikuttavaa en ole koskaan lukenut - - - tämä on hyvä kirja, eri asia on, uskallatko kustantaa sen.” (Jäntti/Varpio 2000, 5–19.)

Kirja julkaistiin, mutta hiominen edellytti pääkielentarkastaja Asser Jokisen ja neljän eri murreasiantuntijan tarkkaa työskentelyä. Linna oli aikaansa edellä siinä ajattelussa, etteivät ihmiset yleensä puhu minkään alueen täydellistä murretta, vaan puhe on useimmiten murteen, yleiskielen ja tilannekohtaisen vaihtelun sekoitusta. Hän oli tarkoituksella tehnyt sotilaiden puheisiin ”virheitä”, ja yritti parhaansa mukaan myös puolustaa niitä. Kun käsikirjoitus muutamiaan otteeseen pallotteli kirjailijan ja kustantamon välillä, Linna palautti joitakin tärkeimmiksi kokeneita sävyjä hahmojen puheeseen, ja puolusti mm. Lahtisen kuuluisaa monologia, jossa tämä kamppailee hangessa konekiväärinsä kanssa. Katkeran kaikkensa takia koko luku oli joutua punakynän alle, mutta vaikka kirjailija ymmärsi väistyä sivuun vahvimpien mielipiteidensä kanssa, olivat jotkut kohdat romaanissa hänelle sitkeämmän taistelun arvoisia.

Lahtisen monologista tipahti lopulta suuri pala pois, mutta osa hänen kärkkäästä kielestään sai jäädä. Monologista on tullut koko teoksen tunnetuimpia kohtia. Varpio muistuttaa, että sensuurihaluja tulisi kuitenkin ymmärtää 1950-luvun ajattelua vasten. On eri asia puhua jatkosotaan, ”suuriin herroihin” ja itänaapuriin liittyvistä asioista seuraavalla vuosituhannella, kuin vain vuosikymmen sodan päättymisen jälkeen. (Varpio 2000, 6–12.) Vaikka Linna sai puolustettua Lahtista ja jätettyä monologin paikoilleen, on siitä kuitenkin kustannustoimittajan pöydälle tipahtanut aimo kasa sodanvastaista jupinaa. Painettu, suuren yleisön tuntema puhe kulkee sekä kirjassa että elokuvissa jotakuinkin näin:

On, on perkelettä. Tulis kuula ja tappais. Kyllä sitten pitää olla hommaa. Ja kunnanpösö istuu keinutuolissansa ja laskee viljantrokausrahoja - - - jos jostakin tulis vielä semmonen ihminen, jonka päätä ei olis ihan kokonansa tällä kooho-tuksella sekotettu - - - niin minä sanon että se ihmettelis - - - Mikä toi tommonen erinomanen vehje on? Mitä sillä tehdään? - - - Hmhy. (*TS*, 253–254.)

Tuntemattomassa Lahtisen vastaus omaan kysymykseensä on siis pelkkä ”hmhy”, mutta alkuperäisessä versiossa vastaus on paljon täsmällisempi ja jaarittelevampi:

Mikä toi tommonen erinomanen vehje on? Mitä sillä tehdään? - - - Nho, sillä tapetaan ihmisiä. – Ihmisiä? Ovatko ne rikollisia, vai miksi niitä tapetaan? – He... ei ne ainakaan mun tietääkseni kenellekään ole pahaa tehneet. Mutta tää on sotaa. Ekkös sinä siitä tiedä? Kunnanpösö tarttee korkeeta viljanhintaa ja mettäher-
rat näitä Venäjän korpia. Isot herrat tarttee kunniaa ja rahaa ja niitten huorrat jalokiviä ja turkiksia. Sitä vasten täällä ihmisiä tapetaan.” (*Sotaromaani* 2000, 308.)

Oli lopullisesta kaunokirjallisesta tuloksesta ja sen taiteellisesta arvosta näissä vaihtoehdoissa sitten mitä mieltä tahansa, on kirjailijan ärtymys helppo ymmärtää. Hän on ladannut Lahtisen suuhun vahvoja mielipiteitä sodan mielettömyydestä, ja se kaikki jää lopullisessa versiossa pelkäksi hymähdykseksi. Nykypäivän valossa, kun itänaapurimme sotii Ukrainassa, Suomi on sodanpelossaan liittynyt Natoon ja koko maailma tuntuu olevan epävarmempi ja suojattomampi paikka kuin moneen vuosikymmeneen, nuo sensuroidut rivit voisivat olla ihan paikallaan lukea.

Varpio muistelee Linnan turhautumista ja pelkoa siitä, että lukijoilta jäisi kokonaan huomauttamaan, miten paljon hän vastusti sotaa. Linnan mielestä tuo luotu henki oli koko sodan henkinen käyttövoima, ja hän halusi tehdä selväksi, ettei missään nimessä tukenut sitä. (Varpio 2000, 12.) Pelkällä taiteellisella katseella ajateltuna on ehkä tehokkaampaa, että Lahtinen nialaisee osan mielipiteistään, jättää ne rivien väliin ja lukijoiden arvioitavaksi. On myös hyvin ymmärrettävää, että sanallinen tykitys on 1950-luvun ilmapiirissä ollut liikaa. Haluttiin kääntää katse eteenpäin, antaa anteeksi ja selviytyä. Linnan mielipiteet olivat liikaa, liian äkkiä. Vaikka tämä kaikki on ymmärrettävää, yhtä ymmärrettävää on kirjailijan turhautuminen, varsinkin, kun hän tahtomattaan otti teoksellaan osaa juuri tuohon vihaamaansa paraati-isänmaallisuuteen.

Teos on aina tähän päivään asti nostettu eräänlaiseen dokumentin asemaan jatkosodasta, ja silloin tällöin olen kuullut vuosien varrella jonkun sanovan, miten oma isoisä tai setä tai se ja se naapurin miehen serkku oli aivan kuin Hietanen, Rokka, Sudentassu, Mäkilä tai Lahtinen. Tosi ja taru ovat sekoittuneet, ja jokaisena itsenäisyyspäivänä kansa tuntuu kerääntyvän Linnan teoksen ääreen muistelemaan, kuinka kaikki kävikään. Olisi mielenkiintoista tietää, mitä kirjailija ajattelisi teoksensa asemasta nykypäivänä. Tutkin sensuurin alle jääneitä rivejä vielä lisää, kun käsittelen *Tuntemattoman* naiskuvaa. Tämän alaluvun haluan lopettaa Linnan kirjeeseen, josta käy ilmi kirjailijan huoli siitä, ettei julkaistussa versiossa kaikuisi tarpeeksi vahva sodanvastainen sanoma.

...mukana on mennyt sellaistaikin, jonka olisin halunnut sanoa - - - minä pelkään niitä ihmisiä, jotka joskus tulevat ihmettelemään, että eikö tällä miehellä todellakaan ollut ainoatakaan sanaa sanottavanaan siitä mentaliteetista joka katsoo sodan jonkinlaiseksi inhimilliseksi arvoksi - - - Tahdoin antaa kaiken arvostukseni ihmisille jotka koko onnettomuuden hartioillaan kantoivat, mutta itse sodalta minä tahdoin ottaa sen pois. (V. Linna kirjeessään WSOY:lle, Linna/Varpio 2000, 21.)

2.3 Talvi, Linna ja Havu: kriitikon sivallus

Toini Havu oli aiemmin ylistänyt Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia* -teosta ja ennustanut, että sitä suurempaa sotaromaania tuskin nähtäisiin. Hän ei pyörtänyt sanojaan *Tuntemattoman* ilmestymisen jälkeenkään, vaan aloitti kritiikillään ”Suomen kirjallisuuden jatkosodan”. Kuten nyt tiedämme, Jussi Talvi hävisi Linnalle auttamatta taistelun sotaromaanin suosioista. Havun kritiikki on kuitenkin mielenkiintoinen ensinnäkin rohkeutensa, mutta myös sanomansa vuoksi.

Kaikista kirjallisista ansioistaan huolimatta, joita siltä, kuten sanottu, ei puutu, se aiheensa puolivalmiin ja eettiseltä selvänäköisyydeltään puutteellisen käsittelyn takia jää alle sen rajan, mitä arvokkaalta dokumenttiromaanilta voidaan vaatia. ”Tuntematon sotilas” on paksu, mutta ei suuri sotaromaani. (Toini Havu Helsingin Sanomien kritiikissä 19.12.1954, Varpio/Jäntti 2000, 26.)

Havu arvostelee Linnaa siitä, että tämä antaa viimeisellä sivulla sotilailleen armahduksen ja laittaa vastuun muiden kuin rivisotilaiden harteille. Kriitikon mielestä Jussi Talven romaanissa on oikea ote, koska kirjailija painottaa, miten jokainen sotaan osallistuja on vastuussa teoistaan. Vain tämän sanoman voimin tultaisiin tulevaisuudessa välttämään samankaltaiset virheet. (Varpio/Jäntti 25–26.)

Etkö sinä siis tunne tehneesi mitään väärin? Etkö käsitä, että tässä on jotakin – jotakin kauheata? Että sotilaana sinä joka hetki teet tahallasi vääryyttä. (*Y&V*, 134.)

Havu on luultavasti poiminut Talven romaanista tämän kaltaisia hetkiä. Lainauksessa nuori, kokematon sotamies purkaa ahdistustaan kokeneelle kersantille. Kersantti vastaa hänelle, ettei tunne tekevänsä mitään väärin, koska tietää, ettei ole mitään muita vaihtoehtoja, kuin ”...taistella henkemme edestä. Siksi se kaikessa järjettömydessäänkin on ainoa järkevä asia, minkä voimme tehdä.” (*Y&V*, 134.) Vaikka Havun kritiikki on jäänyt historiaan, Häggman muistuttaa, että *Tuntematon* sai osakseen myös paljon suitsutusta. Eikä virallisten tahojen mielipiteillä ollut enää edes merkitystä, koska Suomen kansa oli ottanut Linnan omakseen. Kenties Havu on mietteissään ainakin joltain osin oikeassa. Jos sota uskallettaisiin nähdä ainoastaan negatiivisessa valossa ja jokainen siihen osallistuva joutuisi kantamaan henkilökohtaisen vastuun teoistaan, saattaisi olla helpompaa olla ajautumatta uusiin sotiin. Mutta sodasta juuri

vapautunut ja vielä hartiat henkisesti lypsyssä kulkeva kansa janosi ymmärrettävästi armahdusta ja oikeutusta, ja sen Linna tarjosi heille.

Saattoikohan asiaan vaikuttaa myös kriitikon sukupuoli – ehkäpä naistoimittajan tuomio vain lietsoi sodassa kamppaileita miehiä tukemaan Linnaa. He halusivat asettua siihen riviin, jonka mielestä tavallinen sotilas oli viaton, suurien herrojen pelinappula, ja jonka sydämeltä oli aika ottaa pois kaikki ylimääräinen tunnontuska. Tuskin tällaiseen kansanliikkeeseen voi kukaan tulla väittämään vastaan. Kuten Häggman toteaa, Suomen kansa teki omatoimisesti Linnasta kansalliskirjailijansa. *Tuntematonta* luettiin lähes dokumentaarisena kuvauksena jatkosodasta, jokaisella oli siitä mielipiteensä, ja yhä useammalla se löytyi myös omasta kirjahyllystä. WSOY:n kultakaivos rikkoi kaikki Suomen kirja-alan myyntiennätykset ja myi ensimmäisen vuoden aikana 200 000 kappaletta. ”*Tuntemattoman sotilaan* aikalaisvastaanotto osoittaa, että ilman lukijoita ei oikeastaan ole kirjaakaan.” Asiantuntijat ja kriitikot saivat olla mitä mieltä tahtoivat, koska suomalaiset olivat jo julistaneet, että Väinö Linna oli ”maan ainoa oikea kirjailija”. (Häggman 217–223.) Tähän päivään mennessä *Tuntematonta* on myyty 750 000 kappaletta ja vuonna 2000 julkaistua, sensuroimatonta *Sotaromaania*, 72 000 kappaletta (WSOY 2026).

En ole varma, saanko tässäkin tutkielmassa selvitettyä sitä asiaa, joka alun perin minua näissä tapahtumien kuluissa niin paljon kiehtoi. Sodanvastaisuus näyttäytyi minulle *Tuntemattomassa* päivänselvänä asiana. Olin kuitenkin hyvin tietoinen siitä, minkälaisen viihteellisyyden vyöryn Linna teoksellaan laittoi alulle. Elokuversiot ja näytelmät, kaikki se sotakirjallisuuden ympärillä edelleen pyörivä pauhu, veikeät henkilöhahmot, suhteellisen siveellisesti ja kiltisti kuvailtu versio sodasta, rivisotilaiden harteilta poispyyhitty taakka... se kaikki osaltaan soti ironisesti Linnan sanoja vastaan. Oli sanottu paljon, mutta sensuuria oli käytetty jo alkuperäisessäkin käsikirjoituksessa. Kirjassa ei ole raiskauksia, homoseksuaaleja, naisia itsenäisinä toimijoina, suomenruotsalaisia, saksalaisia, tappamisen huumaa tai lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa. Sodasta annetaan lukijalle juuri sen kokoinen ja muotoinen pala, jota 1950-luvun suomalaiset pystyivät muutamalla puraisulla nielemään. Kuultuani Havun kritiikistä aloin ajatella, että ehkä hän olikin oikeassa. Ehkä myös Linna oli oikeilla jäljillä huolestuessaan sensuurista. On kiehtovaa huomata, millainen valta on ollut kirjoilla ja kustantamoilla. Kuin pieninä kopioina todellisuudesta ne hehkuvat ajan henkeä, ja kustantajat osaavat taitavasti hengittää samaan tahtiin kulloisenkin aikakauden lukijoiden kanssa.

Koska kuitenkin ihastuin teokseen ja ymmärsin kirjailijan ironiaa ja rivien väleistä kaikuvaa pasifismia, halusin tehdä palveluksen. Aloin kaivaa feminiinistä puolta esiin pisara ja kivenkolo kerrallaan. Kävin koko romaanin läpi punakynä kädessäni ja alleviivasin kaiken, mikä edes kaukaisesti muistutti luonnon tai minkään feminiinisen läsnäolosta. Kun ottaa huomioon, että käytännössä koko romaanin tapahtumapaikkana toimii luonto, kynäni sai olla melko paikoillaan. Miehet sotivat, ruuti paloi ja sotamies toisensa jälkeen kaatui. Naiset ja luonto pysyivät samaan aikaan hiljaa, paikoillaan ja piilossa. Ne olivat läsnä ja taustalla, mutta vain miestä varten, miehen kohteena, tukena tai esteenä. Työni näiden äänettömien taistelijoiden puolesta jatkuu tässä tutkimuksessa, ja nyt apunani on myös kaksi muuta sotateosta.

Tässä luvussa olen kertonut kohdeteoksieni julkaisuihin liittyvistä tapahtumista, ajankuvasta ja sodanjälkeisestä ilmapiiristä kirjallisuuskentällä. Olen halunnut ymmärtää, miksi juuri nämä kolme teosta päätyivät kirjakauppojen hyllyille, ja miksi ne ovat julkaisunsa jälkeen kulkeneet keskenään niin kovin eri reittejä. Nyt on aika kääntää katse kohti ekofeminismiä ja kirjojen sisältöjä. Tutkimukseni seuraavassa luvussa poimin jokaisen teoksen sivuilta esiin luontokuvauksia. Kulissit heräävät eloon, kun synkkä metsä, eläimet ja hanki pääsevät valokeilaan.

3 Metsäinen maailma, joka kätkee sisäänsä sodan

3.1 Tuntematon luonto

Koko taivas oli vetäytynyt pilveen. Kaukana jymisi tykkituli ja suuliekit leimahtelivat hämyisellä taivaanrannalla. Ensimmäiset sadepisarat putoilivat jo. Tie rasah-teli satojen jalkojen alla, kun rivistö eteni yhä tihenevän yönämyn keskellä. (*TS*, 100)

Valitsemani lainaus edustaa sitä tyyliä, jollaisena luonto esiintyy *Tuntemattoman* sodan se-assa. Useimmiten kuvaus luonnosta avaa kohtauksen ja virittää tunnelman. Aurinko paistaa, kun on levon tai juhlan hetki. Ruoho vihertää ja linnut laulavat silloin, kun kauhu ja kuolema vetäytyvät tauolle. Jos vaara uhkaa, synkkenee myös taivas, ja kun voimat vähenevät, muut-tuu hanki pettävän kylmäksi. Kuten tässäkin tunnelmapalassessa: samaan aikaan, kun viholli-sen puolelta kuuluu merkkejä enteilevästä vaarasta, vetäytyy taivas pilveen. Auringonpais-teessa lekotellaan, mutta kun taivas mustenee, alkaa myös sodassa tapahtua. Luonto osallistuu ja tarjoaa tapahtumille otollisen näyttämön. Asetelma ei ole mustavalkoinen, vaan olosuhteet aiheuttavat sekä iloa että haasteita. Sade hidastaa tahtia ja vaatii vedenpitäviä varusteita. Muu-tokset aiheuttavat konflikteja ja värittävät tarinankulkua. (Lilja 1984, 6.)

Väinö Linnan elämää käsittelevässä teoksessa Yrjö Varpio pohtii *Tuntemattoman* luontoku-vausta. Hän kiinnittää huomionsa panteistiseen luontoon, kaiken yläpuolella hallitsevaan ju-malalliseen voimaan eli aurinkoon, joka sotaromaanin alkuvaiheilla useimmiten nousee, lop-pupuolella laskee. (Varpio 2006, 299–300.) Auringon pakeneminen pilven taakse tietää soti-laille sekä kirjaimellisia että vertauskuvallisia varjon hetkiä. Valosanasto on mukana myös ”tulena” ja ”liekinä”, jolloin se kuvaa tuhoavien aseiden tekosia. Samaiset aseet päästävät sisuksistaan veden toimintaan rinnastettavia ”luotisuihkuja”. Kun katse kiinnittyy yksityis-kohtiin ja rivien väleihin, luonto näyttäytyy kaikkialla. Haluan itsekin pohtia hetken *Tunte-mattomassa* näyttäytyvää aurinkoa. Se saa kiinnostavimman muotonsa teoksen lopussa, jol-loin kertoja kääntää siihen huomionsa ja kertoo sen katselevan sodan riuduttamia miehiä.

Keskipäivään kiivennyt syysaurinko lämmitti maata ja maassa makaavia miehiä. Puolukan-varvut kiilsivät mättäillään. Hiljaa häipyi rattaiden lonkutus häviten kaiken nielevään männik-kökankaan hiljaisuuteen. Väsyneet miehet nukkuivat. Hyväntahtoinen aurinko katseli heitä. Se ei missään tapauksessa ollut heille vihainen. Kenties tunsu jonkinlaista myötätuntoakin heitä kohtaan. Aika velikultia. (*TS*, 444.)

Häggmanin historiikissa painotetaan, miten Linnan tehtäväksi tuli armahtaa sodan runtelema kansakunta (Häggman 228–237). Miksipä siis emme antaisi itsensä auringon tehdä tuota tehtävää. Edustaako aurinko luontoa, onko se kertonut koko tarinan? Vai onko teoksen lopun tarkoitus osoittaa, että sodassa räpiköivä ihminen on luomakunnan keskellä niin pieni ja viaton olento, ettei yksittäisen sotamiehen niskaan kannata kaataa liikaa lastia. ”Velikullat” ovat vain tehneet parhaansa ja toimineet käskyjen mukaan, nyt olisi aika katsoa tapahtumia suuremmissa perspektiivissä. Maan tasalta, konekiväärikomppanian luota, kirjaimellisesti kiivetään kohti taivasta, ja kaikki näyttäytyykin pienenä ja vähäpätöisenä. Aurinko taivaankappaleena edustaa uutta päivää ja kirkkautta. Jos katselemassa olisi kuu, pilvi, kuusen latva tai ohi lentävä kotka, koko asetelma muuttuisi toiseksi. Auringolle voi ekofeministisellä luennalla antaa myös yliotteen. ”No, kannattiko,” se saattaisi tuhahtaa, ja jättää velikullat miettimään tekosiään. Metsää oli tuhottu, eläimiä tapettu ja viatonta luontoa raiskattu. Silti nuo haavojaan nuolevat maan matokset eivät auringon näkökulmasta olleet kituvia muurahaisia kummempia. Luonto, samoin kuin haavoittuneet, aloittaisi piinallisen prosessin, jossa se yrittäisi parhaansa mukaan toipua väkivaltaisista vuosista.

Seurasin vuoden 2024 joulukuussa, kun julkisuuden henkilöt lukivat *Tuntematonta* Ylen järjestämässä lukumaratonissa. Tunnelma oli todella harras, Seela Sella istahti tuoliin ja luki Suomen kansalle Väinö Linnan klassikon viimeisen luvun. Näyttelijä oli silmin nähden liikuttunut, kun hän tokaisi teoksen viimeisen lauseen, nosti katseensa ja päätti yli yön jatkuneen itsenäisyyspäivän urakan. Tänään, 5.4.2026, tuolla kyseisellä luvulla on Yle Areenassa käynnistyskertoja 144 588. Tuohon voi lisätä ne sadat tuhannet silmäparit, jotka seurasivat lähetystä livenä. Tuolloin pohdin myös tätä mystistä teoksen lopetusta, ja sitä, miksi sekä lukija että kuulijat liikuttuvat noista sanoista niin paljon. Taiteilija Sellan ansiosta sain kiinni ainakin siitä, mikä lopetuksessa tällä vuosituhannella ja tässä maailmantilanteessa meihin lukijoihin ja kuulijoihin kolahtaa. Miehet eivät ole ollenkaan niin ”velikultia”, vaan loppu kuulostaa tuskaiselta. Se kenties piilottaa sanoihinsa kaiken sen, mitä ei oikeastaan vielääkään haluta sanoa ääneen. Halutaan mieluummin jättää sodan kokeneet veteraanit rauhaan ja antaa sekä harvoille vielä elossa oleville että kaikille kaatuneille ja heidän jälkipolvilleen armahdus. Jonkinlainen pyhä kunnioitus valtasi studion tuolla hetkellä. (Yle Areena 2024.) En voi kuitenkaan olla miettimättä, onko se ainoa oikea tapa suhtautua tähän romaaniin. Olin jopa yllättynyt, miten suurta kunnioitusta teos edelleen sai osakseen. Toki on olemassa monenlaista mielipidettä ja keskustelua, eikä *Tuntematon* osalle kansaa edusta yhtikäs mitään, mutta valtamedian

lähettämä suora lähetys itsenäisyyspäivänä kertoo kuitenkin, mikä on yleinen ja hyväksytyin mielipide: *Tuntematon* pysyy jalustallaan.

Niin kuin hyvin tiedetään, on Jumala kaikkivaltias, kaikkitietävä ja kaukaa viisas. Niinpä hän oli aikoinaan antanut metsäpalon polttaa kymmeniä hehtaareja valtion metsää eräällä hietakankaalla lähellä Joensuun kaupunkia. Tapansa mukaisesti koettivat ihmiset kaikkensa ponnistaen keskeyttää hänen työnsä, mutta järkähtämättä hän poltti metsää niin laajalta alueelta kuin katsoi tuleviin tarkoituksiinsa sopivaksi. (*TS*, 5.)

Jos ovat teoksen viimeiset sanat kaikille tuttuja, sitä ovat myös nämä ensimmäiset rivit. Oman luentani mukaan kirjailija ottaa näillä ensi riveillä heti käyttöön parhaat aseensa. Hän on sarkastinen ja sodankäyntiin kyllästynyt. Omasta mielestäni teos kutsuu mukaan virnuilemaan kaikelle tapahtuneelle. Ei niin, että tapahtumia tai niiden kulkua vähäteltäisiin, mutta on selvää, että kaikkeen suhtaudutaan pää kallellaan, heinänkorsi suussa ja pieni pilke silmäkulmassa. On aika kertoa, mitä suurten herrojen alapuolella, todellisten sotamiesten keskuudessa tapahtui ja mitä he tästä kaikesta oikein ajattelevat. Myös kertoja taitaa sodan edetessä väsyä ja leppyä, koska lopussa tekstissä on lempeämpi ja rauhallisempi ote. Läpi teoksen kaikuu turhautuminen sotimiseen ja isompien herrojen käskyjen noudattamiseen. Linnan ja Kokon teosten alut on jo esitelty. Katsotaan, miten Jussi Talvi aloittaa oman sotaromaaninsa:

Moottoripyörälähetä toi ensimmäisenä tiedon hyökkäyksestä, jota valmisteltiin: ”Armeijakunta saa jatkuvasti täydennystä - - -” Aunuksen aukeilla tuli syksy sinä vuonna hyvin varhain. Ja tulipa se myöhään tai varhain, se masensi mielen: sota ei kulkisi salamasotana loppuunsa. Mutta syksy, joka tuli niin aikaisin, oli sentään iloinen ja värikäs; siellä missä oli puita, oli keltaista ja punaista ja vihreätä mäntyjen ruskean pehmeiden lomassa. (*Y&V*, 7.)

Kun harkitsin Talven teoksen tutkimista ja sen liittämistä mukaan tähän tutkielmaan, minun ei tarvinnut lukea näitä rivejä pidemmälle, kun tiesin, miten oivan parin se loisi *Tuntemattomalle*. Kertoja ei asetu yläpuolelle eikä yritä sanoa mitään nokkelaa. Se kuvailee, mitä on tapahtumassa. Olemme keskellä sotaa ja syksyä. Uutta hyökkäystä valmistellaan ja joudutaan varautumaan siihen, etteivät taistelut olisi ihan hetkessä ohi. Ekofeministisestä kulmasta katsottuna on huomioitavaa, että myös tässä aloituksessa luonto on mukana heti. *Tuntemattomassa* lukija pääsee seuraamaan vierestä, mitä päähenkilöt kokevat ja ajattelevat, juoksee heidän mukanaan taisteluissa ja saa luvan kanssa sulkea silmänsä siltä, mitä tapahtuu tuon yhden konekiväärikomppanian ulkopuolella. *Ystäviä ja vihollisia* -teoksessa kertoja ottaa lukijan mukaan erilaisiin tuokioihin miettimään, mitä luonto, saksalaiset, valloitetujen kylien asukkaat, lääkärit ja sotilaat kävivät jatkosodan aikana läpi. Maisema maalautuu kauemmas

kertojasta ja saa enemmän värejä. *Tuntematon* vie minut lähelle sotilaita, joihin kiinnyn. Talven kertoja taas tipauttaa minut sotatantereen viereen aistimaan, miltä tuntuu, kun seuraavan mutkan takana ammutaan. Jatkan seuraavassa alaluvussa näiden kahden sotaromaanin matkassa. *Pessi ja Illusia* liittyy seuraan, kun kaipaen vaihtoehtoja luontokuvaukselle ja näkökulmille.

3.2 Korpisoturin kivinen tie - ympäristötekstien vaatimukset

Honka puristi rajusti kuuloketta kädessään. Kuin aivan vierestä hän kuuli kahden venäjänkielisen äänen keskustelevan. Ja toinen ääni tuli heidän takaansa! Valkoinen huuru peitti metsän, männyt. Yskitti... Taivas oli sumussa. Märkää, merellistä hyhmää - - - Hänen ei tarvinnut sanoa mitään. Jokainen ymmärsi hänet ilman muuta. Mutta hän sanoi kuitenkin: ”Partio linjojemme takana.” (*Y&V*, 72–73.)

- - -myrsky leimahti – niin se repesi riehumaan täydellä voimalla. Tuuli oli nyt yhtämittaista ja puuskittaista ja toi mukanaan pieniä, pistäviä jäähileitä ja poltti poskipääät punaisesta valkoisiksi ja tiet muutti iljanteiksi, joita pitkin oli mahdotonta liikkua. (*Y&V*, 76–77.)

- - - ja äkkiä ne iskivät alas jäiseen maahan ja iskussa oli vihaa ja kiehuvaa kiukua ja murhanhimoa ja lumi ja maa ja puut sinkoilivat... Hetkeksi kaikki huumautuivat niiden jyskeestä. Sitten alkoi vieressä konekivääri ampuu, se niitti hyökkäävää joukkoa kolkosti, rauhallisesti... taistelu oli syttynyt. (*Y&V*, 89.)

Kaikki kolme yllä olevaa esimerkkiä mahtuvat saman tapahtumasarjan sisään. Kertoja on esitellyt sotamiehistä muutaman, ja tarina seuraa erityisesti tykistöluutnantti Matti Honkaa, joka on juuri määrätty tulenjohtopaikalle Kuuttilahteen. Muutkin nimeltä mainitut sotamiehet – Tulivaara ja Talvio – ovat jo luonnosta muistuttavien nimiensä puolesta mielenkiintoisia. Lukijan katseeni kiinnittyi kuitenkin läpi teoksen siihen, miten näkyvän kulissin ympäröivä luonto rakentaa. Ankaraa pakkasta ja vaikeita olosuhteita ei missään vaiheessa pääse sivuuttamaan, vaan luonnon aiheuttama tuska on jatkuvasti läsnä.

Lokakuun ensimmäisen päivän aamu oli kaunis ja kirkas. Taivas oli sinisen kuulakas ja pilvetön. Jos katsoi ylöspäin, niin ettei nähnyt syksyistä maisemaa ympärillään, saattoi kuvitella elävänsä keskellä kesää - - - Koskela ei sanonut mitään. Hän istui kalliolla pitäen kasvojaan aurinkoon päin. Jos hän jotakin olisi sanonut, niin sanat olisivat kuuluneet: Lämmittää mukavasti. (*TS*, 221–222.)

Toisenlaisen tuokiokuvauksen tarjoilee tämä hetki *Tuntemattomasta*. Suomalaisjoukot ovat valloittaneet Petroskoin ja nauttivat saavutuksestaan. Luvassa on ansaittu tauko, ja miehet uhoavat taistelun päättyvän heidän osaltaan tähän etappiin. He eivät tiedä sodan tulevista tappioista mitään, ja aurinko paistaa kasvoille huolettomasti. Sotilaiden helpotuksen säestämänä myös lukija hengähtää. Auringon rentouttavaan paisteeseen on mukavaa eläytyä, ja miehille

suo jokaisen tielle osuvan onnenhetken. Lukija tietää, ettei taistelu pääty – synkät pilvet ilmestyvät ennen pitkää suomalaistaivaalle – joten nautitaan sen pienen hetken verran, kun voidaan. Aurinkoa ehdin jo pohtia teoksen viimeisten rivien yhteydessä, ja mukana se on tässäkin hetkessä, antamassa valoa, lämpöä ja hetkellistä rauhaa. Vänrikki Koskelan tuokio kalliolla olisi toisenlainen, jos ympärillä riehuisi esimerkiksi räntäsade. Aurinko on tässäkin hetkessä myös suomassa anteeksiantoon. ”Velikullat” ovat ottamassa väkivalloin omakseen muiden omaisuutta, mutta kostoretkellä matkaaville suomalaissotilaille tämä ilmeisesti suotakoon. Tulkitsen, että hyväksyvä aurinko on valloitusretkeä mukana siunaamassa.

Pohdin seuraavaksi kohdeteoksieni luontokuvaa kahden ekokriitikon ajatuksien voimin. Esittelen Greg Garrardin oppeja ja neuvottelen Lawrence Buellin kanssa siitä, sopivatko Linnan ja Talven tekstit ympäristöteosten joukkoon. Garrard esittelee luonnon esiintymistapoja pastoraalissa eli paimenrunoudessa. Runous kuvastoineen tuntuu olevan myös Buellin suosiossa (1996, 7). Luonto esiintyy runoudessa useimmiten tarjoiltuna, annettuna paikkana, ihmisen käyttöön valjastettuna. Sen olemassaoloa ei mietitä luonnon kannalta, eikä pohtimisen arvoista ole sekään, mitä ihminen teoillaan aiheuttaa. Luonnon ainoa tehtävä on asetella näyttämö valmiiksi tai myötäillä ihmisen tunteita, juuri niin kuin sotaromaanien metsätkin valjastavat kuusensa korpisoturin käyttöön. Metsää kaatuu ja maata tallotaan, mutta huomio ei siirry siihen, mitä ihminen itsensä ohella rikkoo. Tulittava mies on tekijä ja ensimmäinen, luonto passiivinen ”Toinen”.

Huomioimisen arvoista on myös nostalgian määritelmä – minkälaisia mielikuvia ja tunteita luonto lukijassa mahdollisesti herättää. Nostalgiaan liittyy vahvasti ajatus siitä, että menneisyydessä kaikki oli paremmin. (Garrard 2012, 38–39, 42.) Termin voi liittää koskemaan idyllistä postikorttikuvaa suomalaisesta ”kansallismaisemasta”, ja nykypäivänä sen voi ajatella ympäröivän varsinkin *Tuntematonta* monesta suunnasta. Teos ei edusta pelkästään kuvausta jatkosodasta, vaan se sekoittuu mielikuvissa totuuteen, johonkin idylliseen ajatukseen kaiken uhraavasta sankarimiehestä. Viittasin aiemmin muun muassa suomalaisten itsenäisyyspäivän viettoon, jota Väinö Linnan klassikko värittää vahvasti vuodesta toiseen. Garrard muistuttaa kaunistelevan luontorunouden olevan haitallisinta mahdollista vieraannuttamaan ihmistä luonnon todellisista arvoista. Hän sanoo paimenrunouden luontokuvien olevan edelleen ekokriitikojen ensisijainen kohde matkalla kohti puhtaampaa ympäristöä. Kritiikin kohteeksi sopii mikä tahansa sellainen teksti, jossa luonnon itseisarvo unohdetaan, ja se valjastetaan vain katseen kohteeksi tai palvelemaan ihmisen tarkoitusta. (Garrard, 7.)

Sinisen veden lahdenpoukamassa oli ollut hyvinvoipa kylä. Kaksi sotaa oli runnellut sen. Nyt törrötti siellä palaneitten talojen savupiippuja, kranaattien ja lentopommien repimien asumusten katot retkottivat ja kolisivat tuulesa, ikkunat amottivat onttoina kuin pääkallon silmäkuopat, hiiltyneet koivut ja pihlajat haroivat mustilla oksillaan pilviä, mutta kesän kehittyessä kukki punainen horsma kaikilla missä hävitystä oli. (*P&I*, 170.)

Pessin ja Illusian kyseisessä luontokuvauksessa on realistinen näkymä sodan tuhoista. Tämän alustuksen jälkeen sadussa seurataan lumikkopariskuntaa, joka on löytänyt raunioiden keskeltä itselleen oivan kodin. He ovat ikionnellisia ympäristöstään. Kertoja muistuttaa, että lumikko on ”hivittävä peto” (*P&I*, 170.) Tulkitsen, että tuo peto on onnellinen alueella, jossa on aikaisemmin riehunut vielä sitäkin pahempi sotahirviö.

Siinä, missä Talven ja Linnan teosten kohdalla joudun hyvin tarkkaan pohtimaan, voiko teoksille antaa ympäristöteoksen nimitystä, koska ympäristö näyttäytyy pelkkänä toiseutettuna kullissina, osuu Kokon teos muottiin paljon helpommin. Kaiken inhimillistämisen keskelläkään lukija ei taatusti unohda, mitä se viattomille luontokappaleille teoillaan aiheuttaa. Puhdas satu siis toimii tässä tapauksessa parempana ympäristötekstinä kuin realismiin pyrkivät kertomukset. Tätä tulkintaa saa vapaasti haastaa, mutta *Pessi ja Illusia* on kolmesta teoksesta ainoa, jossa luontoa ei tarjoilla ihmiselle annettuna. Toki se on edelleen ihmisen katseen kohteena, ja valtavaan määrään inhimillistämistä palaan tuonnempana, mutta tähän mennessä minusta tuntuu, etten ilman tarkempaa tarkastusta ojenna ympäristötekstin viittaa kahdelle ensimmäiselle. *Pessille ja Illusialle* antaisin sen jo nyt kernaasti.

Luonnon voimia ei pysty ohittamaan tositahtumiin perustuvassa tarinassa, jonka neljästä sadasta sivusta vain muutama vietetään sisätiloissa. Siksi uskallan sovittaa myös Linnan ja Talven luomuksia Lawrence Buellin (1996, 7–8) määrittelemään muottiin, johon ekokriitikko hyväksyy vain harvat ja valitut ”ympäristötekstiksi” kelpaavat teokset.

Vihollinen oli lakannut ampumasta, ja hiljaisuus kammotti miehiä sitäkin enemmän. Pimeys oli aivan kuin tulvillaan vaaraa - - - Vanhala alkoi hiljaa ryömiä polkua pitkin jalustaa kohden - - - ja alkoi varovasti vetää sitä sivuun. Tietysti se kalahti siihen ainoaan kiveen, joka polulla oli, ja pikakiväärisuihku piiskasi maata Vanhalan ympärillä. (*TS*, 182–183.)

Tässä esimerkissä luonnon rooli ei ole toimia pelkkänä näyttämönä. Se asettaa haasteita sotilaille, ja lisää pimeyden yhtenä uhkana muiden joukkoon. Jalusta kalahtaa kiveen, ja vihollinen pääsee hetkeksi niskan päälle. Luonto ei tunnu pitävän suomalaismiesten puolia, vaan osallistuu tilanteeseen. Se myötäilee miesten epäonnea, koska kyseisessä kahakassa menetetään joukoista Lehto ja Riitaoja. Aurinko ei paista surun hetkellä, mutta pelkäksi passiiviseksi

antautujaksi luontoa ei voi nimittää. Tämä luonnon rooli on Buellin ympäristötekstien yksi perusedellytyksistä. Luonnon täytyy teoksessa näyttää ihmistä suuremmat voimansa, ja todistaa se tosiasia, että ihminen ei voi erottaa omaa olemassaoloaan luonnonhistoriasta. Valitsin esimerkiksi yllä olevan lainauksen, koska se osoittaa, että luonto vihjailee voimistaan silloinkin, kun se on näennäisesti piilossa. Sade ei roisku päälle eikä tuuli vaikeuta kulkua, mutta yön pimeys ja polun kivikin voivat aiheuttaa vaikeuksia. *Tuntemattomassa* luonnon voi nähdä aktiivisimmillaan, kun rankkasateet tai hukuttava joki näyttävät voimansa, tai talven kylmyydessä, kun hanki ja paukkupakkaset eivät anna taistelijoille armoa.

Yö yöltä tuli kylmempää ja päivän taivas kävi nyt yhtämittaisen harmaaksi kuin suuri, tasaisesti likainen lakana eikä aurinkoa nähty enää viikkoihin. Tuuli kävi päivä päivältä myös kylmemmäksi tunkien luihin ja ytimiin ja tämä oli vielä etelään Aunuksesta; pohjoiseen kuljettivat huoltokolonnat jo kiireesti joukoille talvi-varusteita. Se tiesi sodan jatkumista, se tiesi uutta, ankaraa talvisotaa. (*Y&V*, 10.)

Jälleen *Ystäviä ja vihollisia* -teoksesta on helppo löytää kohtausta, jossa luonto aiheuttaa haasteita. Yllä olevassa kohtauksessa saksalaissotilas ajaa autollaan ja kertoo paleltumistaan, peiloistaan ja saksalaisten liian heikoista varusteista Suomen olosuhteisiin. Pakkasta on 30 astetta ja aito kauhu on aistittavissa sotilaan ajatuksista. (*Y&V*, 93–97.) Passiiviseksi luontoa ei voi väittää. Itselleni lukijana Jussi Talven teos toi luonnon armottomuuden paljon *Tuntemattomasta* lähemmäs. Se oli jatkuvasti aktiivisena toimijana mukana, ei pelkästään vahvistamassa tunnetiloja, vaan osallistujana.

Sitten eräänä aamuna maa ja kasvit olivat kuin siveltyjä hopeapölyllä. Yöllä oli ollut pakkanen. Koivut kävivät keltaisiksi, pihlajat keltaisen ja punaisen kirjaviksi, vaahterat punaisiksi. - - - Sitten tuli myrsky. Se lennätteli pilviä kuin vallaton poika ja puitten kirjavat lehdet varisivat puista. - - - Kolme varista yritti lentää vastatuuleen päästäkseen yöpuilleen, mutta myrsky painoi ne lähelle puitten latvoja, sieppasi ne sitten sieltä korkealle ylös harmaaseen pilveen ja vei mukanaan. (*P&I*, 179.)

Minkälaisena toimijana luonto näyttäytyy Kokon teoksessa? Vastaus lienee itsestään selvä tarinassa, jossa eletään keskellä luontoa: se määrittelee kaiken. Lukija ihmettelee ympäristöä Illusia-keijun mukana, ja samalla tunnistaa monet vuodenaikoihin ja luonnon kiertokulkuihin liittyvät asiat. Taustalla kaikuva sota muistuttaa, että samassa kierrossa ihminen käy lähistöllä taisteluitaan. Kun Illusia oppii Pessin avustuksella suojautumaan vaaroilta ja valmistautumaan talven tuloon, jyskyttää ihminen panssarivaunuillaan ja lämmittää korsuissa kamiinaa. Kokon teoksen mukaan tuominen tähän tutkielmaan tuntuu mielekkäältä juuri siksi, että tarinoiden voi ajatella tapahtuvan samaan aikaan. Sillä aikaa, kun saksalaissotilas autossaan pelkää paleltuvansa, nukkuu Pessi talviuntaan ja Rokka ampuu venäläisiä suolle.

Buellin vaatimuksena on, ettei teoksen ymmärrys koske vain ihmiselle tapahtuvaa oikeutta tai vääryyttä. Mielestäni tässä tärkeimpänä argumenttina sotaromaanin puolesta voi pitää sitä, että suomalaissotilas taistelee kirjaimellisesti maansa puolesta. Yksittäinen rivisotilas ei ole valinnut rooliaan tulittajana ja tuhoajana. Hän asettaa itsensä alttiiksi vaaralle yhdessä ympäröivän luonnon kanssa, sitä parhaansa mukaan puolustaen. Samaa perustelua käytän myös kolmanteen vaatimukseen, jossa painotetaan ihmisen vastuuta – sen on tultava ilmi tekstistä. Näin ei voi sanoa *Tuntemattoman* kohdalla kirjaimellisesti tapahtuvan, mutta niiden pienien hetkien äärellä, kun sotilas kääntää katseensa aurinkoon, on selvää, että hän kokee olevansa lähempänä luontoa kuin vastapuolella tykittävä venäläistä tai niitä päättäjiä, joiden käskyjen mukaan hänen on pakko ryömiä. ”Aivan samoin he tunsivat vastenmielisyyttä sellaista isänmaallisuutta kohtaan, jossa näkyi pienikin intohimon välähdys” (TS, 107). Sotilas on luonnon puolella, sotaa vastaan. Ympäristöteoksen vaatimus toteutuu siis osittain myös kolmannen kohdan osalta. Neljäs ja viimeinen kriteeri kuuluu: teoksesta on käytävä ilmi, että ympäröivä luonto on prosessi, eikä jotain valmiina annettua ja pysähtynyttä. Tuulet, joet ja vuodenaikojen säälimättömät vaihtelut osoittavat sen, ettei luontoa ole asetettu näkyville ainakaan helpotamaan kulkua. Kantaahan korpisoturi metsiä harteillaan jo nimensä mukaisesti.

Yhdessä kuuluisimmista *Tuntemattoman* kohtauksista ihmetellään maailmaa. Sodan alkuvaiheilla sotilaat makoilevat tähtitaivaan alla ja kummastelevat Luojan luomia ihmeitä. ”Ei, mut kyl täyty sanno poja et noi tähre ovak kaukan. Stä luule et ne ova lähel, mut ku ruppe oike funterama, nii huama et matka on niin pal, etei ollenka tavalisel järjel ymmärä.” Hietanen aloittaa hämmästelyn ja on sitä mieltä, ettei tähdillä ole mitään virkaa. Kuu ja aurinko sentään valaisevat, mutta mitä kukaan hyötyy näistä pienenpienistä pisteistä taivaalla? Lahtinen puutuu puheeseen ja opastaa, ettei kannata ihan kaikkea koulussa opetettua uskoa. Ihminen ei ole Jumalan luomus, vaan syntynyt mereen kalaksi. Tietotulva aiheuttaa hilpeyttä ja yltyy leikinlaskuksi. (TS, 29–32.)

Odottava hetki luonnon keskellä alleviivaa ihmisen pienuutta, joka teoksen sanomasta huokuu. Tästä syystä se ei mielestäni yritä ohittaa ihmistä suurempia voimia, vaan hyväksyy paikkansa vastuullisena osallistujana. Hietasen ja Vanhalan sanailu jatkuu meren kaloista kohti kaikkia turhia hyönteisiä, joiden olemassaolo tähtien tapaan on melko turhaa kenenkään kannalta. Jos Hietanen olisi saanut päättää, olisi moni ötökkä jäänyt keksimättä. Hietasen sanoista saan oivan sillan kohti seuraavaa lukua, jossa otan tarkasteluuni kohdeteoksieni eläimet.

4 Teosten eläinkuvasto

4.1 Mies kuin elukka – antropomorfismi ja personifikaatio

Ylipäänsä he olivat tervettä rotua - - - Ja sielu voi olla vanhoilla ihmisillä, jotka elävät katumuskympmenellään, mutta sotamies ei tee sellaisella mitään. Kenellä sellainen oli, hän sai mahdollisimman pian nukuttaa sen uneen. Syvälle painuneet silmät karvaisten rohtuneiden poskien yläpuolella olivat kuvastaneet vain eläintä, joka viekkaana ja hurjana koetti onnistua kahdessa tehtävässä, asemansa ja henkieripunsa säilyttämisessä. (TS, 5–6.)

Eläinkuvasto kulkee *Tuntemattomassa* useammin vertauskuvallisessa muodossa kuin elävien eläimien havainnoimisessa. Yllä olevan lainauksen sotamies rinnastuu eläimeen. Kaikki inhimilliset ajatukset ja tunteet ovat haitaksi. Sotamies pärjää sitä paremmin, mitä tiukemmin hän vetää ympärilleen eläimen kuvitteellisen nahan, ja on valmis vaistojensa varassa taistelemaan viimeiseen hengenvetoon. Sota ei ole ajattelevan elollisen hommaa. Kukaan ei pysty järjissään elämään viikosta ja kuukaudesta toiseen säikkynä, kaikki vaistot valppaina ja millä sekunnilla tahansa valmiina kohtaamaan kuolemansa. Rintamalla elo vertautuu johonkin kidutuksen kaltaiseen.

Tuntemattoman sivuilla on useita hetkiä, jolloin kertoja kuvailee sotilaan muutosta pakon edessä ihmisestä petoeläimen kaltaiseksi. ”- Joka asettuu lauman ja sen lakien ulkopuolelle, on henki-patto”, uhkailee kapteeni Kaarna Lehtoa, joka on omine lupineen palannut lomilta takaisin viikon myöhässä. ”- Jos kiduttamatta tapetaan, niin kuinka vain”, vastaa itsepäinen sotamies, joka käytöksellään ansaitsee kapteenin luottamuksen kovapäisenä sotilaana. Lehdon tarina päättyy raa'asti. Hän raahautuu haavoittuneena, huutaa kivusta kynnenaluset mullassa ja tappaa itsensä: ”Se oli jonkinlaista villieläimen tuskankorinaa, kirouksen ja itkun yhdistelmä.” (TS, 186.)

...se raja, jonka ihminen tosin voi saavuttaa, mutta jonka ylitse hän ei enää pääse ja josta hän aniharvoin tulee samanlaisena takaisin. Hänelle se oli jännityksen hui-pentuma, aistien puolittainen lamaannus, halvaantuminen: silmät eivät nähneet, korvat eivät kuulleet, aivot eivät ajatelleet. Hän oli tahdoton elukka, joka totteli käskyä: nyt hyökätään! (Y&V, 237.)

Ystäviä ja vihollisia kulkee samankaltaisen käsityksen ympärillä. Myös tästä lainauksesta käy ilmi, että ihmisen on käyttäydyttävä kuin eläin selviytyäkseen epäinhimillisistä oloista. Sotassa pätevät omat viidakonlakinsa, eikä inhimillisyys välttämättä ole etu. On pakko tappaa, ellei halua tulla tapetuksi.

Ekokritiikin tarkoituksena on pelkän eläinrepresentaatioiden löytämisen sijaan parantaa eläinten oikeuksia. Pyrkimyksenä on, ettei eläimiä nähdä pelkkinä katseen tai vertauskuvan kohteina, vaan jätetään pohtimaan, mitä teksti – ja sen mukana yhteiskunta – eläimistä sanoo ja miten sanoma vaikuttaa niiden elinoloihin ja kohteluun. Kärsiminen on yhteinen kokemus kaikelle elolliselle, ja siksi ihmisen pitäisi ymmärtää, ettei hänen hyötyään voi tavoitella toisen elollisen kärsimyksen kustannuksella. Tavoitteena on muutos ja heijastaminen, sekä totuttujen vahingollisten kaavojen muokkaaminen. Rinnakkaiselon eläimien kanssa ei tarvitse tarkoittaa, etteikö myönnettäisi ihmisen ja eläimen välisiä eroja, mutta kuten kaikissa alistussuhteissa, kyse on ymmärryksestä ja tasapainosta. (Garrard 2012, 146–152.)

Tuuli syöksyi edelleen kuin hurmassaan kiimaten - - - aina kun lumimyrskyt tulivat Laatokalta, alkoi myös talvi riehua. (*Y&V*, 10.)

Metsä huokasi ja männyn runko heidän takanaan naksahi pakkasen järsiessä sitä (*Y&V*, 26).

Sitten hän näki lumen. Se tuli kaukaa - - - ja kulki oikullisesti ohi kylän - - - lumi tanssi heräävässä tuulessa ja ryöppysi ja leikki... (*Y&V*, 29.)

Ystäviä ja vihollisia on Tuntemattomaan verrattuna tulvillaan tämän kaltaisia vertauskuvallisia, runollisiakin kuvauksia, joissa luonto ”käyttäytyy kuin ihminen”. *Tuntemattomassa* löytyy vertauskuvallisuutta useimmin toisin päin, eli ihmistä verrataan eläimeen, useimmiten huonossa valossa. ”Saavutettuaan miehensä alkoi vänrikki heti raivota: - Saatanan lampaat. Tuon tempun teitte viimeisen kerran” (*TS*, 263). Antropomorfismi, eli inhimillisten piirteiden nimeäminen ei-inhimillisessä, johtuu eläimen ja ihmisen monimutkaisesta suhteesta. Ihminen kokee jollain tasolla olevansa eläimen kaltainen, ja taas toisaalta tästä irrallaan. Siksi eläimen käytöksessä ajatellaan olevan ripaus inhimillistä. Sama asia kääntyy toisinpäin, jolloin ihmisen käytöstä voidaan kuvailla esimerkiksi ”lammasmaiseksi”. Esimerkkinä antropomorfismista Garrard mainitsee ”hymyilevän” delfiinin. Delfiini ei todellisuudessa hymyile, ja sen käytökselle on tyypillistä muun muassa joukkoraiskaaminen ja omien jälkeläistensä tappaminen (Grandin & Johnson 2005, 152). Ihmisen nimeämä ”hymy” on sen kasvoilla pysyvästi oleva ilme. Lastenkirjojen suloisella kuvastolla ei ole mitään tekemistä totuuden kanssa. Kuvasto ei välttämättä tee lajille harmia, mutta huomioitavaa on, että todellinen luonto faktoineen saattaa olla ihmisen maalaamasta satumaailmasta valovuosien päässä. (Garrard, 151–155.) Seuraava lainaus on esimerkki antropomorfismista *Pessin ja Illusian* luvussa, jossa hanhi kertoo ylpeänä odottavansa pääsyä teuraalle:

... Minä näet olen lihotuskuurilla. Olisi rikollista teurastaa vanha hanhi laihana, sillä mitään niin sitkeää ei ole olemassakaan. Mutta eversti ymmärtää - - - Etkö sinä ole murheellinen? Kysyi Pessi ihmeissään. - Murheellinenko? Johan sinä merkillisiä kysyt. Tällainen aika kuin on nyt on parasta aikaa vanhoille hanhille - - - ja ajattelepas, minut paistetaan jouluhanheksi! (*P&I*, 181–182.)

Hanhen ajatukset voi lukea joko kirjaimellisina lohdutuksina lihansyöjille, tai ne voi ottaa sarkastisina sanoina, jolloin ihmisen raakuus tätä luontokappaletta kohtaan tuntuu julmalta. Nykysilmin sarkasmi on helppo löytää, mutten ole varma, onko se kirjoitusajankohdassaan tarkoitettu niinkään arvosteluksi, kuin vain hauskaksi huumoriksi, tyhmän hanhen ajatuksiksi ihmislukijaa ilahduttamaan. Hanhi ei ajattele toimivansa ihmisen toiveesta, se ei mieti dieettejä, jouluja tai ihmisten sotatitteleitä. Sanat ja sanallistaminen kuuluvat yksinomaan ihmiselle, ne lähtevät hänen kynästään ja suustaan, ja heijastuvat vain ja ainoastaan takaisin häneen itseensä.

Huomio kääntyy aina takaisin sanallistavaan ihmiseen, eikä inhimillinen piirre, verbi tai adjektiivivi useimmiten kerro mitään kohteestaan, vaan on itseään peilaavan ihmisen sanaleikki: ”Sää ole semmone miäs, et jos täältä henkis selvitä niin mää viä sun mejän kulmal sonniks” (*TS*, 26). Hietanen sanailee *Tuntemattomassa* Rahikaiselle, joka on juuri epäonnistunut kantiiniin lotan hurmaamisessa. Aktiivisen naistenmiehen nimeäminen sonniksi kertoo enemmän Hietasen ja Rahikaisen välisestä suhteesta, kuin mitään todellisista sonneista. Sonni-nimitykseen liittyy myös rivien välissä se oletus, että jos mies rinnastuu sonniin, rinnastuu nainen lehmään. Yrjö Varpio paljastaa, että asia oli alun perin kirjaimellisesti näin, mutta sanaleikki naisista ja lehmistä sensuroitiin ennen julkaisua – mies ja sonni saivat jäädä. (Varpio 2000, 56.) Rinnastusten ja sanaleikkien lisäksi sotatantereella vilahtelevat muutamia kertoja myös oikeat eläimet.

Metsässä vallitsi hiiskumaton rauha ja hiljaisuus. Kauempaa edestä kuului ammuntaa koukkauskohdan toiselta puolen. Ilta-aurinko valaisi puitten kaarnaa. Niiden välissä kiemurteli karjapolkuja, joilla kihisi tikkuja ja neulasia pesäänsä raa- haavia muurahaisia. Joskus risahti poikki vaalennut, kuorensa menettänyt kuusen- oksa, kun naarmuuntunut saapas sattui sen päälle. Kukaan ei kuitenkaan havainnut aurinkoisen metsän kauneutta ja hiljaista hartautta. (*TS*, 383–384.)

Muurahaisten voi ajatella rinnastuvan sotilaisiin – molemmat marssivat jonossa ja tekevät työtään, kunnes venäläinen saapas tallaa päälle ja tekee tyhjäksi kaiken. Muurahaiset, rotat, jänikset, hyttyset ja täit ovat sotilaiden seurana tai kiusana, mutta yksi eläin saa tilaa enemmän kuin parin rivin verran: hevonen kamppailee miesten rinnalla, ja esiintyy myös sananparsissa ja vertauskuvissa. ” – Pidä huoli silmistäsi ja turpa kiinni ... Älä rupee äijä hevosteelen.” (*TS*,

102.) Hevoseen rinnastaminen kantaa dialogissa haukkumanimeä, kun puhujan mielestä vastapuolen suunnalta alkaa kuulua liikaa mölyä. Muuta hevossanastoa teoksessa ovat muun muassa toista pilkkanimeä kantava adjektiivi ”hevosnaamainen” (TS, 302) ja ”hevosenkengän muotoinen miehitys” (TS, 395). Suurinta ”hevosmaista” käytöstä esittää Viirilä. Sodan loppupuolella tappio alkaa olla väistämätön, ja sotamiesten kuriin saaminen haastavaa. Harjoituksissa on sovittu, että pois pääsee heti, kun osaa käyttäytyä. Aivan kuin lapsille jaettu ohjeita, ja lapsellista on myös miesten käytös – kai siinä voi sanoa olevan saman verran järkeä kuin koko sodassa, tai varmaa häviötä varten harjoittelemisessa. Kertoja kuvailee Viirilän näytöstä:

Viirilä pysähtyi, keikutti päätään kuten kuolaimiaan pureskeleva hevonen ja päästi pitkän hirnunnan. Sitten hän ampaisi juoksuun, mutta pysähtyi jälleen ja alkoi kuopia maata pärskyen huulillaan kuin vaukko hevonen. Sitten hän potkaisi ja kiljahti: Iu. Taas hän otti äkkiarvaamatta vauhtia ja juoksi kersantin eteen asettuen Honkajoen viereen. (TS, 342.)

Sotamies esittää eläimen roolinsa niin hyvin, ettei kersantti voi lopulta kuin nauraa. Tämä näyttelijäntyön näyte on mielenkiintoinen, koska se osaltaan kertoo siitä, miten tarkasti vierellä kulkevien ratsujen käytöstä on opittu tulkitsemaan. Tunne älyttömien käskyjen noudattamisesta on yhteinen: ratsut noudattavat sotilaita, sotilaat ylempiään. Kaikki on tässä vaiheessa jo aika lailla pelkkää kuusta päin juoksemista – kuten Honkajoki samaisessa näytöksessä tahallaan tekeekin – joten miksi taistella väistämätöntä vastaan.

4.2 Uskollinen sotaratsu – viattomat hevoset sodan keskellä

Ilmeisin kohtalotoveri eläimistä oli ihmisen rinnalla taistellut hevonen. Ilmari Ojala avaa teoksessaan suomenhevosen työtä sodassa ja painottaa, että hevonen mahdollisesti sodankäynnin toimivuuden. Opetusneuvos Ojala kertoo, että sodan alkaessa Suomen puolustusvoimilla oli käytössään yhteensä 45 426 hevosta. Hevosten käyttö taistelutilanteissa vaati paljon työtä. Hevoset piti kouluttaa, ja myös ne tarvitsivat taistelujen keskellä hoivaa ja lääkintäapua. Lääkintälöytöt ottivat hoiviinsa haavoittuneet ratsut. (Ojala 1997, 37, 60–62.)

Elävä, oikea hevonen on pääosassa *Tuntemattoman* kohtauksessa, jossa Mäkilä kohtaa oman surullisen loppunsa soppatonkkaa kantavan ratsunsa vierellä. Mäkilä ja hevonen lähtevät vaaralliselle matkalle keskelle vihollisen luoteja, koska ruokaa tarvitaan lisää. Sotilas ei halua aiheuttaa hevoselle lisäkuormaa, joten kävelee aluksi tämän rinnalla. Kun kranaatit ujeltavat ilmassa ja hevonen vapisee pelosta, nousee mies kärryjen kyytiin ja ”ensi kerran elämässään Mäkilä löi hevosta, joka alkoi laukata vauhkona mäkeä alas ... Hevonen nousi kahdelle jalalle

ja korskui alkaen työntää kärryjä takaisinpäin.” Mäkilä yrittää rauhoitella ystäväänsä ja saada sen jatkamaan matkaa, mutta kuten sotilas myös hevonen pelkää kuollakseen. ”Älä pelkää! Mennähän rauhas. Ei s'oo ihmises. S'oon suuremmas käres.” Mies ehtii havaita humahduksen, ja katkeaa keskeltä kahtia. ”Hevonen kaatui aisoihin ... nosti vielä päätään, yritti nousta etujaloilleen ja päästi villin, tuskaisen hirnunnan. Sitten se vaipui maahan pari kertaa päätään heilauttaen. Seuraava kranaattipari ryöpsäytti mutaa molempien vainajien päälle.” (TS, 358–359.) Koskettava kuolinkamppailu on kuin kunnianosoitus kaikille sodan hevosille. Mäkilän ja hevosen tarina on ainoa, jossa eläimen tuskaa seurataan läheltä. Miehen ja hevosen hetkessä on yhteenkuuluvuuden tunnetta, sitä, joka erottaa julman sodan kauhut sen viattomista uhreista – kukaan taistelevista ei ole tykkitulessa vapaasta tahdostaan. Garrardin (147) kuvailema kärsimyksen yhteisymmärrys korostuu.

Ilmari Ojala kertoo teoksessaan, että jatkosodan aikana kuoli 14 573 hevosta (Ojala 1997, 67). Luku on karkea, kun muistaa, että siinä missä Linna haluaa painottaa kertomustensa miesten viattomuutta, on selvää, että nämä tarinoista pari riviä osakseen saaneet kymmenet tuhannet hevoset eivät taatusti halunneet pahaa kenellekään. Ojalan teoksen faktat ovat karua luettavaa ja katseltavaa. Osa hevosista kärsi taistelujen takia niin paljon, että ne vaipuivat nälkäisinä apatiaan.

Kerran hän oli nähnyt hevosen jäävän haavoittuneena linjojen väliin – se oli huutanut ja korissut siellä tuntikausia. Siitä lähtien hän ei ollut voinut sietää haavoittuneiden valitusta. Se repi hänen hermojaan. - - - Viikkokaupalla hän oli muistanut haavoittunutta hevostakin jälkeinpäin – se oli vaivannut häntä unissa ja valveilla. (Y&V, 143.)

Hevosen kärsimys on mainittu, mutta pääosassa tässä katkelmassa on kuitenkin sotamiehen tuska. Hän on joutunut kuuntelemaan hevosen kuolonkouristuksia, ja tämä kokemus on jättänyt häneen syvän trauman. Järkytys liittyy viattoman luontokappaleen kidutukseen ja se on katkaissut lopullisesti jotakin Hans Guthanin mielenterveydestä. Silti luen tämän ennen kaikkea miehen, en hevosen kärsimykseksi. Kyseessä on sotamiehen muisto menneisyydestä. ”Kerran hän oli nähnyt hevosen jäävän haavoittuneena...” alkaa tämä melkein pä ainoaksi laatuun oleva viittaus hevosiin *Ystäviä ja vihollisia* -teoksessa. Kyseessä on aika ennen ympäristöherätystä ja eläinten oikeuksista puhumista. Nykysilmin luettuna ei voi kuin ihmetellä, miten vähän teoksissa kiinnitetään huomiota muihin elollisiin. Pommitusten mukana on kuolleet lemmikkejä, metsäneläimiä ja rinnalla taistelleita hevosia. Silti kertojat käyttävät eläimiä tekstissä suurimmaksi osaksi silloin, kun haluavat humoristisesti osoittaa jotakin ”eläimelistä” piirrettä ihmisessä.

Tuntemattoman viimeisessä hevoslainauksessa sotilas Korpela ja hevonen kohtaavat tilanteessa, jossa mies vapauttaa luontokappaleen valjaista. Sota on jo hävitty, Korpela turhautuu komppanianpäällikön käskyihin ja ojentaa vapauden mahdollisuuden edes kärryihin kiinnitettylle toverilleen. Hän kuolee vihollisen iskuun, ja roikkuu käsi ohjaksissa hetken aikaa hevosen mukana, kunnes tipahtaa selälleen maahan. Vertauskuvallisesti kuolema saattaa sodassa olla ainoa todellinen keino vapauteen:

Hän repi hevosen valjaista ja raivosi: – Saatana, tommottet rattaat saa jääriä. Täällä kiusataan järjettömiä luontokappaleitakin niinkuin ne olisivat jollekin pahaa tehneet. Lähre pois! Mitäs täällä teet rääkättävänä. Tu pois! Kyllä jämpti on niin. ... Hevonen lähti pelästyneenä laukkaamaan metsään - - - Jonkin matkaa raahautui Korpela mukana, sillä hänen toinen kätensä oli kietoutunut ohjaksiin - - - Lamio ehti paikalle nähdäkseen, miten silmät liikahuttivat viimeisen kerran. Vahva verivirta juoksi Korpelan alta. (TS, 405.)

4.3 Tervetuloa peikkojen maailmaan: *Pessin ja Illusian* eläimet

Pessi ja Illusia on lukukokemuksena tyystin erilainen kuin muut kohdeteokseni. Aikuisten satu antaa luvan unohtaa ihmisten tekemät kauheudet, mutta fantasiainkin keskellä lukijaa vaijaa surullinen tietoisuus siitä, että vaikka kaikki kirjan sivuilla on sepitettyä, rivien väleihin pujahtaa iso annos myös karmaisevaa totuutta. Kaisa Kurikka muistuttaa, että Kokko toimi sodassa eläinlääkintäupseerina (Kurikka 2020, 87) ja kiinnittää huomionsa tekstin ja valokuvien suhteeseen. Teoksen kuvitus on kirjailijan itsensä ottamia valokuvia oikeasta luonnosta. Sadun keskellä on luontokuvia aidoista kasveista, kukista, tassunjäljistä ja eläimistä. Tämä luotaanomaisen yhteyden toden ja tarun välille, jota teos muutenkin on: sukellamme keskelle keijun ja peikon kohtaamista, mutta kasvit ovat oikeasti olemassa – ja ympäröivä sota todella tapahtui. (Kurikka 2020, 87.) Peikoista puheen ollen, *Ystäviä ja vihollisia* muistuttaa, että peikot saattoivat olla täyttä totta myös pelokkaalle saksalaissotilaille:

Nämä erämaat olivat kauheinta, mitä hän oli ikinä kokenut – julminta ja pelottavinta - - - nuo erämaat villitsivät hänen viettinsä kuin noidan sulot... syvällä, syvällä hänessä kuohui jotakin primitiivistä, jollaista hän ei ollut koskaan ennen kokenut. - - - Eikä hän uskonutkaan koskaan selviävänsä elävänä näistä erämaista. Hän muisti, kuinka äiti oli lukenut hänelle silloin, kun hän oli ollut polvenkorkuinen, satuja peikoista ja peikkojen luolista ja erämaista, jotka kätivät peikot syliinsä. Hänestä tuntui nyt, että hän oli tullut peikkojen asumasijoille. (Y&V, 94.)

Tämä löytö Jussi Talven teoksesta on osuva, koska se sitoo teokset jälleen yhteen. Saksalaisotilaan voi ajatella pelkäävän kaikkea sitä, mistä Yrjö Kokko on kirjoittanut kokonaisen kirjan. Peikot voisivat suomalaisessa kirjallisuudessa olla vaikka kokonaisen tutkimuksen aihe, jota tietysti johtaisivat Tove Janssonin Muumilaakson asukkaat. Ja ovathan myös Muumit

luettavissa sodan allegoriaksi jo ilmestymisajankohtansakin vuoksi. (Lassila 27–29, 134.)

Peikkojen sijaan poimin tähän joitakin eläinkuvauksia *Pessin ja Illusian* sivuilta.

Mutakuoppien tunnetuimmat eläimet olivat sammakot. - - - Rana oli oikeastaan kaunis katseltava, kun se istui vihreällä ulpukanlehdellä. Sen puku oli selästä kauliin ruskeanharmaa ja vaaleni vatsapuolella keltaisen vihreäksi. Sen voimakkaisten takaraajojen housut olivat poikkijuovaiset. - - - Ranalla oli voimakkaat lihakset takaraajojen pohkeissa, ja aikoinaan nuorempana hän oli ollut valtakunnan hyppymestari. (*P&I*, 135.)

Yrjö Kokon kertoja on mielestäni luontainen opettaja. Tarinan myötä lukija oppii koko ajan lisää luonnosta kuin huomaamattaan. Palatakseni pohtimaan aiemmin mainitsemani Garrardin oppeja sekä Buellin luokitteluja, mietin, onko tuo näennäinen huomaamatta oppiminen juuri Garrardin mainitsemaa vahingollista asetelmaa, jossa ihminen sanallistaa näkemänsä ja värittää sen sanoillaan juuri sen kaltaiseksi, mikä kulloinkin hyödyttää häntä itseään. (Garrard, 7.) Antropomorfismi on selvää aina sammakon housuista hyppymestarititteliin asti. Luvussa muutenkin väitellään sammakkojen kesken siitä, onko heillä uljaiden pohkeidensa ansiosta todella lupa esitellä olevansa eläinkunnasta lähimpänä ihmistä. (*P&I*, 135–146, Garrard, 151–155.)

Äänekäs kevät -teoksessa Lahtinen & Lehtimäki muistuttavat, että vaikka sanallistaminen vie aina kohti inhimillistä, voi kieli parhaimmillaan myös paljastaa sellaisia käsityksiä, joista emme muuten olisi tietoisia. Inhimillistämisen ei siis tarvitse olla pelkästään huono asia, jos se tuo ihmistä ja luontoa lähemmäs toisiaan niin, ettei luontoa nähdä pelkkänä passiivisena kohteena ja toisena. Sisältö on tärkeämpää kuin se, onko luontoa yritetty sanallistaa vai ei. (Lahtinen & Lehtimäki 2008, 21, 178.) *Pessin ja Illusian* kohdalla uskallan väittää, ettei antropomorfismi ulotu vahingollisiin mittoihin. Luonto nähdään teoksessa ennen kaikkea arvokkaana, ihmeellisenä asiana, ja ihminen näyttäytyy eläinten ja kasvien näkökulmasta ”Toisena”, outona ja pelottavana. Satu onnistuu kuvaamaan taitavasti maailman asetelman. Luonto oli täällä meitä ennen, ja sen todellisen mahdin edessä pieni ihminen on edelleen melko hädisään. Kuitenkin maskuliininen yliote jyrää maailmassa, ja valta-asetelmassa ihminen asettuu pelottavan usein luonnon yläpuolelle – tuhoten lopulta myös itsensä. Carsonin *Äänettömän kevään* aikoihin alettiin herätä ympäristön hätään. Tuosta vuosikymmenestä olemme ottaneet huolestuttavan monta askelta kohti ilmastonmuutosta ja koko planeetan tuhoa. Tästä näkökulmasta koen, että kaikenlainen ekokriittinen työ on tärkeää, jokaisen ”äänettömän Toisen” huuto kannattaa kirjata ylös.

Ristilukki saapui vadelmapensaalle. Se kiipesi oksalle, painautui mahdollisimman matalaksi ja kurkisti alas lehden reunalta. Siellä alhaalla Ristilukki saattoi selvästi nähdä Pessin ja Illusian nukkumassa. Nukkuva keijukainen ja metsän peikko! Ristilukkikin havaitsi sen ja tuli ehkä liikutetuksi. Mutta mikään ei voinut sitä estää suorittamasta rikostaan. (*P&I*, 47–48.)

Ristilukki katkoo Illusian siivet tämän nukkuessa ja tuhoaa haaveet kotiinpaluusta. Keijukaisen on opittava käyttämään käsiään ja elämään uudessa ruumiissaan. Kurikka avaa artikkelissaan fabulaation eli sepittämisen käsitettä. Hän painottaa, että juuri toisiin, vaihtoehtoihin todellisuuksiin uskomisen on satujen vahvuus. (Kurikka 2020, 82–83.) Tämä on siivittänyt Kokon teoksen suurmenestykseen omana aikanaan, ja uskon sen olevan syynä myös tämän päivän *Pessin ja Illusian* luennalle. En ole eläissäni ollut lähelläkään todellista sotaa, mutta jo sodasta lukeminen ja sotakirjallisuuden kautta avautuvien raakuuksien tutkiminen on välillä käynyt mielen päälle. Ajoittainen sukellus keijun ja peikon seuraan on tuonut mukavaa vaihtelua ruumiinkappaleiden lentelyyn ja panssarivaunujen vyöryyn.

Ystäviä ja vihollisia -teoksessa en ole erityisemmin kiinnittänyt huomiota lintujen läsnäoloon. Seuraavassa alaluvussa vuorottelevat siis *Tuntemattoman* vertauskuvat ja *Pessin ja Illusian* linnut. Joitakin oikeita lintuja kertoja mainitsee myös sotaromaaneissa, mutta kenties tykistötulen keskeltä on syytäkin lentää kauas pois – esimerkiksi peikkojen ja keijujen luokse.

4.4 Siivekkäitä vertauskuvia: sotakirjallisuuden linnut

Palokärjen rummutus ja huuto olivat kuin alkupuhallus siihen kevätmarssiin, joka nyt kajahteli ilmoille. Hiirenkorvalla olevat puut alkoivat huojua ja ilma suhisi niiden oksissa kuin joku olisi puhaltanut fagottia. Puro soitteli hopeakellojaan. Punarintasatakieli, peipponen, laulurastas ja sinitiainen lauloivat kvartetia. Metsäkirvinen ja vihreävarpunen visersivät kilpaa. (*P&I*, 18.)

”Linnuista ei koskaan voi puhua eikä kirjoittaa lintuina, koska tietomme linnuista on aina sidoksissa johonkin merkitysjärjestelmään.” Näin kirjoittaa Karoliina Lummaa tutkimuksessaan, joka käsittelee 1970-luvun ympäristörunouden lintuja. Lintuja on kiehtovaa miettiä Kokon teoksen kohdalla jo siitäkin syystä, että Illusian menetettyä siipensä linnut ja lentävät ötökät ovat ainoita jäljellä olevia lentokykyisiä. ” – Miten helposti olisin tämän matkan tehnyt-kään, jos minulla olisi vielä siivet, ajatteli Illusia” (*P&I*, 91). Omat lukunsa teoksessa saavat käki sekä kyyhkysset. Latinankielistä nimeään kantava Cuculus-käki on turhamainen ja röyhkeä, mutta Kokko toteaa, että kukapa jaksaisi kevään tullen muistella, millainen ilkimys on kyseessä. Tietäähän sen laulu kesän saapumista (*P&I*, 87–96.) Kyyhkysiin palaan seuraavassa luvussa, kun käsittelen teosten naiskuvia. Kokko laittaa aimo annoksen naismaisina pitämiään

piirteitä luontokappaleille, joten otan ne tarkempaan tarkasteluuni tuonnempana. Illusian siipien kaipuusta kertoo muun muassa seuraava hetki:

Kaikki eläimet ja kasvit näyttivät olevan sidottuja maahan kiinni. Jos jokin lintu tai hyönteinen menetti siipensä, ei uusi kasvanut tilalle. Ainoastaan sisiliskolle kasvoi uusi häntä, jos entinen katkesi. Siksipä Illusia ei enää toivonutkaan itselleen siipiä. Hän koetti sopeutua elämään siivettömänä, niin raskasta kuin se olikin. (*P&I*, 101.)

Siivet toimivat ilmiselvänä vapauden symbolina, ja Illusiahän lopettaa turhat haihattelut teoksen loppupuolella, kun hän alkaa odottaa lasta, keskittyy äitiyteen ja unohtaa lentelemiset. Hän luopuu kertojan sanoin kerta heitolla vapaudesta, solakasta vartalosta ja omista haaveistaan. Illusia omistautuu uuden elämän ihmeelle. (*P&I*, 198–219.) Mielenkiintoisimpana yksityiskohtana lintujen ja siipien osalta näyttäytyy teoksen loppu ja sen viimeinen luku ”Siivet”. Luku on ainoa, joka kertoo pelkästään ihmisistä. Siinä esitellään sotilas Pienanen, jonka kanssa kertoja vaihtaa kuulumisia sotarintamalla. Pienanen haaveilee tulevasta lomastaan perheen kanssa, mutta tuolle lomalle hän ei koskaan ehdi, koska hänet löydetään kuolleen konekiväärinsä vierestä vihollisen palopommihyökkäyksen jälkeen. Kokko säilyy hengissä, pääsee lomalle ja ihailee poikansa leikkilennokkia: siinä on niin kovin kauniit siivet. Poika ihmettelee isänsä ihastelua, koska sotakoneisiin verrattuna tuo lelu ei ole mitään. Teos loppuu ”Siivet!” -huudahdukseen, kun kertoja-Kokko ihailee vapaana ja äänettömänä leijailevaa lennokkia. (*P&I*, 221–231.)

Luku on täynnä ihmisen tuntemaa vapaudenkaipuuta, tunnetta siitä, että toisaalta Pienanen koki Illusian kohtalon, ja toisaalta taas Kokko itse on se siivetön, joka ei koskaan tulisi olemaan vapaa kaikesta sodan aiheuttamasta tuskasta. Hän oli menettänyt ystävänsä, jonka jollain symbolisen kauniilla tavalla voi ajatella edustavan tuota ilman moottoria leijailevaa lennokkia. ”Siivet” voivat myös sadun lopussa tarkoittaa sitä, että todellisen vapauden kokee se, joka uskaltaa antautua mielikuvituksensa lennättämäksi. Maailma saattaa lymyillä ympärillä kaikessa kauheudessaan, mutta ihmisellä on aina pääsy vapauteen, kun vain uskaltaa nähdä kaiken toisenlaisessa valossa ja nostaa katseensa kohti taivaita. Tämän tulkinnan siivittämänä Kurikan mainitsema sepittäminen ainakin ajaa asiansa. (Kurikka 2020, 82–83.)

Kaikista *Tuntemattoman* eläimistä linnut mainitaan useimmin. Ne lentelevät sodassa oikeiden siivekkäiden, mutta varsinkin vertauskuvien hahmoissa. Lummaan väitöskirjan lisäksi käytän pohjana eläintieteen professori Martti Soikkelin artikkelia, johon hän on kattavasti koonnut kaikki sotatantereen siivekkäät. Soikkeli arvelee Linnan tunteneen lintunsa hyvin. Hän bongaa

teoksen sivuilta ainakin variksen, peipon, käen, kuovin, teeren, hyypiön eli huuhkajan, kukon, pöllön, sorsan sekä käpyhaukan. Linnuista harvat ovat eläviä – useimmiten ne esiintyvät haukkumanimillä sotilaiden puheissa. (Soikkeli 2007, 60.)

Sotilaat puhuvat paikalle ”liidellestä” pastorista: “Kyllä herra tietää mitä laulua se laulaa ... Sitähän toi variksen kuikelokin siinä jaanas” (TS, 31). Yleinen kutsumanimi ”kuovi” kuuluu epäsuosiossa olevalle luutnantti Lammiolle: “Tuon perkeleen kuovin ne siihen nyt sysäsivät” (TS, 70). Kariluoto ei vielä ole saavuttanut täyttä luottamusta sotilaissa: “Mutta kyllä siinä tuota kukonpoikaa vieläkin on. Katsokaa nyt kun se kävellä veuhkasee” (TS, 93.) Mielonen saa Hietasen vihat päälleen: “Sää ole semmone pahailmalintu, et kaikke viissami mää teki jos ampusi sun” (TS, 167).

Lummaa painottaa, että kaikenlainen kuvailtu ”lintumaisuus” palautuu aina takaisin puhujaan, eli ihmiseen. Linnut ovat alun perin ihmisen nimeämiä, ja nimi on monessa tapauksessa keksitty jonkin inhimillistä sävyä muistuttavan piirteen takia. Vertaamalla sotilasta lintuun ihminen siis pallottelee adjektiivilla, joka ei loppujen lopuksi kerro mitään linnuista. (Lummaa 2010, 88–91.) Lintuihin sisältyy uskomuksia ja symboliikkaa. Ne edustavat kirjallisuudessa muun muassa vapautta tai kuolemaa, ja toimivat jumalallisina sanansaattajina. ”Saitahan tuo oli eläissään, mutta eipä tuo kuollessaankaan tapojaan parantanu ... Mokoma hyypiö mitä kerräil.” (TS, 360.) Hyypiö eli huuhkaja on symboloinut Suomen kansanperinteessä noutajalintua, jonka kutsu tarkoittaa kuolemaa. (Lummaa, 40–45.)

Vaikka lintumaisuus olisikin inhimillistä, se ei estä kiinnostuksen heräämistä. Kunhan inhimillinen ote tiedostetaan, on runollisella kuvauksellakin tärkeä osansa luonnon ja ihmisen kohtaamisissa. (Lummaa, 114.) Tuntemattoman tunnelmakuvassa on läsnä juuri se Kokon mainitsema lupaus kesästä, kun luonnonäänet ovat ainoita jäljelle jääneitä sen jälkeen, kun sotilaat ovat nukahtaneet teltoihinsa:

Ilta-auringon valokiilassa kiehuivat hyttyset, ja läheltä, korkean kuusen latvasta kuului käen helkkyvä kukunta (TS, 289).

Haluan päättää lintuja käsittelevän alaluvun tuohon Kokon teoksen lopetukseen, jossa luomme kertojan kanssa katseen taivasiin. Kiehtovaa on, että kun *Tuntemattoman* viimeisellä sivulla aurinko on kiivennyt taivaalle katsomaan väsyneitä miesparkoja, *Pessissä ja Illusiassa* asetelma on päinvastainen. Pieni ihminen kääntää katseensa toiveikkaana ylös. Tämäkin huomio sopii siihen vertailuun, jossa Kokon teos kiinnittää keskiöön sen, jota tuhoetaan. Linnan teoksessa keskipisteessä on tuhojaan tekevä mies, ja jopa aurinko katsoo häntä kohti.

Aurinko on läsnä myös *Pessin ja Illusian* lopussa, kun se ”kihelmöi” kertojan lapsen hiuksissa. Kertoja taitaa muistuttaa, ettei Illusialla ollut mitään hätää, koska vaikka hän oli menettänyt siipensä, hän oli saanut tilalle lahjoista kauneimman – oman lapsen.

– Sillä on kauniit siivet, sanoin minä. – Voi isä. Sinähän olet ollut sodassa. Koneillahan on tasot. Mutta lennokki liiteli korkealla äänettömänä, minkään moottorin kuljettamatta, saavuttamattomissa, vapaana. Katselin poikaani venelaiturilla. Hän oli riemuissaan. Aurinko kihelmöi hänen vaaleassa tukassaan. – Siivet, minä kuiskasin. – Siivet! (*P&I*, 229–231.)

5 Ekofeministinen luenta

Villiytynyt kylämaisema oli kaunis. Viljelemättä jääneet pellot kukkivat kirjavanaan, ja vahva heinä tuoksui voimakkaasti. He hengittivät keuhkoihinsa raikasta iltailmaa. Taivaalla levisi laaja pilvirintama hämärtäen illan. Sade oli varmaan tulossa. - Hei pojat! Lottia! (TS, 96.)

Kun teoksen ainoa nimeltä mainittu lotta Raili Kotilainen joukkioineen saapuu, se tietää sadetta. Kylämaisema on villiytynyt, kaikki rehottaa ja kukkii. Aistit ovat valppaina ja heinä tuoksuu. Luonto valmistautuu miesten mukana vastaanottamaan naiset. Raili Kotilaisen kerrotaan lähteneen koko lottatouhuun vain löytääkseen itselleen miehen. Kaikki on vielä mahdollista, ja kertoja virittää jännitettä miesten puheisiin, luonnon lataukseen ja lotan toiveisiin.

Tässä luvussa hyppään feminiinisen virran vietäväksi. Yksi tarkoitukseni on ottaa ekofeministisellä luennalla selvää, mitä tapahtuu, jos suostun siihen, että luonto on ”Äiti-maa”, millaisena näyttäytyvät ympäristön tarjoamat haasteet, jos metsän, valon ja veden ajatteleekin käyvän sotaromaaneissa miesten kanssa vuoropuhelua. Kiinnitän huomion teoksien naiskuviin, niiden vähyyteen, kapeuteen tai aikansa käsityksien heijastukseen. Käännän huomion myös maskuliinisuuteen: millaisena se eteemme tarjoillaan, ja paljonko siitä otamme vastaan itsensänselvyyksinä? Tämän jälkeen päästän mielikuvitukseni liikkeelle ja kokeilen, mitä tapahtuu, kun annan vedelle feminiinisen olomuodon.

Yllä olevan lainauksen kaltaiset hetket *Tuntemattoman* sivuilla herättivät aikoinaan huomioni ja johdattivat minut ekofeminismin maailmaan. Minua kiinnostaa ekofeministisessä katseessa erityisesti kaksi asiaa. Ensinnäkin se, miten piiloon naisen ja luonnon toiseuttaminen jää.

Symboliikan ja metaforat voi ohittaa, kohauttaa olkia ja todeta, että eipä siinä mitään tarvitse rivien välissä olla. Mutta tarkemmalla mietinnällä voikin pohtia kirjallisuuden merkitystä. Se ei koskaan pelkästään kerro jotakin maailmasta, vaan myös muokkaa käsityksiämme ja rakentaa tulevaisuutta. Jonkin niin arvostetun kuin *Tuntemattoman* sanoihin pureutuminen ei ole vain menneisyyden tekstien tutkimista, koska teos yhä vaikuttaa keskellämme. Toinen kiehtova elementti ekofeminismissä on, että se saa mielikuvitukseni liikkeelle. Kunhan tiedostan tulkinnan vaarat, voin vapaasti kokeilla miten luennalleni käy, kun antaudun jonkin suodattimen vietäväksi.

... aamuisin usva viipyi kauan aukeilla ja taivas makasi matalalla maan yllä harmaitten pilvimassojen vyöryessä edestakaisin sataen tai satamatta – pimenevään horisonttiin ne kerääntyivät vihdoinkin mahtaviksi lumipilviksi ja riippuivat siellä kuin runsaat rinnat lakeutta imettäen... (Y&V, 9.)

Ystäviä ja vihollisia -teoksen lainauksessa luonnon naisellistaminen on helppo havaita. Vettä täynnä olevat pilvet vertautuvat raskaiksi rinnoiksi, ja luonto valmistautuu sodan uuteen kohtaukseen. Romaanissa on kerrottu papista, joka pelkää seuraavaa hyökkäystä, ja kuin käsi kädessä tämän miehen tunteiden kanssa myös pilvet liikkuvat hermostuneesti edestakaisin ja keräävät itseensä painetta. On luvassa vettä ja ruumiita.

Ekofeminismi ei ole yksiselitteinen suuntaus. Pelkästään ekofeministiksi itsensä nimeäminen ei takaa oikeuksien edistämistä sen enempää luonnolle kuin naisillekaan. Ariel Sallehin määritelmän mukaan ekofeministi on henkilö, joka toimii poliittisella kentällä, tavoitteenaan parantaa alistetun Toisen, eli luonnon ja naisen asemaa. Ekofeministi näkee luonnon ja naisen alistamisen olevan erottamattomassa suhteessa toisiinsa, ja tekojensa kautta tekee voitavansa tilanteen korjaamiseksi. (Salleh 1997, 108.) Karen Griffin sanoo ekofeminismin iskulauseen kuuluvan: ”Luonto on feministinen kysymys” (Griffin 2000, 1). Ekofeminismi julistaa, ettei luonnon alistaminen lopu ennen kuin ihmisten alistaminen loppuu. Ajatus kääntyy myös ympäri: naisten vapauttaminen ei voi onnistua ilman, että tasavertaisesti vapautetaan myös luonto. (Lundbom 2001, 51, Birkeland 1993, 19.)

Oli jo elokuu. Kesä alkoi olla raskaana kaikesta siitä minkä aurinko oli hedelmöittänyt. Vihreys alkoi tummua, ja koko luonto osoitti ylenkypsyydellään, että sen kesäinen nuoruus oli mennyt. Viimeisinä iltoina - - - saivat he ihailta suurenmoisia kuutamoina - - - leirivartiomiehen mielikuvissa näkyi nainen. (TS, 146.)

Personifointi eli inhimillistäminen sanallistaa jotakin sellaista, joka ei todellisuudessa osaisi ajatella tai ilmaista tekemäänsä tai kokemaansa ihmisen kuvailemin sanoin. Kesä ei mieti nuoruutensa menettämistä, eikä sitä kiinnosta miten huolettomana se sattuu rehottamaan. Sää ei ajattele olevansa erityisen kaunis tai masentava, se vain on. Jälleen kaikki, minkä ihminen sanallistaa, kääntyy takaisin häneen itseensä. Hedelmöittyneen kesän ja naiset mieleen tuovien kuutamoiden kohdalla olen tukeutunut tässä tutkielmassa ekokriitikko Buelliin. Hän painottaa, ettei personifikaatiota tarvitse aina ajatella luonnosta pois päin vieväksi voimaksi – kunhan sen tunnistaa. Inhimillistäminen tuo luonnon lähemmäs ihmistä, kuroo kiinni kuilua eri kieltä puhuvien välillä ja löytää yhtäläisyyksiä. (Buell 1995, 97–98.)

Ekofeministinen luenta mahdollistaa huomaamaan, miten luonto sekä palvelee että hallitsee miestä. Kuutamot valaisevat vartiossa seisovia ja luovat mystistä toivon tunnelmaa ankeuteen.

Kesän loppuminen taas tietää korpisoturille lisää haasteita – yhä nopeammin pimeneviä iltoja ja kylmyyttä. Kuu yhdistyy lapsellisuuteen ja naisen kuvaan, ja saa miehet käyttäytymään tavoilleen vastaisesti: aivan kuin heitä ohjailisi komppanianpäälliköiden lisäksi jokin vastustamaton, ”luonnollinen” voima. Ekofeminismi ei ole naisten kampanja, vaan se on puheenvuoro kaikille alistetuille (Salleh 1997, 109). Ekofeminismi on prosessi, jossa epäkohtia huomaava yrittää parhaansa mukaan toimia niin, että alistetun asema paranisi. Ajatuksien herättäminen, kyseenalaistaminen ja muiden mukaan saaminen ovat tavoittelemisen arvoisia tekoja. (Lundbom 2001, 54.)

Kesä oli nyt kypsynyt. Se ei ollut enää lupaava, uneksiva ja odotuksia täynnä. Kesän terveisiin, voimaa uhkuviin ja vielä nuorekkailta vaikuttaviin kasvoihin oli ilmestynyt ensimmäinen vanhuuden enne, lähtemätön pieni ryppy, ensimmäinen keltainen lehti. (*P&I*, 148–149.)

Pessissä ja Illusiassa on useita hetkiä, joissa naisen luonteenpiirteistä tai ikääntymisestä ei puhuta kovin ylentävään sävyyn. Palaan niihin alaluvussa, jossa keskityn teoksen naiskuvaan. Tässä lainauksessa kesän ja luonnon inhimillistäminen on ilmeistä, mutta sitä ei naisellisteta. Vanhenemisen merkit ovat tässä yleisempiä vertauksia ihmisen ihon rypyyihin ja nuoruuden väistymiseen. Luonnon kiertokulun vertaaminen vanhenevaan ihmiseen lienee melko yleisesti käytetty metafora, jolla ihminen suhteuttaa omaa aikaansa maan päällä muiden elollisten elinkaareen. Teoksen luvussa närhi muistelee syksyn lähestyessä oman elämänsä kulkua. Personifikaatio kulkee siis sekä eläimen että vuodenajan halki.

Kandidatutkielmassani keskityin ekofeministisessä luennassani pelkästään *Tuntematto-maan*. Pääpaino tämän luvun aikana pysyttelee edelleen Linnan klassikossa, mutta mukana kulkevat myös *Ystäviä ja vihollisia* sekä *Pessi ja Illusia*. Vertailemalla kahta sotaromaania ja ottamalla mukaan yhden sadun saan selville lisää piirteitä jatkosodan aikaisesta luontokäsityksestä ja naiskuvasta. Aloitan tutkimisen Äiti-maan metaforasta.

5.1 Valloitettu, valloittava Äiti-maa

Siinä he seisoivat, hieman vaivalloisesti aikaansaadussa rivissä, nämä Suomi-Äidin maailmanhistorialle valitsemat uhrit. - - - Sillä tavoin he olivat isänmaallisia. Oikeastaan hengeltään mahdollisimman soveliaita siihen tehtävään, jota varten heidät oli koottu - - - Sotilas Mäkisenkin kai piti olla. Ei hänestä aivan sellaista tullut kuin tekijät olivat tarkoittaneet, mutta sellaisenaankin hän sai kelvata astumaan maailmanhistorian nieluun. (*TS*, 6–7.)

Jyrki Nummi kiinnittää väitöskirjassaan huomionsa nielevään maailmanhistoriaan ja hedelmällisyyden vertauskuvana toimivaan, hirviön naamiolla verhottuun Suomi-Äitiin. Nummi

vertaa *Tuntemattoman sotilaan* kulkua arkkityyppiseen matkaan kohti Tuonelan portteja – aina helvettiin asti – jolloin koko teos, kenties sotakin, saa osakseen koomisia piirteitä: kaikki onkin suunniteltua ja ennalta määrättyä matkaa tuhoon. (Nummi 1993, 43–44.) ”Niin kuin hyvin tiedetään, on Jumala kaikkivaltias, kaikkitietävä ja kaukaa viisas” (TS, 5) toteaa kertoja teoksen ensimmäisellä sivulla. Mainittu viisaus tarkoittaa, että Jumala on antanut metsäpalon polttaa valtavia alueita pelkästään siksi, että niille pääsisivät kertomuksemme miehet majoittumaan ja harjoittelemaan tappamista. Äiti-maa antautuu ja miesjoukot astelevat hänen ylitseen, mutta alusta asti on selvää, että joukot kävelevät kohti väistämätöntä tappiota. Äiti-maa nielaisee rimpuilevat uhrit kitaansa yksi kerrallaan. ”Suomi-äiti se roastaa lapset rinnoiltaan ja lähettää puolustamaan ihtiään” (TS, 365).

Ja suuret erämaat suojelivat niitäkin [partisaaneja] niin kuin ne suojelivat metsän petojakin. Sieltä ne hiipivät kyliin ja joukko-osastojen ja autioilla teillä kulkevien autojen kimppuun. Partiot olivat kuin sudet ja erämaa kätki ne kummatkin, hoiti niitä, ruokki niitä, suojasi niitä kuin äiti peninkulmaisessa sylissään. (Y&V, 96–97.)

Ystävien ja vihollisten esimerkissä rinnastuvat hyökkäävät sotilaat, erämaa ja sudet. Erämaan ”syli” näyttäytyy kertojalle upottavana, pelottavana paikkana, jonka suojiin vihollinen pystyy kätkeytymään. Esimerkissä on kyseessä saksalainen sotilas, mistä voi tehdä tulkinnan, että suomalainen erämaa ei näyttäydy hänelle samanlaisena turvapaikkana kuin neuvostopartisaa-nille, joka oli enemmän omilla maillaan. Koska kyseessä on suomalaisen kirjailijan tulkinta, hän voi ajatella oman kotimaansa metsien näyttäytyvän suojelevan äidin hahmossa vain suomalaiselle sotilaalle. Teoksessa tulee muulloinkin ilmi saksalaisotilaiden kunnioitus suomalaista osaamista ja selviytymistä kohtaan. Samainen Kurt Feiler toteaa seuraavalla sivulla: ”Eivätkä suomalaiset pelänneet erämitakaan niin kuin he, saksalaiset, sillä suomalaiset olivat eläneet niissä koko ikänsä. Oli komeata nähdä, kun aamusella pari, kolme suomalaista sotilasta lähti suksin hirvenhiihdäntään, joskus joku lähti jopa yksinkin.” (Y&V, 98.) Äiti-maa siis edustaa – samoin kuin isänmaa – jotakin, joka kuuluu vain ”meille”. Kun kertoja toiseuttaa jopa auttavan saksalaisotilaan, saadaan jälleen vahvistettua ajatusta oman maan rajoista. Rajojen sisäpuolella kaikki on meidän, ei ”teidän”.

Toni Lahtinen avaa trooppia maasta naisena, kun hän pureutuu Timo K. Mukan *Maa on syntinen laulu* -teoksen luontokuvaukseen. Lahtinen pohjustaa mietteitään kuvailemalla, miten ihmisen suhde luontoon on muuttunut. Kristillinen luomiskertomus asetti vallalle uuden järjestyksen, jonka sanelemana Jumalan rinnalla kulkee ihminen, muun luomakunnan yläpuolella. Ajatus maasta naisena ja inhimillisen sekä ei-inhimillisen rinnakkaiselo juontavat juurensa

varhaisuskontoihin. (Buell 1995, 211–214.) Sen esiintymistä kirjallisuudessa ei tarvitse pitää pelkästään huonona asiana, koska se kumpuaa ikaikaisesta. Voimakas kritiikki luonnon feminiinisyyttä kohtaan saattaa olla yhtä vahingoittavaa, kuin sen hyväksyminenkin. Ekofeministin on syytä ottaa huomioon, ettei ole olemassa mustavalkoista maailmaa ja yhtä totuutta – asioita pitää uskaltaa katsoa monesta eri kulmasta. (Lahtinen 2008, 157–158.)

Lawrence Buell muistuttaa, ettei myytti maasta naisena rajoitu pelkkään äitiyteen. Tätä väitettä tukee jo aiemmin lainaamani tuokio *Tuntemattomasta*, kun villiintynyt luonto ja ras-kaaksi tullut kesä näyttäytyvät. Rakastaja ja neitsyt ovat muotoja, jotka äitiyden rinnalla palvelevat ihmistä, tarjoavat suojaa ja toivottavat tervetulleeksi. Metaforan käyttö on erityisesti mieskirjailijoiden tuotannossa ollut käytössä jo renessanssista alkaen. (Buell 1995, 215.)

Johanna Valenius riisuu Suomi-neidon myyttiä. Hänen tutkimuksensa avaa taidekuvaston viattoman neidon tarinaa, joka elää vahvana sanastossamme. Kautta historian vertauskuvalliset naishahmot, kuten valtion tai luonnon symbolit, on kuvattu feminiinisinä, passiivisina ja vastaanottavaisina. Mies on aktiivinen tekijä, jonka käyttöön feminiininen on valjastettu. Meillä on isänmaa ja äitimaa – isä on omistaja, äiti passiivinen antautuja (Valenius 2004, 10, vrt. Mies 1994, 116.) Esimerkkinä toimii postikortti, jossa pitkäkutrinainen Suomi-neito istuskelee haaveilevana kalliolla, katse suunnattuna kohti suomalaista kesäidyttä, järvimaisemaa, kuusia ja koivuja. Postikorttiin on liitetty sanat ”Suomen laulusta”: ”Kuule, hongat huokaleepi, Kuule, kosket pauhaileepi: Laulu Suomen on ... Sydäntä Jos suotu sulle, murheess ilosakin kuule Suomen laulua!” Luonto, nainen ja viattomuus liitetään suomalaisuuteen, sen ymmärretään olevan osa kansallistunnetta, ikään kuin jotain sisäsyntyistä, eikä rakennettua. (Valenius 2004, 70–71.)

Ja hän vain makasi ja odotti pommeja ja kuuli stukien oikeasevan matalalla ja siten hän kuuli pommit, kun ne tulivat ujeltaen ja huutaen helvetisti - - - ja äkkiä edessä oleva maa nousi ja alla olevakin maa ikään kuin keinahti ja kohosi ja putosi takaisin, raskaat pommit räjähtivät ja maa vapisi nyt kauttaaltaan kuin sen uumenissa purkautuisi tuonelan tuli... (*Y&V*, 243.)

Talven sotaromaanilainauksen myötä haluan todeta tämän alaluvun päätteeksi, että kenties sotakuvasto on kaikessa hirveydessään niin lähellä kuolemaa ja helvettiä kuin maan päälle pystymme kuvittelemaan. Siksi on ymmärrettävää, että teokset lähestyvät vertauskuvissaan tuonela ja äidin syliä. Onko se vahingollista? Toki, jos tällä sanallistamisella tehdään sodankäynnistä jollakin tavalla runollista tai oikeutettua, tai luodaan ilmapiiriä, jossa ”oman maan” puolesta sotimista pidetään pyhänä tai kunniatehtävänä. Mielestäni nykypäivän sotaissa

maailmassa ei kaivata enempää puhetta, joka tekee sodasta tavoiteltavan vaihtoehdon. Mutta jos sodan käynyt kertoja yrittää sanoittaa sitä, mitä koki sillä hetkellä, kun taistelutoverit silpoutuivat kappaleiksi ja oma kuolema oli hiuskarvan varassa, en ihmettele, että hetki tuntuu siltä, kuin olisi ollut koputtelemassa ”Tuonelan portteja”. Voi siis todeta jälleen, että tärkeintä on tiedostaa sanojen vaikutus ja huomata niiden merkitys. On kuitenkin selvää, että käsittämättömien asioiden edessä meiltä loppuvat kaikki sanat, ja tuolloin sepittäminen (Kurikka 2020) saattaa olla keinoista ilmaisukykyisin. Seuraavaksi otan mukaan kaikki kolme kohdetesta ja pohdin, millaisia mies- ja naiskuvia löytyy jatkosodan kirjallisuudesta.

5.2 Mitäs me jermuilijat

Nyt hän toivoi vain, että haavoittunut kuolisi pian - - - Hän toivoi pääsevänsä kuulemasta valitusta. Sillä muuten hänessä heräisi jälleen vanha himo... himo tappaa - - - Keskitysleirillä hän oppi muitten vartijoitten mukana ampumaan tarkkuuski-väärillä juutalaisia – vahtitornista he ampuivat. Kun juutalaiset käyskentelivät kaikessa rauhassa alueen toisessa päässä, he tähtäsivät sinne ja ampuivat. Ensin he eivät osuneet, mutta vähitellen - - -Vartijoiden kesken oli olemassa kirjoittamaton kilpailu... lopulta siitä oli tullut himo. Mutta äkkiä – aivan äkkiä, hän oli huomannut jotakin... hänestä oli tulossa himomurhaaja! (*Y&V*, 143.)

Ensi lukemalla saa vaikutelman, että Jussi Talvi on sotaromaanissaan Linnaa avoimempi arvostelevaan tappamisen kulttuuria ja jokaisen omaa vastuuta. Kirjan kertoja kyseenalaistaa tappamisen tarpeellisuuden ja kuvailee yksityiskohtaisesti sotilaiden synkkiä ajatuksia ja määntänevien ruumiiden aiheuttamaa lemua ja kauheutta. Tähän kiinnitti huomiota myös Helsingin sanomien kriitikko Toini Havu sanoessaan, että Talvi – toisin kuin Linna – vierittää vastuun jokaisen sotilaan harteille (*Sotaromaani*, 25). Jäin pohtimaan, onko ihan näinkään. Yllä oleva lainaus on hyvä esimerkki Talven kertojan tavasta huolestua tappamisen kulttuurista ja muistuttaa, että sodan parhaat ampujat ovat hirviömäisiä murhaajia. Yksi asia tekee huomiosta kuitenkin kyseenalaisen, ja se on kyseisen himolahtaajan kansallisuus. Saksalainen Hans Gut-han on omissa mietteissään murhaaja, jonka tulee huolestua käytöksestään ja mielensä liikkeistä. Näin ollen suomalainen lukija (ja sotilas) pääsee helpommalla kuin silloin, jos murhaajaksi nimitettäisiin jotakin oman maan miehistä. Saksalaiset teurastamassa juutalaisia on ajatuksena helpompi etäännyttää tarpeeksi kauas. Heidät voi jättää joiksikin suomalaisista erilliseksi, joihin me sentään emme toivottavasti samaistu. Ainakin tämä turmeltunut saksalaismies olkoon meille kaikille varoittavana esimerkkinä. Ihailtavien korpitaitojensa ja pakkasensietokykynsä kanssa suomalainen asettuu hieman ylemmäs arvoasteikossa kuin väärissä varusteissa matkaan lähtenyt, Hitlerin rassukka käskyläinen.

Tuntemattomasta voimme lukea kohtauksesta, jossa sotilaita kaatuu kuin muurahaisia. Kyseessä on tietysti hetki, jolloin Rokka ja Lampinen konekiväärinsä kera yllättävät suota ylittävän venäläiskomppanian:

Edessä oli pieni suoaukio, ja sitä myöten tarpoi heitä kohti lumipukuista miestä kymmenkaupalla tiheässä parijonossa. Rokka viittasi Lampisen viereensä ja varoen he painautuivat hankeen. - - - Edellä kulkevan pitkä upseeri varjo lähene närettä. Hän ei koskaan saanut tietää mitä tapahtui. - - - Rokka tappoi kylmästi harkiten. - - - Lumisella suoaukiolla kuoli ihmisiä vähän väliä. Rokan ilme - - - ei ollut edes jännittynyt, vaan ainoastaan vaaniva ja tarkkaileva. - - - Milloinkaan ei Lampinen vielä ollut nähnyt näin suurimittaista teurastusta - - - tuntui tuo häikäilemätön tappaminen sittenkin luonnottoman kaamealta. (*TS*, 265–267.)

Täysin irrallaan kontekstista teksti on karkea. Voisi ajatella, että Hans Guthanin tapaan tässäkin on kyseessä joku mieleltään häiriintynyt murhaaja. Kannaksen murretta lupsakasti vääntävä Antero Rokka on kuitenkin suomalaisen kirjallisuuden kuuluisimpia ja siteeratuimpia hahmoja. Arto Jokinen avaa teoksessaan Rokan hahmoa kokonaisen luvun verran. Jokinen pohtii Rokan kasvamista suomalaisen sotilaan ideaaliksi. Kipeällä tavalla suomalaiset tunnistavat hänessä omat tuttunsa ja sukulaisensa. Lupsakkana toverina, raavaana taistelijana ja kyltymättömänä tappokoneena Rokka on jopa osaltaan muokannut kuvaa suomalaisista miehistä. Rokan ei ensi katseella kuuluisi edes sopia sankarin muottiin, koska aiempaan koodistoon on kuulunut, ettei tappaminen saanut tuottaa nautintoa. Jokinen päättelee, että Rokan suosio perustuu siihen, ettei tämä rehvasetele taidoillaan. Rokan kuuluisimpia repliikkejä on toteamus siitä, ettei hän itse asiassa ammu ihmisiä lainkaan – hänhän tappaa vain vihollisia. Tämä ajatus sopii juuri Linnan painotukseen siitä, ettei tavallisella rivisotilaalla ollut käskyjen edessä mitään mahdollisuuksia. Oli pakko kehittää sellainen logiikka, jolla annetut työt tulivat tehdyksi. Jos vihollista alkaisi ajatella itsensä kaltaisena ihmisenä, ei olisi mahdollista tarttua aseeseen. Vastuu oli lykättävä muualle.

Rokkaan on vuosien varrella suomalaisten asenteessa mielestäni tarttunut jotakin suorastaan pyhää, ja Jokinenkin toteaa hänet ”myyttiseksi hahmoksi”. (Jokinen 2019, 194–198.) Olemmeko vieläkin valmiita myöntämään, että sota on julmaa tappamista ja jokaisen osallistujan omalla vastuulla? Toini Havu odotti tätä jo Linnalta, mutta Suomen kansa oli tyystin eri mieltä. Jokinen muistuttaa teoksissaan jatkuvasti siitä, miten luonnolliselta ja itsestään selvältä maailmassa on saatu näyttämään väkivalta. Niin kauan kuin on olemassa armeijoita, tulee olemaan myös sotia. (Jokinen 2019, 194, 200.) Tämä ei liene vielä tänä päivänäkään se helpoin kahvipöytäkeskustelun aihe.

Myös Jokinen muistuttaa, ettei Linna halunnut lopulta arvostella mitään muuta kuin sotahulluutta. Se, mitä polkuja *Tuntematon* on lähtenyt elämään kansan parissa ja elokuvasovitukseksi myötä, ei ole sitä, mitä kirjailija on sanonut alun perin kirjoittamisellaan tavoittelevana. Termi, johon Jokinen tarttuu Linnan tuotannosta puhuessaan, on ”jermuilu”. Jermuilu syntyi rintamalla, ei pelkästään sotakirjallisuudessa. Sana tarkoittaa sitä, että suomalainen sotilas alkoi käyttäytyä kurittomasti käskynantajia kohtaan, ja tästä jermuilusta eli tottelemattomuudesta tuli ”suomalaisen soturin perustyyppi”. Jermut eivät itse ole pyrkineet minkäänlaiseen sankaruuteen, mutta sellaiseen heidät on ulkopuolelta nostettu.

Rokka edustaa jossain määrin kaikkien jermuilijoiden esikuvaa, hän on ”sankaridemoneista se kuuluisin” (Jokinen 2019, 280). Rokka ei kumartele suurempiaan, vaan virne naamalla suorittaa tehtävänsä, mutta suorittaakin ne sitten niin hyvin, ettei kellään liene suun koputtamista. (Jokinen 2019, 218–225.) Hienoin oivallus Jokiselta on mielestäni se, että realistinen sotakirjallisuus tahtomattaan aina glorifioi sodan (Jokinen 2019, 269.) Tällä toteamuksella Jokinen tavallaan ottaa syyllisyyden viitan pois Linnan ja Talven harteilta, samalla tavalla kuin he halusivat ottaa sen pois rivisotilailta.

Ystäviä ja vihollisia -teoksessa on mukana suomalaisten lisäksi saksalaisia. Siellä tutustutaan myös lääkäriin ja pappiin, ja muutama naishahmokin saa enemmän tilaa kirjan sivuilla kuin *Tuntemattomassa*. Mielenkiintoisimman poikkeuksen yleiseen sotilaskaartiin tekee majuri Welke, pataljoonan komentaja, joka muistelee haikeasti elettyä elämäänsä. Hän on entinen Shakespeare-näyttelijä ja lopullisesti naisiin tympääntynyt homoseksuaali, joka rakastui teatterinsa Franz-nimiseen nuoreen harjoittelijaan. Hän on ollut suhteessa myös toiseen sotilaaseen ja lopulta tappanut tämän raivopäissään, kun ei enää saanut vastarakkautta.

Ajatus kuolemasta kosketti häntä kipeästi... miten ihmisen pitäisi lähestyä Jumalaansa, kun vasta nyt tunsu ensi kertaa tarvetta siihen? - - - Jos hän kerran tapaisi Jumalan, hänellä olisi eräs epämiellyttävä kysymys tehtävänään Luojalles Mitä hän ajattelikaan, hän epätäydellinen, epäonnistunut luomus? (*Y&V*, 205.)

Welke esitellään miehenä, joka ymmärtää ajan oppien mukaisesti elävänsä ”väärin”, mutta kertoja ei oman luentani mukaan kuitenkaan tuomitse häntä sen enempää kuin muitakaan sotilaita. Hän herättää rehellisyydellään empatiaa. ”Epätäydellisyys” ja ”epäonnistunut luomus” näyttävät vielä eri valossa, kun teoksessa myöhemmin tulee ilmi, että hän on tappanut rakautensa kohteen. Welken kuolonkampailu on monta sivua pitkä, ja viimeisiksi sanoikseen hän lausuu repliikin Shakespearen *Myrsky*-näytelmästä. (*Y&V* 202–205, 347–354.) Jokinen käsittelee homososiaalisuutta, maskuliinista hegemoniaa ja homofobiaa väitöskirjansa luvussa

”Mies”. Sotakuvastossa miesten välinen kilpailu ja machohenki liitetään varmaan heteroseksuaalisuuteen, ja perinteisesti kaikkea feminiinistä on varsinkin sotakuvastossa vältetty, koska tosi mies selviytyy eikä vikise. Ajankuvassaan ajattelen *Ystäviä ja vihollisia* -teoksen homoseksuaalin Welken olevan melko rohkeakin hahmo. Majuri kuitenkin jää ainoaksi homoksi koko teoksessa, hän käy pitkiä keskusteluja itsekseen, joissa toteaa olevansa viallinen, hän on väkivaltaisuuksissaan tappanut miehen, jolta ei saanut vastarakkautta, ja teoksen lopussa hän saa vapautuksen vihollisen luodista. Hän kulkee kohti kuolemaansa ensi riveiltä asti, ja lienee selvää, ettei kertoja olisi hänen kohtaloaan voinut pelastaa. Kirjoitusajankohta eli 1950-luku huomioon ottaen hahmo on kuitenkin mielenkiintoinen ja tervetullut yksilö sotaromaanien rintamalle. (Jokinen 2000, 203–230.)

5.3 Lotta, itkevä äiti ja parhaat päivänsä nähnyt nainen

Tämän alaluvun aloitan tutkimalla, millaisia naisia löytyy *Tuntemattoman* sivuilta. Peilaan ajatuksiani Häggmanin historiikkiin ja Linnan sotaromaanin sensurointiin. Tuntematon on luvun mietinnöissä keskiössä, mutta omissa alaluvuissaan otan keskusteluun mukaan myös Talven ja Kokon teokset. Pohdin teosten naiskuvia Mies & Shivan *Ecofeminism*-teoksen uusinta painosta (2024) vasten.

5.3.1 *Tuntematon sotilas*

Tuntemattoman kuuluisin naishahmo on miehisen katseen ja erityisesti Hietasen himon kohde Vera, tanssiva itäkarjalainen opettaja Petroskoissa, joka esittäytyy kahdeksannessa luvussa ja on tullut tunnetuksi erityisesti elokuvaversioiden kohtauksista. Kustannustoimittaja on siistinyt teoksen kieltä myös Veraa käsittelevässä luvussa, joten Hietanen, Vanhala ja Rokka esittäytyvät siistityssä versiossa kaunopuheisempina herrasmiehinä, kuin millaisiksi Linna heidät alun perin tarkoitti. *Tuntemattomasta* muistamme mm. seuraavat rivit:

He eivät ymmärtäneet mitään siitä, että Veran tanssi oli kaunista ja hallittua, niin että hänet olisi siitä paikasta voinut siirtää esiintymään miten vaativalle areenalle tahansa. Heistä oli ihmeellistä vain sen nopeus. Lähtiessä jäi Hietanen ovelle, jonka Vera tuli sulkemaan. Siinä Hietanen leikkiä tavoitellen otti Veran puserosta nuorisoliittolaismerkin, joka oli hänen komean rintansa päällä. (TS, 239.)

Näiden kahden kappaleen välistä on sensuroitu tekstiä, joka edustaa osuvasti sitä kieltä, jota Linnan alkuperäiset sotilaat käyttivät, mutta jonka sensuroivat kynät päättäväisesti jättivät lopullisesta versiosta pois:

Hietanen ei voinut olla salaa katselematta tuota ruumista, joka kykeni sellaiseen liikehdintään. Kerran aikaisemmin kun he olivat menneet majoituspaikkaansa tyttöjen luota, olikin Vanhala tuumailnut, että tuo ruumis voisi sängyssä elää yhtä hyvin. Rokka, joka oli melkoisen hyvä ihmistuntija, oli myöntänyt asian niin olevan mutta lisännyt heti: – Se ei kuitenkaan elä meil. Tuo tyttö ei ole niitä, jotka kaatuvat puhaltamalla. Siin onkii jotakin, jota mones naises ei ole. (*Sotaromaani*, 289–290.)

Poimin vielä muutaman sensuroidun palasen *Tuntemattomasta*, jonka jälkeen pohdin oman tutkielmani näkökulmasta teoksen naisten vähyyttä, ajan naiskuvaa yleisesti sekä sitä, pelastivatko kustannustoimittajat Linnan tekstin. “Lotan maalaisuus, johon hän oli toiveensa perustanut, olikin osoittautunut siksi vastukseksi, johon ne kukistuivat.” Tällaisenaan lainaus on suoraan *Tuntemattoman* sivuilta, mutta sensuroimaton versio jatkaa:

Korpikylän tyttö ei sentään antautunut metsäpolulla kuin koira, ja tyhjin toimin, kupeet kivistävinä sai Lammio palata. ”Landen friidu” oli ollut vähän vauhko ja metsittynyt. (*Sotaromaani*, 57.)

Sekä edellisessä, Veraa käsittelevässä, lainauksessa että tässä kertoja näennäisesti kehuu puheena olevaa naista. Kehu kuitenkin molemmilla kerroilla kääriytyy jonkinlaiseen halveksiivaan ja arvostelevaan sävyyn, jossa ikään kuin rivien välissä muistutetaan, että pidättäytymisen on hyve ja ”kunnon naisen” merkki on se, ettei ole itseään jokaiselle sotamiehelle jakamassa. Nainen siis vertautuu koiraan, jos hän ei ymmärrä olla antautumatta miesten himoille. Minkäänlaista mahdollisuutta naisen omalle tahdolle, haluille tai ajatuksille ei anneta, vaan hän on olemassa vain vasten miesten katseita ja himoja. Naisen vaihtoehdoiksi siis jäävät kunnollinen, siveellinen lotta tai miesten riettaita haluja totteleva eläin. Muiksi mahdollisiksi naisen rooleiksi jäävät rikkaiden miesten huorat, ja seuraavassa esimerkissä esitellyt lesket ja äidit:

Niinä päivinä Suomesta ei olisi löytynyt montakaan päätä, jonka harkinta olisi pysynyt todellisuuden tasalla. Armeija eteni, väsyneenä mutta menestyksen siivittämänä ja kansa riemuitsi sen voitoista. Vain leskien ja orpojen suru heitti varjonsa tähän riemuun, mutta nauha rintaan ja taputus olkapäälle. Olette antaneet kalleimman uhrin maallemme. Ja kenties löytyi niinkin luonnottomia äitejä, jotka todella tunsivat iloa poikansa haudalla. Hän oli saanut antaa uhrinsa. (*Sotaromaani*, 164.)

Sensuroituja kohtia lukiessa on melkein pakko yhtyä Häggmanin mietintöihin siitä, että Linna murehti turhaan työnsä tulosta (Häggman, 216). Ainakin vuonna 2026 tekstiin perehtyvän (eko)feministin silmin on todettava, että kustannustoimittajat tekivät Linnalle palveluksen. Toisaalta rivompi, katkerampi ja häijympi kuvaus olisi ollut todellisempi. Jossain määrin

minulle jää lukijana tunne, että siinä, missä Linna halusi palauttaa kunnian rivisotilaille, hänen toimittajansa pitivät huolta, että se pysyi kirjailijalla itsellään.

Jokaisessa esittelemässäni palasessa nainen painetaan jollakin halventavalla lauseenparrella miestä alemmas. Jopa viimeisessä lainauksessa, jossa kertoja osoittaa myötätuntonsa kotirintamalle, hän mainitsee mahdolliset ”luonnottomat äidit”, jotka saattaisivat saada jotakin marttyyrin iloa siitä, että ovat uhranneet poikansa sodalle. Varpio kertoo, että antoi käsikirjoituksen kustantamon nopeimman lukijan käsiin saadakseen mahdollisimman pian tietoonsa, minäkälaisen teoksen Linna oli heille toimittanut. Pikalukijan arvioissa sanottiin, että Linnan ”objektiivisten taistelukuvausten lomaan syntyy tarpeettomia ja harhaan osuvia tekijän omia puheenvuoroja” (Varpio, 18). Myös pääkielentarkastaja Asser Jokinen toteaa, että ”arvostelu- ja yleisömenestys oli vaarannettu jälkiviisaudella ja katkeruudella” (Varpio/Jäntti, 20).

Varpio pohtii vuonna 2000 julkaistussa *Sotaromaanissa*, että se, paraniko vai huononsiko sensuuri *Tuntematonta*, on tavallisen lukijan näkökulmasta katsottuna loppujen lopuksi täysin yhdenkään, koska me tulemme joka tapauksessa tuntemaan kirjan sellaisena, jona se julkaistiin. Sen sijaan tutkijoille asialla voi olla merkitystä. (Varpio, 12.) Omassa ekofeministisessä tutkimuksessani koen, että voin laittaa sensuurille suurtakin painoarvoa. Monistasivuisessa teoksessa sensuroituja rivejä on lopulta hyvin vähän. Niitä kertyy sivuja, muttei kuitenkaan niin paljoa, että teos niitä lisäämällä radikaalisti pitenisi tai edes muuttuisi. Mutta poistojen sävy on niin vahva, että varsinkin naisiin kohdistuva, halveksuva ja rivo puhe värjää koko tekstille erilaisen sävyn.

Kuten Häggman totesi, yleisö tuntee sen version, joka on elänyt omaa elämäänsä jo 70 vuotta. Onko jossittelussa mitään järkeä, kun sensurointi loppujen lopuksi on vain toimittajien työtä – osa sitä prosessia, jonka lopputulokset näkyvät kirjakaupoissa ja lukijoiden ostoskoreissa. Koska Linna itse oli sensuurista tuohtunut, ainakin itse pidän oman tutkimukseni kannalta oikeutettuna sitä pohdintaa, miksi ja mitä jätettiin pois, ja mitkä vaikutukset olisivat olleet, jos kirjailijan tahto olisikin mennyt läpi. Voisiko käsityksemme *Tuntemattomasta*, Linnasta tai jatkosodasta ollakin tyystin erilainen tai ainakin värikkäämpi?

Tien vieressä seisoi pataljoonan lotta. Raili Kotilainen ei ollut tällä retkellä saanut miestä, mutta osaksi sen korvasi se seikka, että hän oli saanut paljon miehiä - - - Silloin oli Raili ollut vielä heikää tyttö, mutta sota oli kuluttanut häntä niin- kuin muitakin. Hän oli lusaantunut ja laskenut tasossaan... (TS, 402–403.)

Mielenkiintoisen yhteyden kirjakustantamon 1950-luvun tunnelman ja *Tuntemattoman* välille pystyy rakentamaan ajan naiskuvasta. Linnan teos aiheutti närää aikalaisnaisissa, koska *Tuntemattoman* naiset ovat kirjan kansien välissä todella vähissä. (Häggman 228.) Yllä oleva, alentava, miehen katseella esineellistetty lotta Kotilainen ja hänen ”tasonsa lasku” on ainoita suomalaisnaisten kuvauksia koko teoksessa. Eipä ihme, kun ajattelee yleistä, 1950-lukulaista asennetta naisia kohtaan. Pohjaan käsitykseni Häggmanin teokseen, jossa hän kertoo, miten paljon vastustusta kustantamossa aiheutti ”osaston naisistuminen”. 23 työntekijästä 15 oli naisia, mutta yhtäkään heistä ei ollut johtoportaan. Osalle miehistä naisten ylivoima oli liikaa. Mainososaston johtaja Inka Makkonen tuli syrjäytetyksi paikaltaan, koska Juhani Konkka oli laatinut pitkän muistion, jossa hän kävi läpi syitä, miksi naiset eivät ole soveliaita esimiestehäviöihin. Konkkan mukaan he ovat liiaksi tunteiden vietävissä, jonka lisäksi heiltä uupuu objektiivisuutta ja huumorintajua. (Häggman 171–173.)

Jos Linnan sotaromaania oli pakko sensuroida, koska suomalaiset eivät olleet valmiita liian suoraan sodan arvostelemiseen, ei maailma ilmeisesti myöskään ollut valmis naisten osaamisen tunnustamiseen. Sekä kirjojen sivuilla että niiden ulkopuolella heidän tuli pysytellä taustalla, näkymättömissä, miesten tukena ja toisena.

5.3.2 Ystäviä ja vihollisia

Hän kohotti kiikariväärinsä poskelleen, tuki sen, tähtäsi tarkoin. Nyt alkoi hänen veressään kohota hitaasti nautinnon punainen patsas... nautinto miltei kihelmöi häntä. - - - Tämä oli melkein kuin naisten kanssa... väkisin, hitaasti, mutta varmasti, saavutti niistä voiton väsyttämällä vuoteeseen. (*Y&V*, 148.)

Lainauksessa naisen raiskaaminen ja konekiväärillä vihollisen tappaminen rinnastuvat toisiinsa. Tässäkin tapauksessa kuvottavimmat ajatukset löytyvät juuri saksalaissotilaan pään sisästä, jolloin kertoja etäännyttää mietteet suomalaistovereista, ja lukijana tulkitseen teoksen kertojan tuomitsevan sotilaan asenteen. Karneudessaan lainauksen rinnastus lienee pahempi kuin yksikään *Tuntemattoman* riveille jäänyt kohta. *Ecofeminism* -teoksessa tutkijat pohtivat tieteen historiaa muun maailman järjestyksen rinnalla ja toteavat, että kaikkialla, missä mies on väkivaltainen luontoa tai naista kohtaan, on ensin täytynyt tehdä selkeä jaottelu, jossa yksi sukupuolista nostetaan toisen tai muiden yläpuolelle. Väkivallan pystyy perustelemaan vain, jos kohteena on jokin itseä arvottomampi. Siksi sekä nainen että luonto yleensä on täytynyt tiputtaa miehiseltä jalustalta ja yleistää ajatus siitä, että mies, valta, väkivalta ja aseet tekevät jotakin oikeutettua tai hyväksyttävää. Niin kauan, kun luonnon ja sukupuolten annetaan

rinnastua samanarvoisiksi ilman valta-asetelmia, ei väkivalta saa yhtäkään loogista selitystä puolelleen. (Mies & Shiva 2024, 47.)

Ystäviä ja vihollisia -teoksesta löytyy kuitenkin jotain, mitä Linnan romaanissa ei ole lainkaan: naisnäkökulma. Sairaalarottana työskentelevä Liisa kertoo omia kokemuksiaan raskaasta työstään. Hän ja sotamies Honka ovat tavanneet, kun Liisa hoiti miehen haavoja kenttäsairaalassa. Lukija pääsee lähelle naisen omia miitteitä. ”Meillä on ollut kymmeniä haavoituneita ja olen joutunut auttamaan leikkaavaa lääkäriä...” Liisa kertoo kirjeessään äidilleen. Teoksessa tuodaan siis esille myös lottien korvaamattoman tärkeä panos sodassa. (*Y&V*, 159–155.)

Myös Jussi Talven sotaromaanin naishenkilöhahmoista löytyy Vera. Hän on sokean miehen tytär, 14-vuotias haavoittunut, joka makaa hoidettavana tuvassa, jossa vieraillee saksalaissoitalas Kurt Feiler. Samassa tuvassa lukija tutustuu myös sotilaspappiin, lääkintäaliupseeriin ja humalaiseen lääkäriin. Veraan suhtaudutaan hoivahaluisesti ja empaattisesti, mutta kuin miehisen väkivallan kaavoja noudattaen, tämä haavoittunut neitsyt yritetään teoksen lopussa raiskata. Tyttö kuitenkin pelastuu Kurt Feilerin ansiosta, joka saapuu ajoissa paikalle ja ampuu raiskaajan. Tässä tapauksessa sankariryön suorittaja on saksalainen, joka estää suomalaisjuoppoa komendanttia saattamasta loppuun väkivaltaista tekoaan.

Vandana Shiva esittää teoksessaan teorian, jonka mukaan ”naiset ja lapset ensin” -sanonta on pelkkää sanahelinää, jolla halutaan vaimentaa totuus siitä, että mies on aina ollut se, joka tulee ensin ja yläpuolella, naiset ja lapset niitä, jotka pelastetaan viimeisenä, jos ollenkaan. Hän pohjaa ajatuksensa esimerkkiin Titanic-aluksen uppoamisesta ja muistuttaa, että ainoat harvat naiset ja heidän jälkeläisensä, jotka veneisiin nostettiin ensimmäisten joukossa, olivat upporikkaita. Suurin osa laivassa matkanneista naisista ja lapsista olivat köyhiä, jotka upposivat laivan mukana. Tarinat sankariteoista saattavat siis olla keksittyjä ja ne suojelevat osaltaan totuutta miehisestä yliotteesta ja naisen alistamisesta. (Mies & Shiva 2024, 70–73.) Linnan teokseen verrattuna naiset kuitenkin elävät Talven sotaromaanin sivuilla monipuolisempina ja itsenäisempinä, eikä miesten tekoja yritetä lakaista irvailun tai vähättelyn alle.

5.3.3 *Pessi ja Illusia*

– Oih kultani, huokasi rouva Sepelkyyhky. – Minä olen niin tyhmä, hän sanoi ja koetti olla herttaisempi kuin koskaan aikaisemmin. – Sellaisena minä rakastan sinua kaikkein enimmäin! huudahti herra Sepelkyyhky onnellisena. Mitä ovatkaan

viisaat naiset muuta kuin itsetietoisia ja torailevia! Eivät he osaa tehdä miestä onnelliseksi! He ovat viisautta hankkiessaan menettäneet sen taidon. (*P&I*, 99–100.)

Pohtiessani *Pessin ja Illusian* naiskuvaa, joka yllä olevassa lainauksessa osuvasti tiivistyy, luin Mies & Shivan teoksesta lukua nimeltä ”Who Made Nature Our Enemy”, jossa Maria Mies keskittyy avaamaan Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuuden seurauksia luonnon ja naisen toiseuden näkökulmasta. Vaikka kyseessä on tapahtuma vasta 40 vuoden kuluttua kohdeteokseni kirjoittamisesta ja jatkosodasta, jokin tuossa luvussa puhutteli minua juuri *Pessin ja Illusian* maailman lävitse. Tuskin missään muualla on enää ruoho yhtä vehreää ja lähellä ihmistä kuin Kokon kirjoittamassa sadussa. Ja tuskin missään on länsimaisen naisen asema enää yhtä sujuvasti pelkästään miehisen katseen kohteena kuin tuon sadun tarjoamissa, inhimillistetyissä, eläinkunnan rooleissa. Vastaus Mies & Shivan teoksen kysymykseen on tietysti, että mies teki luonnosta vihollisen. Miehinen ylivoima ja väkivalta on vuosisatojen ajan jyrännyt alleen heikompansa, ja tuon jyräämisen jälkeen on naisen vuoro kantaa mukanaan uutta elämää, korjata tapahtunut, tukea miestä ja olla eloisa, virkeä, nuori, kaunis, suunsa supussa pitävä kyyhkynen, joka saapuu takaamaan rauhan ja siivoamaan jäljet. Aivan kuten ydinonnettomuuden jälkeen, myös sodan keskellä ja sen jälkimainingeissa naisella ei ole muita vaihtoehtoja kuin hoivata jälkeläisiään ja luovia eteenpäin. (Mies & Shiva 2024, 92–97.)

Rouva Leppälintu sanoikin, että pikku riita avioliitossa on kuin virkistävä sade. Rouva Leppälinnulla näytti olevan huumorintajua, ja se on hyvin harvinainen lahja naisilla. Rouva Leppälintua olisi voinut sanoa jopa älykkääksi. (*P&I*, 92.)

Pessi ja Illusia on täynnä opetushetkiä, ja yksi niistä tuntuu olevan, että muistakaahan naiset pysyä ruodussanne. *Ecofeminism* -teosta vasten satu tuntuu kuin pahaenteiseltä miehen hätähuudolta: sota on jo tuhonnut ympäriltämme niin paljon, joten pysyttehän sentään naiset ennallanne ja rinnallamme. Maskuliininen voima ensin jyrää sotakoneistollaan matalaksi metsät ja kasvit sekä hiljentää linnut ja naiset. Sitten se heristää sormeaan ja kertoo, miten tuo tallottu voisi parhaiten olla hänelle mieliksi.

Katsokaapas noiden pajurouvien kauniita ja tyytyväisiä ilmeitä. Mutta pajuneitienkin kirkkaus katoaa. He muuttuvat vanhoiksi ja rumiksi. Mutta uusi elämä kypsyy heissä, ja sitten kun aika on täysi, heidän siemenkotansa aukeavat - - - kasvaa uusia, nuoria, kauniita pajuja. (*P&I*, 33.)

Sotamies Pienanen tunsu tyydytystä, että oli lahjoittanut helmen. Everstinrouva oli vieläkin kauniimpi kuin kuvassa, sillä kuvan ottamisen jälkeen hän oli huomattavasti lihonut. (*P&I*, 60.)

...mutta herra Sepelkyyhky sanoi kaikille: – Oli miten oli, mutta vaimoni naisellisuus tulee sitä paremmin esille, mitä lihavamaksi hän tulee. Mitä ovat nykyajan laihat neitokaiset. Hehän näyttävät pojilta. (*P&I*, 100.)

Olen poiminut lainauksia *Pessin ja Illusian* sivuilta, joissa korostuvat ajan käsitys naisen kauneusihanteesta, eläimien inhimillistäminen ja erityisesti se tosiasia, että mieskirjailijan kertoja on sanelemassa, millainen nainen on kaunis, millainen ei. Rintamalla taisteleva mies saa toki maalailta eteensä ja tarinoihinsa juuri sellaisen naisen, jota hän kaipaa. Mutta vahvoja aseita ovat myös sanat, eikä teoksessa ole säästelyä sen korostamista, että naisen on parasta katkaista haihatteluiltaan siivet ja keskittyä miellyttämään miestä ja huolehtimaan tämän jälkikasvusta.

Lopetan tämän alaluvun Mies & Shivan mietteisiin *Ecofeminism* -teoksen luvusta ”White Man’s Dilemma”, jossa tutkijat avaavat ajatustaan siitä, miten länsimainen mies on asettanut naisen ja luonnon yhä kauemmas itsestään. He puhuvat seksiturismista ja luonnon asettumisesta yhä kauemmas, joksikin, jonka voi rahalla itselleen ostaa, mutta joka ahdistaa, jos sen saakin liian autenttisena, liian lähelle. *Pessi ja Illusia* on satua ja fantasiaa, jossa kertoja neuvoo nuoria neitokaisia muistamaan, kuinka katoavaista onkaan kauneus. Kannattaa ymmärtää katkaista nuo vapauden siivet ja miellyttää miestänsä parhaansa mukaan.

Mies & Shiva ehdottavat, että sota ja aseet ovat suurimpia syitä miehen eristymiselle. Sekä symbolisesti että konkreettisesti mies asettaa aseensa itsensä ja luonnon väliin, uhkaa väkivalloin heikompaansa, tuhoaa tämän, ja sen jälkeen ihmettelee, jos hänen nautintojensa kohde ei enää toimikaan pelkästään hänen toiveidensa ja halujensa mukaan. Sotakirjallisuuden tulkinnassa vertaus aseesta ikään kuin pysyvänä muurina miehen ja luonnon välissä on todella osuva. Sotasankari puolustaa perhettään, heikompiansa, Äiti-maata ja isänmaata, mutta loppujen lopuksi hän tulittaa kaiken itselleen tärkeän palasiksi ja yhä kauemmas itsestään. (Mies & Shiva 2024, 132–164.)

6 Vesi – hyppy feminiiniseen virtaan

Läähättäen, ähkien, kiroillen ja kompastellen eteni avoparijono pimeässä metsässä. Synkkä kuusikko ja matalalla kulkevat sadepilvet pimensivät yön. Miesten jalkineissa porskui vesi. - - - Sokerinsa he olivat menettäneet sateen vuoksi. (TS, 101–103.)

Sade koettelee sotilaiden voimia ja hidastaa jo ennestään vaikeakulkuista matkaa. Laukkuihin sullottu sokeri muuttuu tahnaksi, ja olo on apea. Kiertokulussa, vaihtuvissa vuodenaajoissa ja ihmiskehossa vesi virtaa mukana sotatantereella teoksen ensimmäisiltä riveiltä lähtien. Jano, märät vaatteet, hiki, hukuttava joki, upottava suo ja kylmä hanki luovat haasteita. Mitä merkityksiä vedelle voi antaa, mistä kaikesta se kertoo, mitä se symboloi? Miksi ekokriittinen kirjallisuudentutkimus on poiminut veden suurennuslasinsa alle? Mistä suunnasta ekofeminismi lähestyy veden pintaa? Lähden selvittämään vyyhtiä ja poimin kohdeteoksistani hetkiä veden äärellä. Keskityn ensin *Tuntemattoman* veteen, ja lopuksi esittelen muutamia esimerkkejä myös Talven ja Kokon teoksista.

Veteen kirjoitettu – veden merkitykset kirjallisuudessa (2018) on Markku Lehtimäen, Hanna Meretojan ja Arja Rosenholmin toimittama teos. Ekokriitikkojen kokoamissa artikkeleissa vettä käsitellään sosiaalisista, historiallisista, kulttuurisista ja ennen kaikkea poikkitieteellisistä näkökulmista. Vedelle halutaan luoda mahdollisimman monta lähestymispintaa ja avata teoksia uudella, ympäristötietoisella katseella. Näkökulman tärkeys ja ihmisen suhde veteen selittyvät ilmastonmuutoksen aiheuttamalla keskustelulla, huolella maailman tulevaisuudesta ja vesivarojen hallinnasta. Jatkuva muutos ja elämän virta ovat ekokulttuuria ohjaavia tekijöitä. Veden esiin nostaminen ja veden kautta ajatteleva auttavat ymmärtämään suhtautumistamme ympäristöön, vastuun ottamista ja kaiken katoavaisuutta. Symboliikan avulla ymmärrämme toimintaamme ja olemme tarpeen tullen kykeneväisiä myös muuttamaan sitä ympäristöstävällisemmäksi. Kuten aina, myös tässä tapauksessa ekokritiikki heijastaa kahteen suuntaan. Se auttaa näkemään uutta vanhassa, ja ymmärryksen laajentuessa myös suhtautumaan kunnioittavammin ympärillämme virtaavaan. Uskonto, taide, tiede, politiikka, eri kulttuurit ja maailmansyntymyytit kantavat kaikki mukanaan samoja pisaroita. Ihmiskeho koostuu enimmäkseen vedestä, emmekä pysty irrottautumaan sen kiertokulusta millään tasolla. (Lehtimäki ym. 2018, 7–13.)

Myös ekofeministi Vandana Shiva puhuu veden merkityksestä teoksensa luvussa ”The Impoverishment of the Environment: Women and Children Last”, johon jo viittasinkin kertomalla Titanic-vertauksesta, jossa todellisuudessa vain rikkaiden naisten ja lasten hengellä oli arvoa

(Mies & Shiva 2024, 70). Shiva esittelee luvussa ruokakriisiä ja painottaa, että sekin osuu maailmassa pahimmin naisiin ja nuoriin tyttöihin. Äidin aliravitsemus aloittaa kierteen, jossa raskausajasta lähtien sekä naiset että lapset kärsivät ruuan puutteesta. Vesikriisin osalta luvut ovat lohduttomimpia. Kolmannessa maailmassa jopa 34,6 prosenttia kaikista lapsikuolemista johtuu veden saastumisesta ja puhtaan veden puutteesta. Shiva painottaa, että naiset ja lapset todella tulisi asettaa etusijalle, antaa naisille mahdollisuus määrätä omasta kehostaan ja antaa heille ja heidän lapsilleen parhaat mahdolliset olosuhteet.

Tutkijat sanovat, että näkökulman kääntyminen elämän vaalimiseen ja huolenpitoon olisi vastaus luonnon pelastamiseen tuholta. Ihmiset ovat asettaneet yläpuolelle miehen, joka tuhoaa, ja alapuolelle naisen, joka luo uutta elämää. Tämän asetelman on käännäyttävä toisinpäin ja annettava luonnolle arvostus, jonka se ansaitsee. (Mies & Shiva 2024, 78–88.) Poimimalla veden eläväksi hahmoksi kirjojen sivuilta haluan olla mukana tässä ekofeministisessä operaatioissa: käännetään katse pois sotivasta miehestä kohti ympäröivää luontoa!

6.1 *Tuntemattoman suo*

Tuntemattoman vaiheissa kohtalokkaimpia veden hahmoista on arvaamaton, upottava suo. Pietarilaistekstejä tutkinut Tintti Klapuri kuvailee vanhauskoisen eskatologian liittävän suohon ja sumuun uskomuksen hävityksestä (Klapuri 2018, 213, Pesonen 1983, 232–233). Veden tuhoavat voimat ovat tuttuja monien eri uskontojen vedenpaisumusmyyteistä, kuten Raamatun tarinassa Nooan arkista (Turunen 2018, 358). Hemingwayn vesikuvastoa pohtinut Markku Lehtimäki (2018, 167) avaa veden eri muotoja Kate Rigbyn tutkimusta apunaan käyttäen. Upottava suo on länsimaisessa kulttuurissa luettavissa ennusteeksi kuolemasta ja taudeista, ja se assosioituu kauhua tuottavaan feminiinisyyteen. (Rigby 2004, 173.)

Ei sotaa näin käydä - - - Eheei. Ei tämmöisestä sodasta tule niin mitään. Menäänpä mokoman suon yli, että heilahtaa - - - Hakkaa päälle pohjan poika! (TS, 57–58.)

Komppanianpäällikön tyhmänrohkea uho kostautuu, kun vihollisen luoti hetkeä myöhemmin osuu häntä lonkkaan ja repäisee koko jalan irti. Tulkitsen kostean Äiti-maan poimivan yhden sankareista itselleen. Samainen kapteeni Kaarna on viestintuojana, kun konekiväärikomppania saa sodan alussa käskyn pakata kampeensa ja lähteä Hietasen sanoin ”vissi helvetti ast”. Kun Kaarna kävelee toimistoparakilta joukkueenjohtajien luokse tiedottamaan tilanteesta, hän kompastuu juurakkoon. Mies kiroilee harmissaan, ja kompastuu heti uudestaan. Jos

feminiininen luonto saa suolla miehen toiminnasta tarpeekseen, ei voi ainakaan väittää, ettei se jo alkumetreillä olisi yrittänyt varoittaa uhriaan tulevasta. (*TS*, 8–10.)

Oli vain paha avoin suo, jonka yli kolmannen komppanian oli hyökättävä (*TS*, 40).

Hänen kätensä kourivat suopursunvartta - - - Jostakin sielun pimennosta nousi kuvia. Isä ja Äiti - - - Ja sitten tuli mieleen Sirkka. (*TS*, 59.)

Äsken oli partio palannut oikealta sivustalta, joka nojasi laajaan suoalueeseen. Sarastie ei kuitenkaan luottanut tähän suohon, sillä olihan hän itse suorittanut koukkauksia vaikeammankin maaston kautta. (*TS*, 375.)

Venäläiset työjoukot hautasivat heidät - - - muiden kaatuneiden kanssa suon laitaan (*TS*, 393).

Sielun pimento, paha ja avoin, kuolema ja hautaaminen liittyvät sotaromaanin vesisanastossa synkkään kuvaelmaan, jonka näyttämönä toimii suo. Feminiininen kosteus ahmii uhrejaan syöjättären tavoin. Suo kuvaillaan pahaksi, se personifoidaan, sille annetaan negatiivinen leima ja oma tahto. Kuivan maan hyvyys ja helppous muuntautuu katkeraksi ja pahaksi suoksi. Suopursunvarteen takertuminen toimii kuin anelevana pyyntönä. Samalla, kun mieli täyttyy omista juurista ja tulevaisuudesta, sotilas takertuu viimeisillä hengenrippeillään Äiti-Maan helmoihin ja pyytää armoa. Kolmas esimerkki muistuttaa petollisesta suosta. Feminiiniseen ei ole luottamista, vaikka sen konnuuksista onkin tähän mennessä päästy ehjin nahoin yli. Viimeisessä lainauksessa suo toimii hautausmaana, kirjaimellisena symbolina hävitykselle ja viimeiselle lepopaikalle.

Pimeys sakeni ja kulku hidastui - - - Jalka upposi suonsilmäkkeeseen, ja väsynyt ruumis ei jaksanut hallita tasapainoa - - - Kolmattatuhatta miestä eteni jonossa pitkien suota, sumun, tihkusateen ja pimeyden keskellä - - - Suo purskui, kun mies upposi siihen reidenjuuriaan myöten - - - Ei tarvittu kuria, ei isänmaata, ei kunniaa eikä velvollisuudentuntoa. Noita kaikkia mahtavampi käskijä ruoski heitä eteenpäin. Kuolema. (*TS*, 173–174.)

Kuoleman vaara ei uhkaa pelkästään vihollisen suunnalta, vaan pimeyden ja upottavan suon keskellä uhka on käsinkosketeltavaa. Kyseinen suonylitys vaatii komppanialta uhreikseen sekä häijyimmän että arimman. Teräväkielinen Lehto kaatuu ensin. ”Vihansa ajamana” hän tekee uhkarohkean liikkeen lähestymällä venäläisampujia sypipimeässä. Kaatumisensa hetkellä hän ”tunsi kostean ja tihkusateisen yöilman mukana tunkeutuvan nenäänsä pistävän hajuun.” Luoti osuu rintaan. Nimensäkin puolesta luontoa mukanaan kantava Lehto raahautuu viimeisillä voimillaan kiväärinsä luokse, ja päästää itsensä hengiltä. Arkajalkana tunnettu Riitaoja pelästyy laukausta ja sitä seurannutta vihollisen vastausta. Hänen kauhunsekaisen

juoksunsa pysäyttää takaraivoon osunut venäläinen luoti. (*TS*, 181–188.) Suon pahaenteinen kosteus ja hyytävä tunnelma virittävät kohtausta karmeisiin loppuihinsa asti. Samoin kuin kapteeni Kaarnan kohdalla, myös tällä kertaa suo valitsee uhreikseen ne, jotka käytöksellään kerjäävät hankaluuksia.

Palaan Karen Warrenin ajatuksiin siitä, että osoittamalla sormellani kohti symboleja ja totuttua en saakaan aikaiseksi muutosta, vaan vahvistan vanhaa. Suo on kosteaa, upottavaa maata. Se on hankaloittanut jatkosodan sotilaiden matkaa, jokainen taistelu sen silmäkkeissä on tuonut haasteita, vaaraa, uhkaa, jopa läpipääsemättömiä esteitä. Mitä hyötyä on kaivaa tuosta kosteudesta esiin mitään muuta kuin siinä konkreettisesti sattuu olemaan? Tutkija Siru Kainulainen pohtii merkityksien etsimistä artikkelissaan ”Runojen vedestä ja sen lukemisesta”. Kainulainen kannattaa kahtiajakojen ja joko-tai-lukutapojen sijaan sekä-että-ajattelua. Erilaiset näkökulmat ja lukutavat, sekä pelkän pinnan arviointi että pohjavirtojen kahlaus antavat yhdessä laajimman mahdollisen perspektiivin tekstiin ja tekstiä ympäröivään maailmaan. On täysin mahdollista tulkita vesi tarkoittamaan pelkkää vettä, mutta sen enempää oikein tai väärin ei ole etsiä sille syvempiä ja monimutkaisempia muotoja. Jokainen tutkija ja tulkitsija lähestyy kohdetta omasta kulmastaan, jolloin teksti ja lukija heijastavat ja vuorovaikuttavat. (Kainulainen 2018, 232–235.)

6.2 *Tuntemattoman joki*

Seuraavaksi nostan suon rinnalle tutkimuksessani joen. Keskityn erityisesti Rokan hahmoon, kun hän kahteen kertaan johdattaa joukkojaan virtaavan veden yli. Ensimmäisessä ylityksessä veneet lasketaan vesille ja pelokas matka vastarannalle alkaa. Tapahtuma kuvataan nopein kääntein. Siltakomppanian mies menettää tasapainonsa ja kaatuu jokeen, jonka punaiseksi värjäytynyt vesi ympäröi ruumiin. Rokan peloton ja päättäväinen asenne pitää hyökkäyksessä yllä tarvittavaa vauhtia: ”Nyt on piettävä kiirettä ... Muistakaa pojat jot meil on ves selän takan.” (*TS*, 154.) Sodan loppupuolella sankarin vauhti hyytyy, ja jokeen päättyy haavoittuneen miehen matka.

Jyrki Nummi pohtii väitöskirjassaan Rokan kohtaloa ja erityisesti sitä, että paluu kotiin vie so-tilaan takaisin kohti inhimillistä. Hahmossa yhdistyvät tuhon ja elämänriemun kuvat. Aiempien tulkintojen mukaan kuolemattomuus nostaa Rokan jumalhahmojen joukkoon, mutta Nummi tulkitsee, että nuo mainitut karnevalistiset kahdet kasvot poistavat miehestä jumalalliset piirteet. (Nummi 1993, 157–158, 134.) Olen Nummen kanssa samoilla linjoilla siinä, ettei Rokka saavuta paikkaa jumalten vierellä, mutta päädyn lopputulokseen kuitenkin hieman eri

reittiä. Väitän, että mestariampuja Rokka kohtaa feminiinisen luonnon koston: mies ei pääse hukkumalla puhdistumaan ja syntymään uudelleen, vaan kantaa tekojensa taakkaa harteillaan loppuelämänsä ajan (Vrt. Melkas, 2008).

Miehet kahlasivat veteen ja alkoivat räpiköidä yli. Vain joen keskikohdalla ulottui vesi pään yli, mutta siitä selvisi parilla loikkauksella - - - Samassa rästähti kokonainen suihku veteen. Heidät oli huomattu. Vesi värjäytyi heti punaiseksi Tassun ympärillä. Hän koetti nousta, mutta liukastui pohjakiveen ja kaatui uudestaan - - - Rokka heilautti hänet olkapäälleen. Tassu oli keskikokoinen mies, mutta olalle hän nousi, ja Rokka painui virtaan kuin korskuva ori - - - (TS, 424–425.)

”Ves selän takan” väijyi saalistaan jo aiemmin, mutta nappasi uhrinsa vasta myöhemmässä kohtaamisessa, joka pursuaa elämellisyttä ja alkukantaisuutta. Sotamies Susi, eli tuttavallisemmin Tassu, ryömii haavoittuneen sankarinsa kanssa joesta ylös nelinkontin. Molemmat miehet pärskivät vettä sieraimistaan ja taistelevat henkirievustaan viimeiseen asti, yhtäällä uhkana vihollisen luodit, toisaalla hengenvaarallinen, hukuttava joki. Eläimen viittaa nimessään kantava Tassu ja kauhistuneen hevosen elkein elehtivä Rokka käyvät vaistonvaraista, eläimelistä taisteluaan tuhoa vastaan. Veden tarjoama uudestisyntyminen ja sukeltamisella saavutettava yhteys alkukantaiseen luontoon ovat vanhoista maailmansyntymyhteistä tuttua symboliikkaa. Ehkä miehet puhdistuvat joen syvyyksissä sodan synnyttämistä synneistä ja ovat näin ollen valmiita palaamaan tekonsa sovittaneina takaisin kotiin. Veden feminiininen syöjätärhahmo ei kuitenkaan anna mahdollisuutta kuolemaan ja uuteen elämään, vaan sylkäisee ansaan juuttuneet sotilaat takaisin maallisen kärsimyksen, osuneiden luotien ja sotatraumojen katkeraan todellisuuteen.

Hanna Meretoja kuvaa artikkelissaan veden toimijuutta. Kun vedelle annetaan oma tahto ja muisti, saatetaan samalla madaltaa vallan ja hierarkian aitaa ihmisen ja luonnon välillä. Ihminen heijastaa veden pinnasta omia asenteitaan, luulojaan ja käyttäytymistään. Veden muisti taitaa konkreettisemmin tarkoittaa veden muistamista – sen muistamista, että on olemassa jotain meitä suurempaa, ikaikaisempaa, jonka voima pystyy pysäyttämään ihmisen aiheuttaman tuhon kehän. Ovathan vedenlitykset sotakertomuksissakin käänteentekeviä ja pelottavia. On eri asia puolustautua vastarannan vihollista kuin luonnonvoimia vastaan. Joki on kuohunut jo ennen sotaa, ja vesi piirtää yhä reittejään, kun sotivat ihmiset ovat poistuneet paikalta. Lopulta mikään maailmassa ei ole yhtä varmaa kuin jatkuva, muuttuva, eteenpäin virtaava vesi. (Meretoja 2018, 206–207.)

6.3 *Tuntemattoman lumi*

Kun sota jatkaa *Tuntemattomassa* kulkuaan ja vuodenajat vaihtuvat, joutuu rivisotilas kohtaamaan veden hahmoista jäätävimmän. Paukkupakkasen keskellä hohtava hanki toimii lumipukuisten sankarien piilopaikkana ja petollisena vihollisena. Nostan talvisista taisteluista esimerkiksi kohtauksen, jossa seurataan elämänsä päätökseen astelevaa väsynyttä ja katkeraa sotamies Lahtista.

Heleän pakkastaivaan alla rätsi, ulvoi ja jyrähteli lakkaamatta - - - Lahtinen reuhoi koko kookkaan ruhonsa painolla, ja kun ahkio tarttui kiveen tai kantoon, syöksähti hän vetoliinaa vastaan ärtyneen sisun kuohahtaessa ja hampaiden välistä ki-rahti synkästi: – Per...ke...le.

Rätinä, ulina ja jyrähtely taivaan alla tuntuvat ennustavan lähestyvää pahaa. Luonto elää usein sotilaiden mielialojen, tunnelmien ja sodan vaiheiden mukana. Jälleen kivet ja kannot estävät yhden urhean matkan tekoa, ja paukkuva pakkanen pahentaa sotilaan kamppailua. Sisun kuohahtaminen pauhaavan veden lailla tuo mielenkiintoisen lisän sanastoon. Muuallakin tarinassa voi havaita samankaltaisia hetkiä, kuten ”luotisuihkuja” tai ”virtaavia” sotilasrivistöjä. Koska luonnonilmiöiden kuvaukset ovat lähtöisin ihmisen tarpeesta sanallistaa sanatonta, ei luotien suihkuaminen kerro lopulta mitään vedestä tai sen tavasta liikkua (Vrt. Lummaa 2010, 88–91). Veden läsnäolon kannalta on kuitenkin mielenkiintoista, että vesi ei elä mukana pelkkänä vetenä tai ihmiskehon osana, vaan myös kielikuvina.

Pakkanen kiristyi. Taivaanranta vetäytyi kalseaan ja kylmään punaan valjun talvi-auringon painuessa sen taakse. Hanki puiden välissä alkoi sinertää. Korpi hämärsi ja hämärän mukana tuntui sen hiiskumaton äänettömyyskin syvenevän - - - Lahtisen kengät olivat jäässä. Samaten ratsi lumipuku, kun hän taivutti ruumistaan - - - Metsässä rasahti hanki. Lahtinen jännittyi ja terästi kuulooan - - - Joku tarpoi hängessa, varovasti, askeleitaan punniten - - - Siinä seisoi lumipukuinen mies kivääri kainalossa - - - oli ilmestynyt siihen kuin aave - - - Katajapensaan takaa ilmestyi toinen - - -

Pakkanen kiristyy, kun tunnelma tiivistyy ja loppu lähestyy. Kalsea ja kylmä taivas on kaukana aurinkoisesta kesäpäivän onnesta. Luontokuvaus on täynnä uhkaa ja ahdistusta. Kylmä hanki alkaa sinertää, aivan kuin ennustaisi tulevaa verenvuodatusta. Hanki rasahtaa ja kylmästi varoittaa vaanivan vihollisen läsnäolosta. Lahtinen vetää tässä kohtaamisessa pitemmän korren, ja aaveen lailla paikalle hiipineet venäläiset pääsevät hengestään.

Kello lähenei viittä. Hanki muuttui yhä sinertävämmäksi ja metsä kietoutui tuohon talvisen päivänlopun hämäärään, jolloin pakkaspäivän kylmä valo viimeisillään

riutuu. Kajastava lumi vielä auttaa sitä vähäisen, mutta pensaikoissa ja tiheiköissä alkaa jo hämärä saavuttaa yliotteen - - -

Metsä kietoutuu hämäärään, ja kylmä valo riutuu viimeisillään. Kaunis kuvaelma voimien heikkenemisestä saattelee lukijaa taas vähän lähemmäs vääjäämätöntä loppua. Tällä kertaa lumi on paikalla auttavana kajona, mutta hämärän yliote on metafora kuoleman lähestymisestä.

Muutamat miehistä asettuivat aseisiin, mutta samassa räsähti vihollisen suihku ja muuan miehistä kaatui heikosti parahtaen - - - Jättäkää konekivääri ja tulkaa! - - - Kenties Lahtinen ei kuullut tai sitten ei katsonut voivansa jättää asettaan - - - Kun Lahtinen juostessaan kaatui, luulivat he ensin tämän kompastuneen, mutta kun hän ei noussut, huusi Määttä: – Lahtinen! Vastausta ei tullut. Lumipukuinen makasi liikahtamatta - - -

Vihollisen ”suihku” koituu sotilaan kohtaloksi. Lumipukuinen ruumis sulautuu hankeen, ja jääkylmä feminiininen Äiti-maa hautaa taas yhden uhrin helmoihinsa.

Tulikuuma konekiväärinvaippa painui sihisten hankeen sulattaen lunta tieltään. Vesi yhtyi helmistä pieneksi noroksi, joka hiljaa alkoi virrata lumesta paljastuneella juolukanlehdellä. Pari niukkaa veripisaraa värjäsi sen punaiseksi. Ne tipahitivat Lahtisen korvasta, jonka juuresta luoti oli mennyt sisään. (TS, 252–263.)

Tulikuuma konekivääri sulattaa jääkylmän hangen. Lahtinen komennettiin hetkeä aiemmin hylkäämään aseensa ja pakenemaan henkensä edestä. Mies ei kuitenkaan totellut käskyä, vaan yritti saada uskollisen kiväärinsä pelastettua. Tyhmänrohkea uhma ei *Tuntemattomassa* kannata kertaakaan – tässäkin tarinassa uhoajalla on ankea loppu. Siinä missä joki näyttää vedestä virtaavan, hyökkäävän ja eläväisen puolen, on jäisessä hangessa toisenlaista voimaa. Sen kylmänviileä ote pitelee rimpuilevia miehiä otteessaan, kunnes näiden on pakko luovuttaa ylivoiman edessä. Vesi vaatii kunnioitusta osakseen, mikä taas symbolisena merkityksenä on osuva, koska kunnioittamalla maapallon vesivarjoja pysymme hengissä. ”Vesi yhtyi helmistä noroksi juolukanlehdellä. Pari niukkaa veripisaraa värjäsi sen punaiseksi.” Veripisarat luovat kielikuvana kauniin, mutta julman vastakohtan puhtoiselle hangelle. Lahtisen ja hänen uskollisen konekiväärinsä viimeinen kamppailu on mielestäni sekä kieleltään että ekofeministin katseella luettuna yksi kauneimpia ja käyttökelpoisimpia kohtauksia teoksessa. Miehinen uho ja ylitallova tuhoretki päättyvät nöyryytykseen ja jääkylmän hangen veriseen syliin. Päätän *Tuntemattoman* veden eri muotojen pohdiskelun tähän. Seuraavassa alaluvussa esittelen muutaman veden äärellä vietetyn hetken muista kohdeteoksistani.

6.4 Pessi ja Illusia – ja Ystäviä ja vihollisia –teosten vesi

Markku Lehtimäki kuvailee kirjallisuuteen liitettäviä ajatuksia kielen läpinäkyvyydestä tai näkymättömyydestä. Realismissa esitetty kuvitelma siitä, että kirjallisuus olisi kirkas ikkuna todellisuuteen, muuttuu strukturalismin ja jälkistrukturalismin käsittelyssä epäselvemmäksi – veden pinta toimii ikkunan sijaan peilinä. Näin ollen kirjallisuuden vesi saattaa kertoa hyvin vähän mitään todellisen veden piirteistä. Veden pinta muuttuu peiliksi, ja heijastaa jotain esiin lukijasta, tekstistä, kirjoittajasta, ihmisestä – mutta miksei myös jotain hyvin olennaista vedestä. Jälleen veden havainnointi ja tiedostaminen muuttuvat arvokkaiksi muistijäljiksi. (Lehtimäki 2018, 170–171.) Lehtimäen pohdinnat vedestä peilinä sopivat kirjaimellisesti yhteen seuraavan kohtauksen kanssa, jossa Illusia vie Pessin ihmettelemään omaa kuvajaistaan purosta:

Pessi päätti uskaltaa. Hän laskeutui polvilleen puron äyräälle ja kurkisti varovaisesti suvantoon - - - hän päätti kurkistaa pitemmälle, mutta tuskin hän oli sen tehnyt, kun hän kirkaisi, hyppäsi pystyyn ja tarttui Illusiaan käsivarresta vetääkseen hänet pois puron äyräältä. (*P&I*, 116.)

Peikko pelästyy nähdessään ensimmäistä kertaa oman kuvansa, koska luulee heijastusta purossa vaanivaksi näkiksi. Uhkaava voima sanallistuu Pessin pelossa, ja Lehtimäen ajatusten pohjalta heijastuksen voi ajatella myös symboliseksi peiliksi, joka paljastaa asioita, joita puron kurkkiva ei halua nähdä. *Pessin ja Illusian* suolla piipahdan vielä tutkielman viimeisessä luvussa. Kolmanneksi veden äärellä vietetyksi hetkeksi valitsen teoksesta kohtauksen, johon osallistuvat myös ihmiset. Peikko ja keijukainen katselevat piilostaan, kun sotilaat telmivät vedessä:

Lammikolla kävi aika melske. Sotilaat hyppäsivät veteen, uivat siellä muutaman vedon, mutta alkoivat sitten roiskuttaa toistensa päälle vettä. Jotkut koettivat painaa toisiaan veden alle, ja kaikki nauroivat täyttä kurkkua ja kaikilla oli hauskaa. - - - Pessi ja Illusia lähtivät palaamaan vaaralle. Mielestään he olivat nähneet aika paljon ihmistä. Pessistä tuntui, ettei ihminen tainnutkaan olla niin julma, kuin mitä hän oli luullut. (*P&I*, 132.)

Vesi toimii tässä lainauksessa yhdistävänä tekijänä. Se yhdistää ihmisen luontoon ja myös lähemmäs kuvitteellisia satuolentoja. Sotilaiden riemu puhdistavassa ja raikkaassa vedessä on kuin kylpy Äiti-maan sylissä, ja heidän käytöksensä on niin lapsellisen riemukasta, että tarinan päähenkilöt ymmärtävät, että näissä pelottavissa, sotaa käyvissä olennoissa on myös ystävällisempi, ”luonnollisempi” – heitä itseään muistuttava puolensa. Toki kaikki lähtee inhimillistämistä ja miessotilaan kirjoittamasta tarinasta, mutta mielestäni on kuitenkin

huomionarvoista, että ihmistä tarkkaillaan piilosta. Tuo hetki, kun sotilas nähdään luonnon kannalta kiltimmässä valossa, tapahtuu juuri veden äärellä. Ennen kuin alan punoa yhteen koko tutkielmani antia, annan vielä tämä luvun lopuksi puheenvuoron *Ystäviä ja vihollisia* -teoksen vedelle:

Leveät, kovat umpikumipyörät roiskuttivat pois veden uurteista ja upposivat samalla syvälle läpi pehmeän maan, jonka alta pulpahti esiin alkuperäinen vetelä, musta suo; ahnaasti ryystäen se imi pyöriä hetteisiinsä. (*Y&V*, 8.)

... aamuisin usva viipyi kauan aukeilla ja taivas makasi matalalla maan yllä harmaitten pilvimassojen vyöryessä edestakaisin sataen tai satamatta... (*Y&V*, 9).

Laatokalta lykkäsi kosteutta ja pakkanen kävi märäksi ja merelliseksi. Kosteus matoi kuin valkoinen haamu maata - - - Ja huuru tuli yli kylän hiipien ja siinä oli epämiellyttävän ystävän niljakkuutta ja sen käsi, joka puristi kylän sisäänsä, oli kostea... (*Y&V*, 69.)

Hyökkäys vyöryi nyt kuin myrsky laajalla rintamalla - - - Syväarin jäät olivat pirstaleina ja kuohuen raivosi musta vesi kuljettaen särkyneitä jäitä, kohisten syöksivät jää ja vesimassat alaspäin ja silmänräpäyksessä nielaisi kurimus harhaanastuneen. (*Y&V*, 239.)

Kokosin tähän neljä lainausta, jotka puhuttivat minua ekofeministisellä luennalla eniten. Vesi elää teoksessa vahvasti tapahtumissa mukana. Se saa inhimillisiä piirteitä, se ”ryystää, makaa, vyöryy, kuohuu, syöksyy ja kohisee”. Vesi ei suinkaan jättäydy taustalle tai ole millään tavalla ihmisen hallittavissa, vaan samoin kuin Linnan teoksessa, myös Talvi tekee sotaromaanissaan selväksi, että ihminen oli vastakkain jonkun vähintään yhtä uhkaavan kuin hyökkäävän vihollisen kanssa. Luen veden arvaamattomaksi, feminiiniseksi voimaksi, jonka mahdin edessä sotilas oli avuton, pienempi ja ”Toinen”. Vesi on avannut minulle kiehtovan, erilaisen reitin sotakirjallisuuden rivien väleihin. Nyt on tullut aika seurata kohinaa kohti viimeistä, yhteen kietovaa lukua ja vastata kysymykseen: mitä olen saanut selville?

7 Lopuksi

Pari sotilasta - - - pystytti teräväpäisiä keppejä suolle ja näihin keppeihin he kehästivät turvekappaleet kuivumaan. - - - Kun ensimmäinen lumi satoi, havaitsivat vihollisen hävittäjät nämä turvekeppirivistöt. Vihollisen lentäjät luulivat niitä lumipukuisiksi marssirivistössä oleviksi sotilaiksi. Joka päivä ne tulittivat turverivistöjä konekivääreillään ja siksipä me annoimme turpeitten jäädä paikoilleen ja naureskelimme metsän suojasta vihollisemme erehdykselle. (*P&I*, 72–73.)

Pessin ja Illusian lainauksessa sotilaat keksivät keinon, jolla luonto suojelee heitä ja hämää vihollista. Luonnon voi ajatella olevan ovela ja miesten apuna, mutta sen voi myös tulkita joutuvan hyväksikäytön kohteeksi ja toimivan jälleen kerran pelkkänä miehisen näytelmän kulisina. Tarinan luvussa on kerrottu katkerasta ja ylimielisestä kihokista, joka suolla asuvana kasvina joutuu turvekappaleiden seassa tämän tulituksen kohteeksi ja hukkuu kevään tullen vetohevosten lantaveteen. (*P&I*, 62–73.) Opetus taitaa olla, ettei liika ylpeys kannata eikä ruoho aina ole vihreämpää aidan tuolla puolen. Erityisen tästä yhteistyöstä ”Äiti-maan” ja suon kanssa tekee myös se, että kepeissä kuivuva turve on ollut kuivumassa hevosia varten talven varalle. Sotilaat toimivat eläimiä varten, ja luonto osallistuu näytelmään hämäämällä venäläissotilaita valkeilla puvuillaan. Tällaiset hetket kohdeteoksissa ovat mielenkiintoisia. Luonto mainitaan, koska se on läsnä ja kaikkialla – käydäänhän sotaa sen keskellä. Sekä eläinten että suon ojentama apu otetaan kuitenkin vastaan itsestään selvänä sivutuotteena.

Tässä pro gradu -tutkielmassa olen tutkinut Väinö Linnan *Tuntematonta sotilasta* sekä Jussi Talven *Ystäviä ja vihollisia* - ja Yrjö Kokon *Pessi ja Illusia* -teoksia. Lähdin ottamaan selvää, mitä tapahtui näiden teosten julkaisujen aikaan maailmassa ja kirjallisuuden kentällä, miten teokset eroavat toisistaan, ja ennen kaikkea: miten luonto näyttäytyy suomalaisessa jatkosodan kirjallisuudessa. Minua kiinnosti Linnan ja Talven kirjojen mittelö ja aikalaisvastaanotto, koska romaanit on julkaistu samana vuonna 1954. *Tuntemattoman* julkaisussa minua kiinnosti myös kaikki se, mikä jäi julkaisematta. Kokon satukirjassa kiehtoi niin ikään rintamalla taistelleen kirjoittajan täysin erilainen lähestymiskulma sekä sotaan että sitä ympäröivään luontoon. Nämä palapelin palaset käsissäni lähdin ottamaan selvää, mitä tapahtuu, jos poimin teoksista esiin sen, jota tulitetaan. Halusin siirtää valokeilan luontoon ja antaa puheenvuoron alistetulle. Ekofeministinen luenta toimi oppaanani, kun selvitin, millaisia luonto- ja naiskuvia teokset tarjoilevat, ja mitä tapahtuu, jos luonnon ajatteleekin osallistuvana, aktiivisena toimijana, eikä pelkkänä kohteena ja kulissina.

Tutkimuskysymykset, jotka johdattelivat minua matkallani, olivat: millainen rooli on luonnolla ja naisella suomalaisessa sotakirjallisuudessa? Mitä tapahtuu, kun ympäröivälle luonnolle antaa oman äänen, feministiset kasvot ja oman tahdon? Olen saanut kysymyksiin vastauksia, ja ennen kaikkea ne ovat avanneet reitin kohti erilaista näkökulmaa ja tulkintaa.

Luonnon ja naisen rooli tutkimassani sotakirjallisuudessa on kapea ja ahdas. Tutkielmassani selvisi, että rooli on miehen sanelema ja sitä esitetään miehen ehdoilla. Luonnon rooli on kohdeteoksissani kirjaimellisestikin miehen kirjoittama, ja sotivien miesten seassa – alla ja tallotuna – jokaisen alistetun rooli on yrittää sopeutua, auttaa, tukea, selviytyä ja parhaansa mukaan myös kapinoida.

Onko sotilailla vaihtoehtoja? Kenties ei. Kenties on juuri niin, että tavallinen rivisotilas on viaton ja syytön, suuremman mahdin edessä räpiköivä muurahainen, joka lauman mukana marssii eri kokoiset aseet kädessään tähtäämässä sinne, minne milloinkin käsky käy. Silti korviini ovat jääneet kaikumaan Arto Jokisen sanat siitä, että niin kauan, kun maailmassa on armeijoita ja aseita, on maailmassa myös sotaa (Jokinen 2019, 194, 200). On siis naiivia väittää, että sodat tulevat täytenä yllätyksenä eikä kellään ole vaihtoehtoja. Onhan taiteessakin tunnettu sääntö ”Tšehovin aseesta”: jos kirjassa kuvaillaan tai elokuvassa näytetään ase, sitä tulee myöhemmin käyttää (Brown 2026). Sama valitettava laki tuntuu pätevän myös oikeassa maailmassa. Tutkielmassani selvisi muutakin. Tallottu, alistettu ”Toinen” ei olekaan niin hiljainen ja myöntäväinen, kuin mies on aikojen saatossa halunnut tai luullut.

7.1 Luonnon hätähuuto ja sodanvastaisuus

... kun ihminen päästää sodan kahleistaan, hän samalla vapauttaa pakkaset, kui-
vuudet, rankkasateet, myrskyt, tulvat, nälän, taudit ja petoeläimet (*P&I*, 171).

Kun luonnon poimii esiin tai jos sille antaa feminiinisen toimijan kyvyt, näyttäytyvät sotaromaanien tarinat uudessa valossa. Itsestään selvä, maskuliininen maailma väistyy ja katse kiinnittyy kulissemiin – siihen, josta taistellaan. Puheissa sanomme taistelevamme ”oman maan” tai ”isänmaan” puolesta. Mitä noilla sanoilla loppujen lopuksi tarkoitetaan, ja miksi ihminen olisi oikeutettu omistamaan ympäriltään mitään maata pelkän kansallisuutensa perusteella? Mitä lähemmäs katseensa tarkentaa luontoon ja alkaa katsoa ihmistä ulkopuolisena tunkeilijana, sitä turhemmalta tulittaminen tuntuu. Ekofeministinen tulkinta auttaa näkemään jatkosodan jälkeisen kirjallisuuden rivien väleihin ja suhtautumaan miehiseen uhoon erilaisella, kyseenalaistavalla asenteella. Mielestäni ekofeministinen luenta myös tukee Väinö Linnan alkuperäistä pyrkimystä. Kirjailija halusi armahtaa rivisotilaat, mutta riisua sodankäynniltä pois

kaiken kunnioituksen. (Linna/Varpio 2000, 21.) Luonnon näkökulmasta katsottuna ihmisten aloittamissa sodissa ei ole mitään järkeä, joten ekofeminismi on mitä selkeintä pasifismia.

... missä oli hänen maansa, missä hänen isänmaansa? Oliko sitä muualla kuin hänen kynsien alla? Suuret herrat puhuivat - - - omistamiensa kartanojen, peltojen, metsien puolesta... Mutta meikäläinen, Honka ajatteli – meikäläinen ei omistanut mitään. (*Y&V*, 224.)

Jussi Talven sotaromaanin sotamies Honka on juuri samankaltaisten mielteiden äärellä omistamisesta ja isänmaan merkityksen määrittelemisestä. Talvisotaan suomalaiset sotilaat vielä lähtivät hurmoksessa, koska kansalaisten mieliin oli saatu iskostettua ajatus jostakin yhteisestä pyhästä, jonka puolesta kannatti taistella (Lassila 1999, 8–10). Jatkosotaan mennessä mieliala oli laskenut, ja sodan karmeus oli näyttäytynyt häviön kokeneelle kansalle niin julmana, etteivät samat puheet enää tehonneet.

Rintamalla kerrottu *Pessi ja Illusia* -satu on kunnianosoitus arvokkaalle, tallotulle luonnolle. Siinä kertoja kääntää katseensa suoraan kohti viatonta ja äänetöntä. Sodan jälkeisissä, haavoja nuolevissa tunnelmissa kerrotut sotaromaanit *Ystäviä ja vihollisia* ja *Tuntematon sotilas* taas kumpikin osaltaan muistuttavat, että nyt olisi korkea aika oppia virheistä. Jaetut, traumaattiset kokemukset on laitettu yhteisiin kansiin, kansan yhteiseksi kertomukseksi. Olen todennut, että kahdella teoksella on näkökulma- ja tyylieroja, mutta ne kumpikin kertovat lähikuvaa rintamalta, sotivien miesten näkökulmasta, suoraan niiden silmin, jotka joutuvat tekemään ja kokemaan tuhoja.

Kaikista kolmesta teoksesta huokuu sodanvastaisuus, ja jokaisesta on ekofeministisen luennan avulla kuultavissa ympäröivän luonnon ääni. Yhdessä se saa oman, inhimillisen roolinsa ja tarinansa, kahdessa muussa se joutuu olemaan pelkkä mykistetty kulissi, joka tuhotaan säpäleiksi. Jokainen tarinoista on luettavissa ekofeministin silmin teoksena, josta kaikuu avuttoman luonnon mykistetty, taustalla jylisevä hätähuuto.

7.2 Pauhaava äänetön

Paina häntäis päähä ast tämä: älä millokaa nosta päätäis hauvast! Melkein kaik kaatuneet tääl on sellasii, jotka on pitäneet päätä yhe sekunni liia kauva yllääl.- - - Mie en lase leikkii. Joka sana on asjaa täys. Kukaties hää katsel sinnuu jo kiikarin läp. Kesäiltaha tää on mut älä käy uneksimmaa. Kuolema hää on näät sellane jot ei ihhaile maisemii. (*TS*,305.)

Antero Rokka virnistää tässä lainauksessa tuttuun tyyliinsä ja toteaa sen, mikä on täyttä totta: kuolema ei armahda, se ei uneksi eikä ihaile. Sotamies ei tappamisen hetkellä voi pysähtyä

haaveilemaan tai miettimään maiseman kauneutta. Jos hän näin tekee, tulee mitä luultavimmin vihollisen luodin tappamaksi ennen kuin on haaveensa ehtinyt loppuun asti sanoittaa. Tämän osuvan vertauksen, jossa kuolema kieltäytyy ihailemasta maisemia, halusin asettaa työni viimeisen alaluvun alkuun, koska siinä kietoutuu yhteen sekä sodan karmeus että ekofeminismin ydin. Sodan keskellä taisteleva rivisotilas ei ehdi enää miettiä. Harkinta ja ajattelu olisi pitänyt tehdä jo kauan ennen kuin tuohon tilanteeseen asti on jouduttu. Harkinnan ja ajattelun aika on maailmassa juuri nyt, ja olen halunnut tällä tutkielmalla osallistua tuohon tärkeään, sodanvastaiseen julistukseen.

Matkani ensimmäisestä esseestä kandi- ja seminaaritöiden kautta tähän pro gradu -tutkielmaan on ollut rikas, vaikea ja monivivahteinen. Tutkielmasta on tullut minulle hyvin henkilökohtainen, ja tiedostan, että se näkyy myös tutkimustyylyssäni. Erityisesti *Tuntemattomalla sotilaalla* on paikka pro gradu -tutkimuksen lisäksi myös sydämessäni, ja toivon, että kaikesta kriittisyydestä huolimatta olen tehnyt alkuperäiselle tekstille sitä kunniaa, jota se edelleen osakseen ansaitsee. Päätökseni kahden muun teoksen mukaan ottamisesta tuntuu oikealta. *Ystäviä ja vihollisia* on ansainnut paikkansa tutkimuksessani ja antanut tervetullutta vertailua ja tukea Linnan klassikolle. Teoksien käymä kamppailu julkaisuhetkellään on tuonut tarkkailuun mukavan lisämausteen. On ollut antoisaa käydä keskustelua 1950-luvun nimekkään kriitikon kanssa. Myös *Pessi ja Illusia* -sadun kulkeminen mukana tässä tutkielmassa on ollut mielekästä. Kokon satumaailma on muistuttanut aivan toisenlaisesta katseesta, jonka voi luoda kohti ympäristöä. Fantasiakerrontaan tutustuminen on auttanut kyseenalaistamaan kaikenlaisen luonnon sanallistamisen, ja samalla kunnioittamaan sitä. Tärkeintä on, että luonnosta kirjoitetaan.

Mitä enemmän tutkin sotakirjallisuutta ekofeministisen katseen avulla ja mitä enemmän tutustun ekokritiikin ja ekofeminismin keinoihin lähestyä kaikkea kirjoitettua, sitä enemmän mieleeni nousee tulkintoja ja uusia kysymyksiä. En ole pystynyt ottamaan mukaan kaikkea luontoa ja jokaista vesikohtausta, ja tämä havainto ilahduttaa minua suuresti. Aluksi tuntui, ettei luontoa mainita, se on piilossa ja tukahdutettuna jossain sotasappaiden alla ja mykistettynä tykkätulen takana. Suurelta osin näin onkin, mutta tarkemmalla luennalla huomaan, että luonnon voimia ei pysty piilottamaan tai vaimentamaan – ainakaan vielä ihminen ei siinä ole onnistunut. Vuonna 2026 Euroopassakin soditaan, ilmapiiri on epävarma ja maailmantilanne erittäin epävakaa. Huomaan harmikseni, että tutkimukseni tuntuu tänään jopa ajankohtaisemmalta kuin vuosikymmen sitten, jolloin ensimmäistä kertaa tutustuin *Tuntemattoman* riveihin

tarkemmin ja kuulin ekokritiikistä ja sen keinoista kirjallisuudentutkimuksessa. Sodasta lukeminen tuntuu erilaiselta, kun sotasanasto on jälleen yleisemmässä käytössä jo arkiuutisissa.

En ajattele, että lopetan tutkimukseni, vaan koen vahvasti, että kysymykseni ja tulkintani luonnosta ja sen puolesta puhumisesta jatkuvat. Veden sanastoa lainatakseni totean, että uusia ihmettelyn aiheita pulpahtelee pintaan joka puolelta ja ajatukseni virtaavat kohti seuraavia kysymyksiä. Haluaisin tutustua sotateosten veteen vielä tarkemmin. Toivon myös, että tämä tutkielma on avaus jollekin seuraavalle tutkijalle, joka kiinnostuu kivenkoloista, linnuista, metsistä ja veden pauhusta. Jo pelkästään sodan keskellä kärsiviin, viattomiin eläimiin paremmin perehtymällä olisi mahdollista kirjoittaa uusia havaintoja ja tulkintoja, ja antaa jälleen uusi, oma ääni sille, jolta se maskuliinisessa melskeessä puuttuu.

Olen tässä pro gradu -tutkimuksessa kulkenut tuonne ”metsäiseen maailmaan, joka kätkee sisäänsä sodan.” Lainausta on *Tuntemattoman* kauneimpia, ja se sai paikkansa myös työni otsikona, koska se pitää katseeni siinä, jota tutkin ja palauttaa huomioni luontoon, jos ajatukseni lähtevät sivupoluille. Miehet ”taistelivat metsään kätkeytyneinä”. Luonnon keskeltä paljastuu tuhon näyttämö, ”kuolemaa tuottava elämä”. Sota on aidoimmillaan ja kauheimmillaan taistelua eloonjäämisestä, eli olemassaoloa kuoleman – joko oman tai vihollisen – vuoksi. Mietintäni jatkuvat toisaalla. Tältä erää haluan lopettaa ne siihen, mistä ne aikanaan alkoivatkin: Väinö Linnan kirjoittamiin sanoihin.

Harmaa suhjusade valui alas matalalla kulkevista pilvistä. Se kietoi harmaaseen alakuloisuuteen tämän metsäisen maailman, joka kätki sisäänsä sodan. Näillä alueille taistelivat kymmenettuhannet miehet toisiaan vastaan metsään kätkeytyneinä, ja vain sodan äänet paljastivat tämän kuolemaatuottavan elämän olemassaolon. (TS, 166–167.)

Lähteet

Kohdeteokset:

P&I = Kokko, Yrjö 1944: *Pessi ja Illusia*. 6. painos. Porvoo 1948: WSOY.

TS = Linna, Väinö 1954: *Tuntematon sotilas*. 42. painos. Juva 1993: WSOY.

Y&V = Talvi, Jussi 1954: *Ystäviä ja vihollisia*. 7. painos. Helsinki 1963: Otava.

Lähteet:

Birkeland, Janis. 1993: Ecofeminism: Linking Theory and Practise. Teoksessa *Greta Gaard (ed.), Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press.

Buell, Lawrence 1995: *The Environmental Imagination. Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. 2. painos. Cambridge & London 1996: Harvard University Press.

Carson, Rachel 1962/1970: *Äänetön kevät*. Suom. Pertti Jotuni. Helsinki 1970: SKS.

Donovan, Josephine 2013: Eläinten oikeudet ja feministinen teoria. Teoksessa *Johdatus eläinfilosofiaan*. Toim. Aaltola, Elisa. Tallinna 2013: Gaudeamus Oy.

Garrard, Greg 2012: *Ecocriticism*. New York 2012: Routledge.

Grandin, T. & Johnson, C 2005: *Animals in Translation: The Woman Who Thinks Like a Cow*. London: Bloomsbury.

Griffin, Susan 1978/1992: *Nainen ja luonto – sisältä kumpuaa karjahdus*. Suom. Kaija Anttonen. Vaasa: Oy Kirjapaino Ab.

Hyttinen, Elsi & Lummaa, Karoliina (toim.) 2020: *Sotkuiset maailmat: Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Jyväskylän yliopisto.

Häggman, Kai 2003: *Avarammille aloille, väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003*. Porvoo. WSOY.

Jokinen, Arto 2019: *Isänmaan miehet: maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa*. Tampere. Vastapaino.

Jokinen, Arto 2000: *Panssaroitu maskuliinisuus: Mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampereen yliopisto.

Kainulainen, Siru 2018: Runojen vedestä ja sen lukemisesta. Teoksessa *Veteen kirjoitettu – Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Toim. Lehtimäki, Markku & Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja. Tampere: SKS.

Klapuri, Tintti 2018: Pietarilaistekstin vedet Tatjana Tolstajan novellissa ”Joki nimeltä Ocker-ville. Teoksessa *Veteen kirjoitettu – Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Toim. Lehtimäki, Markku & Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja. Tampere: SKS.

Kurikka, Kaisa 2020: ”Sepittäminen ja usko tähän maailmaan – kolme versiota Pessistä ja Illusiasta.” Teoksessa *Sotkuiset maailmat: Posthumanistinen kirjallisuudentutkimus*. Hyttinen, Elsi & Lummaa, Karoliina (toim.). Jyväskylän yliopisto.

Lahtinen, Toni 2008: Sylissä höyryää elävä maa. Maa naisena Timo K. Mukan teoksessa *Maa on syntinen laulu*. Teoksessa *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Toim. Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku. Helsinki: SKS.

Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku 2008: Johdatus ekokriittiseen kirjallisuudentutkimukseen. Teoksessa *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Toim. Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku. Helsinki: SKS.

Lassila, Pertti (toim.) 1999: *Suomen kirjallisuushistoria 3: Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Helsinki 1999: SKS.

Lehtimäki, Markku 2018: Kirkas, vesitiivis tila. Hemingwayn proosataiteen ongelmia. Teoksessa *Veteen kirjoitettu – Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Toim. Lehtimäki, Markku & Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja. Tampere: SKS.

Lehtimäki, Markku & Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja 2018: Veteen kirjoitettu – veden kirjoittamia. Teoksessa *Veteen kirjoitettu – Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Toim. Lehtimäki, Markku & Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja. Tampere: SKS.

Lilja, Pekka 1984: *Väinö Linnan Tuntematon sotilas konfliktiromaanina. Normistojen taistelu*. Jyväskylä 1984: Jyväskylän yliopisto.

Linna, Väinö & Varpio, Yrjö 1954/2000: *Sotaromaani. Tuntemattoman sotilaan käsikirjoitus*. Juva 2000: WSOY.

- Lummaa, Karoliina 2010: *Poliittinen siivekäs: Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Jyväskylä 2010: Bookwell Oy.
- Melkas, Kukku 2008: Apokalypsista uuteen luonnonjärjestykseen. Aino Kallaksen ”Pyhän joen kosto” ekologisena kannanottona. Teoksessa *Äänekäs kevät. Ekokriittinen kirjallisuudentutkimus*. Toim. Lahtinen, Toni & Lehtimäki, Markku. Helsinki: SKS.
- Melkas, Kukku 2011: ”On syntynyt uusi ihminen.” Yrjö Kokon saturomaani *Pessi ja Illusia* eettisenä puheenvuorona luonnon puolesta. Teoksessa *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Laakso, Maria, Lahtinen, Toni & Heikkilä-Halttunen, Päivi (toim.). Helsinki. SKS.
- Mies, Maria & Vandana, Shiva 1993: *Ecofeminism*. 2. painos. Fernwood Publications.
- Mies, Maria & Vandana, Shiva 2024: *Ecofeminism*. 6. painos. Bloomsbury Academic. Great Britain.
- Nummi, Jyrki 1993: *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla*. Juva 1993: WSOY.
- Ojala, Ilmari 1997: *Suomenhevonen Suomen puolesta 1939–1945*. Karisto.
- Pesonen, Pekka 1983: Katoava kaupunki. Myytti Pietarin kaupungista venäläisessä kirjallisuudessa. *Parnasso* 4/1983, 231–241.
- Rigby, Kate 2004: *Topographies of the Sacred. The Poetics of Place in European Romanticism*. University of Virginia Press. Charlottesville.
- Salleh, Ariel 1997: *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx and the Postmodern*. New York: Zed Books.
- Turunen, Risto 2018: Jäidenlähtö kuin rock'n roll music. Joki kerronnallisena elementtinä Mikael Niemen romaaneissa. Teoksessa *Veteen kirjoitettu – Veden merkitykset kirjallisuudessa*. Toim. Lehtimäki, Markku & Meretoja, Hanna & Rosenholm, Arja. Tampere: SKS.
- Valenius, Johanna 2004: *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. Helsinki 2004: SKS.

Varpio, Yrjö 2006: *Väinö Linnan elämä*. Porvoo 2006: WSOY.

Warren, Karen J. 1994: *Ecological Feminism*. London. Routledge.

Warren, Karen J. 2000: *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*. New York: Rowman & Littlefield.

Muut lähteet:

Brown, Dan 2026: Masterclass, Chekhov's

Gun: <https://www.masterclass.com/articles/writing-101-what-is-chekhovs-gun-learn-how-to-use-chekhovs-gun-in-your-writing> [haettu 12.4.2026]

Carson, Rachel 1962:

http://library.uniteddiversity.coop/More_Books_and_Reports/Silent_Spring-Rachel_Carson-1962.pdf: Silent Spring 1962. Greenwich: Crestbook [haettu 23.4.2026]

Lundbom, Pia 2001:

<https://journal.fi/politiikka/article/view/151331> Oikeutta kaikille aliste-tussa ase-massa oleville? Katsaus ekofeminismiin ideologiana. Julkaisussa *Politiikka* 43 / 2001: 1, s. 49–55. [haettu 23.4.2026]

Soikkeli, Martti 2007:

<http://elektra.helsinki.fi.ezproxy.utu.fi/se/1/0024-7383/111/2/linnutve.pdf>: Linnut vertausku-vina romaanissa *Tuntematon sotilas*. *Luonnon Tutkija* 2 / 2007 111. vsk. 4. artikkeli. [ha-ettu 2.3.2019, poistunut. Saatavissa 2026: <https://jyu.finna.fi/Record/arto.013600001>]

Tuntematon sotilas -lukumaraton Yle Arenassa 6.12. 2024: <https://areena.yle.fi/1-72469552> [haettu 5.4.2026]

WSOY: *Tuntemattoman sotilaan* teosesittely kustantamon omilla kotisi-vuilla: <https://www.wsoy.fi/kirjat/tuntematon-sotilas-2/> [haettu 4.4.2026]